

**KAPRIBADEN PARAGA WANODYA WONTEN ING CERITA
SAMBUNG *LINTANG-LINTANG DADI SEKSI* ANGGITANIPUN
SAWITRI INKGANG KAPACAK ING KALAWARTI DJAKA LODANG
WEDALAN 18 MEI 2013 – 31 AGUSTUS 2013**

SKRIPSI

**Dipunajengaken dhateng Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
Minangka Jejangkeping Pandadaran
Anggayuh Gelar
*Sarjana Pendidikan***

**Kasusun dening
Rista Sapta Perwitasari
NIM 10205241074**

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA**

2014

PASARUJUKAN

Skripsi kanthi irah-irahan “*Kapribaden Paraga Wanodya Wonten Ing Cerita Sambung Lintang-Lintang Dadi Seksi Anggitanipun Sawitri Ingkang Kapacak Ing Kalawarti Djaka Lodang Wedalan 18 Mei 2013 – 31 Agustus 2013*” menika sampun pikantuk palilah saking *pembimbing* kangge dipunujikaken.

Yogyakarta, 12 Agustus 2014

Pembimbing

Sri Harti Widyastuti, M.Hum

NIP. 19621008 198803 2 002

PANGESAHAN

Skripsi kanthi irah-irahan “Kapribaden Paraga Wanodya Wonten Ing Cerita Sambung *Lintang-Lintang Dadi Seksi Anggitanipun Sawitri* Ingkang Kapacak Ing Kalawarti Djaka Lodang Wedalan 18 Mei 2013 – 31 Agustus 2013” menika sampun dipunandharaken wonten ing pendadaran sangajenging *Dewan Penguji* tanggal 28 Agustus 2014 saha dipuntetepaken lulus.

DEWAN PENGUJI			
Asma	Jabatan	Tapak Asma	Tanggal
Afendy Widayat, M.Phil	Ketua Penguji		25 / 08 / 2014
Drs. Hardiyanto, M.Hum.	Sekretaris Penguji		25 / 08 / 2014
Dr. Suwardi, M.Hum.	Penguji 1		25 / 08 / 2014
Dra. Sri Harti Widyastuti, M.Hum	Penguji 2		25 / 08 / 2014

Yogyakarta, 20 September 2014
Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
Dekan,

Prof. Dr. Zamzani, M.Pd.
NIP 195505051980111001

WEDHARAN

Ingkang tapak asma wonten ing ngandhap menika, kula :

Nama : Rista Sapta Perwitasari
NIM : 10205241074
Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa
Fakultas : Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta

ngandharaken bilih skripsi menika saking asiling garapanipun kula piyambak. Samangertos kula, skripsi menika boten ngewrat seratan dening tiyang sanes, kajawi bab tartamtu ingkang kula pendhet minangka sarana kangge dhasar panyeratan kanthi nggatosaken tata cara saha paugeran panyeratan skripsi. Menawi kasunyatanipun kabukten bilih wedharan menika boten leres, sedayanipun dados tanggel jawab kula piyambak.

Yogyakarta, 12 Agustus 2014

Panyerat,

Rista Sapta Perwitasari

SESANTI

Ngundhuh wohing pakarti.
(*Anonim*)

PISUNGSUNG

Kanthi raos syukur wonten ing ngarsanipun Gusti Allah SWT, skripsi menika kula
aturaken dhumateng tiyang sepuh kula, Ibu Riyantiningsih saha Bapak Tukijan,
sarta kadang kula Rizki Sapta Aji Waskita, ingkang tansah paring tresna,
pandonga, panjurung, penyengkuyung saha pambiyantu wiwit purwa dumugi
wasana.

PRAWACANA

Puji sukur konjuk wonten ing ngarsaning Gusti Allah SWT ingkang tansah paring berkah, rahmat, sarta hidayah dhateng panyerat, satemah skripsi kanthi irah-irahan “Kapribaden Paraga Wanodya Wonten Ing Cerita Sambung Lintang-Lintang Dadi Seksi Anggitanipun Sawitri Inggang Kapacak Ing Kalawarti Djaka Lodang Wedalan 18 Mei 2013 – 31 Agustus 2013” saged purna kanthi lancar boten wonten pepalang satunggal menapa. Skripsi menika dipunserat kangge jangkepi salah satunggaling sarat pikantuk *gelar* sarjana pendidikan.

Seratan skripsi menika saged kalaksanan amargi pikantuk panyengkuyung saking sedaya pihak. Awit saking menika, panyerat ngaturaken agunging panuwun dhumateng:

1. Bapak Prof. Dr. Zamzani, M.Pd. minangka Dekan Fakultas Bahasa dan Seni ingkang sampun paring idin saha kalodhangan kangge nyerat skripsi menika.
2. Bapak Dr. Suwardi, M.Hum. minangka Pangarsa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah.
3. Ibu Sri Harti Widyastuti, M.Hum. Minangka Dosen *Pembimbing* ingkang sampun paring bimbingan, wewarah, ilmu, panjurung saha pandom salebeting kula sinau wonten ing Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah.
4. Ibu Venny Indria Ekowati, M.Litt. minangka Dosen Penasehat Akademik ingkang sampun paring nasehat saha wewarah ing sadangunipun kuliah.
5. Bapak saha Ibu Dosen Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring kawruh miwah panjurung maneka warni ingkang murakabi tumrap panyerat.
6. Staff admin Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah inggih menika Bapak Agus ingkang sampun mbiyantu panyerat salaminipun ngangsu kawruh.
7. Tiyang sepuh kekalih saha sedaya kulawarga ingkang sampun paring donga, panjurung saha panyengkuyung tumrap panyerat.
8. Rizki Sapta Aji Waskita ingkang sampun suka panjurung saha panyengkuyung tumrap panyerat.

9. Kanca-kanca ingkang kula tresnani Dina, Aulia, Fitri, Dwi Yuni, Dwi Pras, Dani, Zamsi, Tia, Eky, Anggi, Al Maarif, Hanifah, Iin, Riko, Wijo, Cho, Inda, Ndana ingkang sampun paring panjurung, pambiyantu saha panyengkuyung.
10. Kanca-kanca PBD kelas B angkatan 2010 saha kanca-kanca Jurusan PBD angkatan 2010 ingkang tansah paring panjurung saha pambiyantunipun.
11. Sedaya pihak ingkang sampun paring panyengkuyung.

Panyerat rumaos bilih skripsi menika taksih tebih saking kasampurnan, pramila sedaya panyaruwe saha pamrayogi ingkang tumuju murih langkung sae, jangkep saha sampurnaning skripsi menika, tansah katampi kanthi bingahing manah saha atur agunging panuwun. Wasana kanthi raos andhap asor panyerat gadhah pangajap mugi-mugi skripsi menika saged murakabi tumrap sedayanipun.

Yogyakarta, ~~n~~ Agustus 2014

Panyerat,

Rista Sapta Perwitasari

WOSING SERATAN

	Kaca
IRAH-IRAHAN	i
PASARUJUKAN	ii
PANGESAHAN	iii
WEDHARAN	iv
SESANTI	v
PISUNGSUNG	vi
PRAWACANA	vii
WOSING SERATAN	ix
DAFTAR TABEL	xi
DAFTAR LAMPIRAN	xii
DAFTAR CEKAKAN	xiii
SARINING PANALITEN	xiv
 BAB I PURWAKA	 1
A. Dhasaring Panaliten	1
B. Underaning Perkawis	5
C. Watesaning Perkawis	6
D. Wosing Perkawis	7
E. Ancasing Panaliten	7
F. Paedahing Panaliten	8
G. Pangertosan	9
 BAB II GEGARAN TEORI	 11
A. Sastra	11
B. Psikologi Satra	13
1. Psikologi Kepribadian	17
2. Teori Psikoanalisis saha Struktur Kapribaden Sigmund Freud	19
C. Feminisme	23

D. Paraga saha Wewatakan wonten ing Karya Sastra	27
E. Gender	30
1. Kapibraden Wanita	31
2. Cengkahing Panganggep Priya kaliyan Wanita.....	33
F. Panaliten ingkang Jumbuh.....	37
BAB III CARA PANALITEN.....	38
A. Jinising Panaliten	38
B. <i>Data</i> saha Sumber <i>Data</i> Panaliten	38
C. Cara Ngempalaken <i>Data</i>	38
D. Pirantining Panaliten	39
E. Cara Nganalisis <i>Data</i>	40
F. Cara Ngesahaken <i>Data</i>	40
BAB IV ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN.....	42
A. Asiling Panaliten	42
B. Pirembagan	62
BAB V PANUTUP	101
A. Dudutan	101
B. Implikasi	102
C. Pamrayogi	103
KAPUSTAKAN.....	104
LAMPIRAN	106

DAFTAR TABEL

<i>Tabel 1</i>	: Tuladha Kertu <i>Data</i> Wewatakan Paraga Wanodya wonten ing cerbung LLDS	Kaca 39
<i>Tabel 2</i>	: Tuladha Kertu <i>Data</i> Kapribaden Paraga Wanodya wonten ing cerbung LLDS	39
<i>Tabel 3</i>	: Tuladha Kertu <i>Data</i> Kalenggahan Paraga Wanodya Katandhingaken Kaliyan Paraga Priya Wanodya wonten ing cerbung LLDS	39
<i>Tabel 4</i>	: Tuladha Kertu <i>Data</i> Wujud <i>Ketidaksetaraan Gender</i> dhateng Wanodya wonten ing cerbung LLDS	40
<i>Tabel 5</i>	: Paraga wonten ing Cerbung <i>Lintang-Lintang Dadi Seksi</i>	49
<i>Tabel 6</i>	: Wewatakan Paraga Wanita wonten ing Cerbung <i>Lintang-Lintang Dadi Seksi</i>	51
<i>Tabel 7</i>	: <i>Struktur</i> Kapribaden Paraga Wanita wonten ing Cerbung <i>Lintang-Lintang Dadi Seksi</i>	54
<i>Tabel 8</i>	: Kalenggahan Paraga Wanita Katandhingaken Kaliyan Paraga Priya Wanodya wonten ing cerbung Cerbung <i>Lintang-Lintang Dadi Seksi</i>	57
<i>Tabel 9</i>	: Wujud <i>Ketidaksetaraan Gender</i> dhateng Wanita wonten ing cerbung <i>Lintang-Lintang Dadi Seksi</i>	61

DAFTAR LAMPIRAN

	Kaca
Lampiran 1 : Tabel <i>Data</i> Wewatakan saha <i>Struktur</i> Kapribaden Paraga Wanodya wonten ing Cerbung <i>Lintang-Lintang Dadi Seksi</i>	106
Lampiran 2 : Tabel <i>Data</i> Kalenggahan Paraga Wanodya Katandhingaken Kaliyan Paraga Priya Wanodya wonten ing cerbung Cerbung <i>Lintang-Lintang Dadi Seksi</i>	120
Lampiran 3 : Tabel <i>Data</i> Wujud <i>Ketidaksetaraan Gender</i> dhateng Wanodya wonten ing cerbung <i>Lintang-Lintang Dadi Seksi</i>	129

DAFTAR CEKAKAN

Cerbung	=	<i>Cerita Sambung</i>
LLDS	=	<i>Lintang-Lintang Dadi Seksi</i>

**KAPRIBADEN PARAGA WANODYA WONTEN ING CERITA
SAMBUNG *Lintang-Lintang Dadi Seksi* ANGGITANIPUN
SAWITRI INKGANG KAPACAK ING KALAWARTI DJAKA LODANG
WEDALAN 18 MEI 2013 – 31 AGUSTUS 2013**

**Dening Rista Sapta Perwitasari
NIM 10205241074**

SARINING PANALITEN

Ancasing panaliten menika kangge ngrembag babagan kapribaden paraga wanodya, kalenggahan paraga Wanodya saha wujud *ketidaksetaraan gender* wonten ing cerbung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri. Panaliten menika ngandharaken kapribaden paraga wanodya, kalenggahan paraga wanodya katandhingaken kaliyan paraga priya, saha wujud *ketidaksetaraan gender* dipunlampahi dening paraga wanodya wonten ing cerbung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri.

Panaliten menika kalebet panaliten *deskriptif* ingkang migunakaken *pendekatan feminisme sastra*. Data saking panaliten menika awujud tembung saha ukara wonten ing paragraf, sarta pawicantenan ingkang wonten gayutanipun kaliyan kapribaden, kalenggahan saha *ketidaksetaraan gender*. Sumber datanipun inggih menika cerbung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri. Data dipunpanggiaken kanthi teknik maos saha nyerat. Caranipun nganalisis data migunakaken teknik *analisis data kritik sastra feminis*. Panaliten menika migunakaken *validitas semantik*, inggih menika nafsiraken data. Salajengipun migunakaken *reliabilitas intrarater* saha *interrater*.

Kapribaden paraga wanodya wonten ing cerbung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri menika dipunpangaribawin dening *struktur* kapribaden *id, ego, super ego*. Paraga Sumilah kapribadenipun dipunkuwaosi dening *ego* dalah paraga R. Ngt. Kusumingsih, Sarwi, saha Nety kapribadenipun dipunkuwaosi dening *id*. Kalenggahan paraga wanodya menawi katandhingaken kaliyan paraga priya wonten ing cerbung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri kaperang dados tiga, inggih menika: *mendominasi, didominasi*, saha sajajar. Wujud *ketidaksetaraan gender* ingkang dipunlampahi dening paraga wanodya wonten ing cerbung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri menika wonten sekawan, inggih menika: *marginalisasi* utawi upaya kangge damel miskin, *stereotype, violence* utawi tumindak kasar, saha *burden* utawi beban pedamelan ingkang matikel-tikel.

Kata kunci : kapribaden, *Lintang-Lintang Dadi Seksi*, *ketidaksetaraan gender*.

BAB I

PURWAKA

A. Dhasaring Panaliten

Karya sastra menika gambaran saking kanyatan ing bebrayan ageng. Panganggit ngandharaken lelampahan saha kahanan ingkang dipunprangguli ing bebrayan. Kawontenan ingkang ketingal wonten karya sastra menika minangka pangilon saking kahanan sajatosipun. Ananging, anggenipun salebeting karya sastra pancen boten persis sami kaliyan kahanan sanyatanipun, ananging sampun ‘dipunbumboni’ kanthi *imajinasi* panganggit piyambak, satemah kawontenan kala wau ewah miturut angen-angen panganggit.

Endraswara (2003: 90) nyebataken *imajinasi* panyerat sampun katata kanthi tumata rapi kangge nggarap *realitas* minangka wujud saking gegayuhan lan utawi pangangen-angen. Kawontenan ingkang kaandharaken wonten ing salebetipun karya sastra menika boten saged uwal saking kasunyatan wonten ing bebrayan ageng. Maneka warni prekawis sosial masyarakat kacariyosaken malih wonten ing karya sastra kanthi basa saha *plot* ingkang sampun kareka-reka dening panganggit. Saengga, prekawis kala wau ketingal langkung cetha, blaka, saha kompleks.

Lumantar karya sastra panganggit badhe nedahaken kados pundi pamanggih saha panyaruwe dhateng kahanan ingkang sampun, nembe, utawi badhe kalampahan ing masyarakat anggenipun gesang. Sedaya panyaruwe saha pamanggih kala wau saged dados pambijen saha pamaroyogi dhateng masyarakat, kados pundi kedahipun nyikepi prekawis ingkang nembe kedadosan.

Mekaten ugi sastra Jawa, jagad sastra Jawa loh sanget kaliyan gegambaran pagesangan masyarakat mliginipun Jawa. Prekawis-prekawis ingkang mligi kedadosan ing jagad bebrayan kathah sanget ingkang dipunaturaken wonten ing karya sastra. Saking sakehing prekawis ingkang nate kaaturaken, prekawis ingkang magepokan kaliyan *peran* wanita ing masyarakat Jawa boten saged dipunlirwakaken. *Issue-issue* babagan kalenggahan wanita, peran wanita, saha kahanan wanita ing *sistem sosial* masyarakat Jawa, sampun dados tema limrah wonten ing sakehing karya sastra Jawa wiwit jaman rumiyin.

Wanita asring dipunanggep beda kaliyan priya. Endraswara (2004: 143) ngandharaken bilih, “*Paham tentang wanita sebagai orang lemah lembut, permata, bunga, dan sebaliknya pria sebagai orang cerdas, aktif dan sejenisnya – selalu mewarnai sastra kita*”. Saking pamanggih kala wau saged dipuntingali bilih ing karya sastra kita wanita lan priya kagambaraken kanthi *stereotip* tartamtu ingkang njurung wontenipun watesan antawisipun *status sosial* wanita lan priya.

Wonten ing karya sastra, wanita asring dipunanggep dados *second sex*, inggih menika warga golongan kelas kalih, ingkang kalenggahanipun langkung andhap tinimbang priya. Priya dipunanggep makhluk ingkang kiyat, gagah prakosa, pinter, saha kagungan kalenggahan ingkang inggil. Wondene, wanita dipunanggep tiyang ingkang ringkih, boten kagungan daya, saengga kapacak wonten ing kalenggahan ingkang langkung andhap. Awit saking pamanggih kala wau, wanita asring dados golongan ingkang dipunsepelekaken saha dipunpulasara dening priya.

Paham ingkang kados mekaten ugi kenthel ngrembaka ing jagad sastra Jawa. Ing jagad sastra Jawa wanita asring kagambaraken minangka “*korban*” saking priya. Nasib wanita asring kagambaraken kirang sae, apes, dipunsawiyah-wiyah dening para priya, ewa semanten wanita boten saged nglawan dhateng priya amargi wanita kedah setya, mituhu, pasrah saha narima. Wonten masyarakat Jawa wonten paham bilih wanita namung kanca wingking.

Darni (2013: 13-14) ngandharaken wonten ing satengahing masyarakat Jawa wonten pamanggih ingkang adhedhasar saking unen-unen tartamtu, kadosta: wanita iku panggonane neng mburi, wanita iku ibarate swarga nunut neraka katut. Saking unen-unen menika tuwuh pamanggih menawi kalenggahan wanita ing masyarakat Jawa dipunanggep boten patos wigati. Wanita kedah miturut, boten kenging nglawan dhateng priya. Malah kados unen-unen ing nginggil saumpami benjing saged mlebet swarga anamung amargi ‘nunut’ kakungipun, dene menawi kakungipun mlebet neraka, wanita ugi kedah ‘katut’.

Herkiswono (2000: 76) nyebataken menawi pamanggih ingkang ngasoraken wanita kados mekaten kedadosan awit wonten budaya *patriarkhi* ing tatanan *sosial* masyarakat. Budaya *patriarkhi* utawi budaya ‘kebapakan’ mapanaken priya ing kalenggahan ingkang langkung inggil tinimbang wanita. Priya dipunanggep ingkang nomer satunggal saengga gadhah kakuwasan kangge ngatur wanita. Bab menika dados salah satunggal jalaran priya saged nindakaken tumindak sawiyah-wiyah dhateng wanita.

Sinaosa mekaten, ngrembaka pamanggih sanes ingkang nganggep wanita minangka ‘kaendahan’ ingkang kedah dipunjagi saha dipunpuja. Pamanggih

menika dipunsengkuyung dening Endraswara (2003: 144) ingkang nyebataken bilih wanita ing karya sastra dipuncariyosaken kanthi *citraan* ‘*lemah lembut, setya, susila, lembah manah, gampil paring pangapunten, saha kebak pangabekten*’, wanita ing sastra Jawa kathah kacariyosaken minangka pepujaning para priya saha dados rebutan amargi kasulistyan sarta kaprigelanipun. Pamanggih kasebut nedahaken bilih wanita boten namung dados golongan ingkang *marginal* ananging ugi dados pepujaning para priya.

Saking paham menika kathah wanita ingkang nyobi uwal saking *diskriminasi* ingkang dipunlampahi. Para wanita kala wau ingkang dipunwastani *feminis*. *Feminisme* inggih menika satunggaling kasadaran kaum wanita tumrap *ketidaksetaraan gender* ingkang dipunalami. Feminisme menika dados salah satunggal cara kangge nuntut hak-hak ingkang sami antawisipun wanita saha priya. *Feminisme* kagungan ancas kangge nginggilaken kalenggahan wanita supados saged sami kaliyan priya.

Tema *feminisme* ing kasusastran Jawa kathah ngrembaka ing era fiksi Jawa modern. Ing jaman modern wanita kagambaraken sampun wiwit uwal saking *stereotip* Jawa kina saha budaya *patriarkhi*. Tema-tema kados menika dados panjurung kagem para wanita, kangge ningkataken derajatipun piyambak. Salah satunggal karya sastra fiksi Jawa modern ingkang mapanaken wanita minangka paraga utama inggih menika cariyos sambung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* (LLDS) anggitanipun Sawitri ingkang kapacak ing kalawarti Djaka Lodang wedalan 18 Mei 2013 – 31 Agustus 2013.

Ungguling karya menika amargi nyariosaken wanita ingkang kiyat anggenipun ngadhepi gesangi ingkang kebak kasangsaran. Wanita dipungambaraken saged madeg piyambak, mandhiri, saha nguasani priya. Perkawis menika kagambaraken wonten lelampahanipun Sumilah minangka paraga utama. Sumilah kacariyosaken nglampahi maneka warni perkawis gesang, awujud perkawis ekonomi, sosial, tumindak kasar, saha moral. Sumilah saged pados cara kangge uwal saking sedaya perkawis ingkang nggubet gesangipun, piyambakipun dados wanita mandhiri ingkang kiyat madeg piyambak.

Inkang narik kawigatosan, cariyos menika ugi nelakaken *diskriminasi* saha *ketidaksetaraan gender* ingkang kedadosan dhateng wanita. Paraga utama ing cariyos menika kacariyosaken kepeksa dados wanita palanyahan kangge pados pangupajiwa. Saking cariyos menika saged katliti kados pundi panganggit wanita ningali kahanan batos saha kapribaden para wanita palanyahan. Pramila cariyos sambung menika trep sanget bilih dipuntliti kapribaden paraga wanitanipun, kalampahan kanthi *teori kritik sastra feminis*. Awit saking menika, panaliti badhe nindakaken panaliten kanthi irah-irahan “Kapribaden Paraga Wanita Wonten Ing Cariyos Sambung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* Anggitanipun Sawitri Ingkang Kapacak Ing Kalawarti Djaka Lodang Wedalan 18 Mei 2013 – 31 Agustus 2013”.

B. Underaning Prekawis

Saking dhasaring panaliten ingkang sampun kaandharaken kapanggihaken maneka prekawis ing ngandhap menika:

1. Kapribaden paraga wanita wonten ing cariyos sambung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri.
2. Kalenggahanipun paraga wanita katandhingaken kaliyan paraga priya wonten ing cariyos sambung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri.
3. Sesambetan antawisipun paraga wanita satunggal lan sanesipun wonten ing cariyos sambung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri.
4. Konflik-konflik ingkang dipunprangguli dening paraga wanita wonten ing cariyos sambung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri.
5. Sikap/tumindak paraga wanita nalika ngadhepi konflik wonten ing cariyos sambung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri.
6. Gegayuhan ingkang kepengen dipungayuh dening paraga wanita wonten ing cariyos sambung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri.
7. *Ketidaksetaraan gender* dhateng paraga wanita wonten ing cariyos sambung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri.

C. Watesaning Prekawis

Awit saking winatesipun wekdal, bea, dayaning panaliti, saha supados panaliten saged langkung mligi sarta *fokus*, prekawis ingkang dipuntaliti wonten ing panaliten menika dipunwatesi ing ngandhap menika:

1. Kapribaden paraga wanita wonten ing cariyos sambung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri.
2. Kalenggahan paraga wanita katandhingaken kaliyan paraga priya wonten ing cariyos sambung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri.

3. *Ketidaksetaraan gender* dhateng paraga wanita wonten ing cariyos sambung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri.

D. Wosing Prekawis

Saking watesan prekawis ingkang sampun dipuntemtokaken, wosing prekawis panaliten menika saged karantam ing ngandhap menika:

1. Kados pundi kapribaden paraga wanita wonten ing cariyos sambung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri?
2. Kados pundi kalenggahan paraga wanita katandhingaken kaliyan paraga priya wonten ing cariyos sambung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri?
3. Menapa kemawon wujud *ketidaksetaraan gender* dhateng paraga wanita wonten ing cariyos sambung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri?

E. Ancasing Panaliten

Jumbuh kaliyan wosing prekawis ingkang kaandharaken, panaliten menika gadhah ancas kangge:

1. Ngandharaken kapribaden paraga wanita wonten ing cariyos sambung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri.
2. Ngandharaken kalenggahanipun paraga wanita katandhingaken kaliyan paraga priya wonten ing cariyos sambung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri.

3. Ngandharaken wujud *ketidaksetaraan gender* dhateng paraga wanita wonten ing cariyos sambung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri.

F. Paedah Panaliten

Asil saking panaliten menika saged suka seserepan ingkang magepokan kaliyan kapribaden paraga wanita, kalenggahan paraga wanita katandhingaken kaliyang paraga priya, saha *ideologi feminisme* wonten ing salebetipun cerbung *Lintang-Lintang Dadi Seksi*. Sesorapan kala wau, dipunanggkah saged paring paedah magepokan kaliyan bab-bab ing ngandhap menika:

1. Paedah *Teoritis*

Panaliten menika kagungan paedah *teoritis* kangge nambahi tuladha panaliten sastra ingkang adhedhasar *kajian feminisme* mliginipun ingkang magepokan kaliyan kapribaden paraga wanita, kalenggahan paraga wanita katandhingaken kaliyan paraga priya, saha *ketidaksetaraan gender* wonten ing karya sastra. Saha, dipunanggkah saged dados rujukan kangge panaliten-panaliten salajengipun mliginipun ingkang magepokan kaliyan *kajian feminisme*.

2. Paedah Praktis

Paedah *praktis* saking panaliten menika inggih menika para nyukani kawruh bab kapribaden paraga wanita, kalenggahan paraga wanita katandhingaken kaliyan paraga priya, saha *ketidaksetaraan gender* wonten ing karya sastra cerbung *Lintang-Lintang Dadi Seksi*.

G. Pangertosan

1. Kapribaden

Tindak-tanduk tartamtu ingkang dados ciri saking satunggaling tiyang, ingkang mbedakaken kaliyan tiyang sanes lan murugaken tiyang menika dipunremeni tiyang sanes menapa boten.

2. Kapribaden wanita

Tindak tanduk, patrap ingkang gadhah pangaribawa wujud watak wanita nalika ngadhepi derdahing dhirinipun.

3. Paraga wanita

Paraga wonten ing karya sastra ingkang *jinis kelaminipun* wanita saha mangaribawani cariyos ing satunggal karya sastra.

4. Kritik Sastra Feminis

Kritik sastra feminis inggih menika kritik sastra ingkang ningali sastra kanthi kasadaran khusus ingkang adhedhasar bedanipun *gender*, kagayutaken kaliyan budaya, sastra, saha pagesangan masyarakat.

5. Cariyos Sambung

Cariyos sambung inggih menika satunggal jinis karya sastra awujud prosa ingkang kapacak satunggal perangan mbaka satunggal perangan wonten ing *media massa*.

6. Lintang-Lintang Dadi Seksi

Lintang-Lintang dadi Seksi menika satunggaling cariyos sambung ingkang nyariosaken sesambetan tresna kenya saking golongan sosial andhap kaliyan priya

ingkang taksih trah ningrat. Cariyos menika kaanggit dening Sawitri saha kapacak ing kalawarti Djaka Lodang wedalan 18 Mei 2013 – 31 Agustus 2013.

7. Sawitri

Sawitri inggih menika salah satunggaling panganggit karya sastra Jawa modern.

8. Djaka Lodang

Djaka Lodang inggih menika kalawarti abasa Jawa saking Yogyakarta ingkang dipunterbitaken satunggal minggu sapisan.

BAB II

GEGARAN *TEORI*

A. Sastra

Sastra, katitik saking *etimologis* tembung, asalipun saking basa Sansekerta inggih menika saking wot tembung “s s-” ingkang ateges ‘ngarahaken, mulang, maringi pitedah’. Panambang “-tra” nedahaken ‘piranti utawi sarana’. Saengga, sastra saged dipuntegesi minangka ‘piranti kangge mulang, buku pituduh, buku kangge piwulangan’ (Widayat, 2004: 2). Pamangih menika nelakaken tegesipun sastra menika samubarang ingkang saged dipundadosaken piranti kangge mulang, ingkang dipunwulangaken arupi *nilai-nilai* ingkang wonten ing masyarakat.

Miturut Teeuw (1984: 22), sastra menika seratan ingkang boten gegayutan *langsung* kaliyan kanyatan, sipatipun rekan, saha kanthi *implisit* menapa dene *eksplisit* dipunanggep kagungan *nilai-nilai estetik*. Sastra menika satunggaling asil karya manungsa ingkang endah, asil saking olah rasa, pikir, saha karsa saking manungsa. Karya sastra minangka asiling olah pikir manungsa kaandharaken lumantar basa.

Minderop (2010: 76) nyukani ringkesan saking pamanggih para ahli sastra: “*sastra adalah suatu karya tulis yang memberikan hiburan dan disampaikan dengan bahasa yang unik, indah dan artistik serta mengandung nilai-nilai kehidupan dan ajaran moral sehingga mampu menggugah: pengalaman, kesadaran moral, spritual dan emosional pembaca*”. Sastra menika

asil karya sinerat ingkang kaandharaken kanthi basa ingkang boten limrah sarta saged paring lelipur saha piwulang tumrap pamaos.

Saking andharan ingkang sampun kasebataken, katitik bilih sastra menika migunakaken basa minangka pirantinipun. Ing wewengkon sastra, basa ingkang dipunginakaken basa ingkang endah saha kagungan kamardikan beda kaliyan basa ingkang lumrah lan malah kepareng nerak paugeran basa padintenan, Eagleton (lumantar Minderop, 2010: 73) nyebataken:

“Under the pressure of literary device, ordinary language was intensified, condensed, twisted, elescoped, drawn out, turned on its head. It was language ‘made strange’; and because of the estrangement, the everyday wordl was also suddenly made unfamiliar”.

Pethikan menika ngandharaken bilih wonten sastra basa ingkang dipunginakaken sah-sah kemawon menawi beda utawi nerak paugeran basa padintenan, kosok wangsulipun kahanan padintenan ingkang limrah ketingal boten wangun ing sastra.

Saking andharan inggil menika saged dipunpendhet dudutan, sastra inggih menika *ungkapan* pribadi manungsa kanthi piranti basa ingkang boten limrah, saged dados panglipur, ngewrat *nilai-nilai* moral sarta saged dipunginakaken kangge mulang.

Sastra ugi ngrembaka wonten ing masyarakat Jawa. Karya sastra ingkang ngrembaka wonten ing satengahing masyarakat jawa dipunwastani sastra Jawa. Widayat (2006: 2) ngandharaken sastra Jawa menika karya sastra ingkang mingunakaken basa Jawa, saged basa Jawa Kuna, basa Jawa Tengahan, menapa dene basa Jawa Enggal, kanthi *latar belakang* kabudayan tartamtu saha ing jinis sastra sarta wujud sastra tartamtu ugi.

Sastra Jawa limrahipun ngemot tigang *aspek* inggih menika *nilai* kaendahan, *nilai* paedah, saha *nilai* *moralitas*. Karya sastra Jawa saged dipunwastani endah saha mupangati awit saben karya sastra Jawa menika dados satunggaling karya ingkang saged *dinikmati* dening pamaos, pamireng, menapa pamiarsanipun. Karya sastra Jawa menika ngewrat *nilai-nilai moral*, awit maneka karya gadhah *tema* ingkang dados punjer saha ancas karya menika kadamel. Karya menika limrahipun gadhah ancas kangge paring piwulang arupi pitutur, pitedah, menapa pedoman dhateng sedaya tiyang kangge ndandosi pagesangan (Madani, 2013. <http://www.wartamadani.com/2013/10/tinjauan-umum-tentang-karya-sastra-jawa.html>).

Saking andharan wonten nginggil saged dipunpendhet dudutan karya sastra Jawa menika sedaya wujud karya sastra ingkang kaandharaken kanthi basa Jawa, kagungan kaendahan, mupangati, saha ngewrat *nilai-nilai* moral ingkang kadamel kanthi adhedhasar *kearifan lokal* kabudayan Jawa.

B. Psikologi Sastra

Psikologi asalipun saking basa Yunani “*psyche*” ingkang ateges ‘*jiwa*’ (sukma) saha “*logos*” tegesipun ‘ngelmu’. Saengga psikologi ateges ngelmu jiwa utawi ngelmu ingkang naliti saha nyinau solah bawa manungsa (Atkinson lumantar Minderop, 2010: 3). Saged dipunwastani, psikologi menika naliti menapa kemawon ingkang kedadosan wonten ‘jiwa’ sarta sebab saha akibatipun, dumugi nuwuhaken solah bawa tartamtu.

Hartoko (1986: 126) nyebataken psikologi sastra menika pang saking ngelmu sastra ingkang nyelaki sastra katilik saking cara ningali psikologi. Endraswara (2004: 96), mastani psikologi sastra inggih menika *kajian* sastra ingkang nganggep karya sastra minangka *aktivitas kejiwaan*. Karya sastra dipunpapanaken minangka wujud saking sedaya prastawa *kejiwaan* ingkang dipunlampahi dening panganggit. Semanten ugi, pamaos nalika maos karya sastra ugi ngginakaken *pengalaman kejiwaan* ingkang sampun nate dipunlampahi.

Wellek saha Warren (1990: 90) ngandharaken, istilah *psikologi sastra* gadhah sekawan pangertosan: (1) naliti *psikologi* panganggit minangka satunggal pribadi, (2) naliti *proses kreatif*, (3) naliti *tipe* saha hukum-hukum *psikologi* ingkang dipuncakaken wonten karya sastra, saha (4) naliti dampak sastra tumrap pamaos, saking sekawan menika ingkang paling raket kaliyan bidang sastra menika pangertosan nomer tiga. Ajaran saha paugeran psikologis ingkang dipuncakaken wonten ing karya sastra saged kapanggihaken kanthi naliti paraga-paraga wonten ing salebetipun karya sastra.

Sedaya lelampahan pribadi saha lelampahaning gesang badhe dipunwujudaken kanthi imajiner wonten salebeting teks sastra. Karya sastra ingkang dipuntingali minangka *fenomena psikologis*, badhe ngetingalaken *aspek-aspek kejiwaan* lumantar paraga-paraganipun menawi karya menika awujud drama utawi prosa (Endraswara, 2004: 96). Paraga-paraga sarta sedaya prastawa ingkang kedadosan salebetipun karya sastra menika minangka gambaran kahanan *sosial* menapa dene psikologis wonten ing masyarakat ing pundi karya kasebut mapan.

Wiyatmi (2009: 107) ngandharaken sesambetan sastra kaliyan psikologis inggih menika *obyek* ingkang dipunrembag. Sastra saha psikologi menika sami-sami ngrembag manungsa. Sarujuk kaliyan pamanggih menika, Endraswara (2004: 97) ngandharaken, psikologi saha sastra kagungan sesambetan fungsional awit sami-sami nyinau kahanan jiwa tiyang sanes, bedanipun wonten psikologi ingkang dipunsinau manungsa sanyatanipun wondene ing sastra manungsa rekan.

Manungsa ingkang dados *obyek kajian* psikologi menika manungsa ingkang sanyatanipun saha sedaya kawontenan ingkang wonten ing pribadinipun, dene manungsa ingkang dados *obyek kajian* sastra menika paraga ingkang dipunripta dening penganggit wonten ing salebetipun karya sastra.

Sanadyan, manungsa ing karya sastra namung rekan, ananging kangge nggambaraken paraga saha wewatakanipun panganggit migunakaken manungsa nyata minangka *model*. Langkung malih, wawatekan paraga menika kedah wonten *aspek psikologis*, kejaba *aspek fisik* kaliyan *sosial*. Awit saking menika, kangge nganalisis paraga ing karya sastra panaliti ugi kedah nengenaken *teori saha khukhum psikologis* nalika ngandharaken tindak tanduk saha karakter manungsa (Wiyatmi, 2009:107). Naliti sipat-sipat paraga wonten ing karya sastra boten saged uwal saking *teori psikologis* amargi manungsa ingkang kacariyosaken wonten ing salebetipun karya sastra minangka gegambaran manungsa ingkang sejatosipun.

Para paraga rekan menika ngetingalaken maneka watak saha tindak tanduk ingkang gayut kaliyan *kejiwaan* saha lelampahan *psikologis* utawi derdah kados ingkang dipunlampahi dening manungsa ing pagesangan nyata (Minderop, 2010:

1). Naliti *gejala jiwa* ingkang dipunwujudaken panganggit lumantar paraga, wewatekan, saha derdah wonten ing salebeting karya sastra boten cekap migunakaken *teori* sastra saha raos pangraos. Kangge ngudhari prekawis menika dipunbetahaken dhisiplin ngelmu sanes ingkang ngrembag *kejiwaan* manungsa.

Awit saking menika, ngelmu *psikologi* kagungan paedah ingkang wigati. Panaliten dhateng karya sastra kanthi *pendekatan psikologi* kedah kawiwitan dening *teori-teori* sastra (Minderop, 2010: 3). Kanthi ngecakaken *teori* psikologi wonten ing panaliten sastra, sedaya perangan karya sastra ingkang mujudaken *gejala-gejala kejiwaan* saged dipuntelisik langkung lebet, sinaosa prekawis menika boten patos ketingal utawi abstrak.

Paraga wonten karya sastra gadhah peran-peran saha *karakteristik* piyambak-piyambak, ingkang mbangun satunggal wujud kapribaden saking paraga kala wau. *Peran-peran* paraga saha kapribaden saking paraga saged dipuntliti kanthi ngelmu psikologi kangge ngungkapaken menapa sejatosipun ingkang dados kekajengan panganggit. Kangge ngandharaken kapribaden para paraga ngelmu *psikologi kepribadian* trep sanget dipunginakaken.

Minderop (2010: 3), nyebataken gegayutan kaliyan psikologi, utaminipun psikologi kapribaden, sastra dados bahan *telaah* ingkang narik kawigatosan amargi sastra boten namung *telaah teks* ingkang mboseni ananging dados bahan panaliten ingkang ngewrat wewatakan/kapribaden para paraga rekan, panganggit karya sastra, saha pamaos. Pramila panaliten menika migunakaken *psikologi kapribaden* minangka salah satunggaling pancatdan, awit panaliten menika badhe

madosi kados pundi kapribaden saking paraga wanita wonten ing salebetipun karya sastra.

1. *Psikologi Kepribadian*

Tembung kapribaden ing basa Inggris dipunwastani “*personality*”, tembung menika mula bukanipun saking tembung basa latin “*persona*” ingkang ateges ‘topeng’. Tembung *persona* tansaya dangu ewah dados *istilah* ingkang nedahaken satunggaling gambaran *sosial* utawi peran tartamtu ing dhiri satunggaling tiyang (Sunaryo, 2004: 101). Saengga, miturut *etimologis* kapribaden menika satunggaling citra utawi gegambaran satunggaling tiyang ingkang nedahaken sinten tiyang menika wonten ing masyarakat sosial.

Santrock (lumantar Minderop, 2010: 4) nyebataken, “*Pembawaan yang mencakup dalam pikiran, perasaan, dan tingkah laku merupakan karakteristik seseorang yang menampilkan cara mereka beradaptasi dan berkompromi dalam kehidupan. Itulah yang disebut kepribadian*”. Kapribaden inggih menika samubarang ingkang dipungadhahi manungsa wonten ing dhirinipun ingkang dados ciri anggenipun nglampahi pagesanganipun.

Hilgard (lumantar Minderop, 2010: 4) ngandharaken kapribaden menika *pola* tumindak saha *pola* pikir satunggaling manungsa ingkang nemtokaken caranipun manungsa kala wau mbiji *lingkungan*. Kapribaden menika sampun wonten ing dhirinipun saben tiyang, ananging lelampahan gesang saha lelampahan *sosial* budaya ingkang nate dipunprangguli ngewahi kapribaden wau.

Saking andharan wonten nginggil saged dipunpendhet dudutan, kapribaden inggih menika sedaya tindak-tanduk menapa dene kridhaning jiwa

ingkang dipunginakaken kangge njumbuhaken kahanan dhiri pribadhi wonten ing lingkungan masyarakat. Kapribaden manungsa beda-beda awit dipunpangaribawa lelampahan ingkang dipunlampahi. Kapribaden dados ciri ingkang mligi saking saben tiyang lan murugaken tiyang menika dipunremeni menapa boten dening tiyang sanes.

Psikologi kepribadian inggih menika ngelmu psikologi ingkang gadhah *objek* panaliten *faktor-faktor* ingkang mangaribawani tindak-tanduk manungsa. Ancas utami saking ngelmu menika kangge pikantuk seserepan babagan tindak-tanduk manungsa (Minderop, 2010: 8). Prekawis ingkang dipunpadosi wonten ing *pasikologi kepribadian* inggih menika sedaya tindak-tanduk tiyang saha menapa ingkang dados jalaran tiyang menika tumindak kaos mekaten.

Koswara (lumantar Minderop, 2010: 8) nyebataken, karya-karya sastra, sejarah, saha agami saged paringseserepan ingkang wigati babagan tindak tanduk manungsa kala wau. Karya-karya sastra saged dados bahan panaliten ingkang loh wonten ing ngelmu *psikologi kapribaden*, wonten ing karya sastra saged kapanggihaken kados pundi tindak-tanduk paraga, minangka pangilonan saking manungsa ingkang sejatosipun.

Ginanipun *psikologi kapribaden* wonten kalih: paedah *deskriptif* saha paedah *prediktif*. Paedah *deskriptif* inggih menika ngandharaken saha *mengorganisasi* tindak-tanduk manungsa utawi prastawa ingkang ingkang dipunlampahi satunggal tiyang kanthi tumata. Paedah *deskriptif* inggih menika saged ngira-ira tindak-tanduk, prastawa, menapa dene akibat ingkang dereng tuwuh wonten ing satunggal tiyang (Minderop, 2010:8). Saengga, ngelmu menika

boten namung ngandharaken menapa ingkang wonten ing pribadi satunggal tiyang ananging ugi ingkang saged tuwuh wonten ing pribadi menika.

2. Teori Psikoanalisis saha Struktur Kapribaden Sigmund Freud

Psikoanalisis inggih menika satnggaling gelmu ingkang kawiwitan wonten taun 1900-an dening Sigmund Freud. Teori psikolanalisis magepokan kaliyan *fungsi* saha pangrembakanipun *mental* manungsa. Ngelmu menika minangka perangan saking psikologi ingkang paring paedah ageng saha dipundamel kangge psikologi manungsa (Minderop, 2010: 11). Ngelmu psikanalisa menika niti menapa-menapa ingkang kedadosan wonten ing mental manungsa.

Psikoanalisa menika wewengkon kajian psikologi sastra. Sigmund Freud ngandharaken bilih kasadharan inggih menika perangan alit saking pagesangan mental, dene perangan agengipun inggih menika *ketaksadaran* utawi boten sadhar (Endraswara, 2004: 101). Ketaksadaran menika mangaribawani sedaya tindak-tanduk saha kridhaning dhiri manungsa, kalebet pananggit ingkang ngripta karya sastra. Alam boten sadhar kala wau dados punjering *kreativitas* panganggit.

Endraswara (2004: 101) nyebataken wonten ing kajian psikologi sastra, psikoanalisa kapribaden gadhah tiga unsur kajiwan, inggih menika: *id*, *ego*, saha *super ego*. Freud (lumantar Minderop, 2010: 20) ngandharaken *id* (mapan ing perangan boten sadhar) minangka *reservoir pulsi* saha sumber energi psikis; *ego* (mapan ing anatawisipun alam sadhar kaliyan boten sadhar) minangka *penengah* antawisipun *tuntutan pulsi* kaliyan panerak *superego*; *superego* (mapan saperangan wonten ing alam sadhar, saperangan wonten ing alam boten sadhar)

tugasipun ngawasi saha malangi tuntutan pulsi, perangan menika minangka asil saking piwulungan saha *identifikasi* saking tiyang sepuh.

Endraswara (2004: 101) ngandharaken, *Id* inggih menika aspek kapribaden ingkang wonten ing alam *bawah* sadhar manungsa ingkang isinipun *insting* saha napsu-napsu ingkang boten mangertos *nilai*. *Ego* inggih menika kapribaden *implementatif*, inggih menika arupi kontak kaliyan donya njawi. *Super ego* inggih menika sistem kapribaden ingkang isinipun nilai-nilai utawi aturan ingkang sipatipun *evaluatif*.

a. *Id (das es)*

Id inggih menika *energi psikis* saha naluri ingkang nyebabaken manungsa supados nyekapi kabetahan kadosta kabetahan dhahar, seks, nolak rasa sakit utawi boten ngremenaken (Minderop, 2010: 21). Miturut Freud (lumantar Minderop 2010: 21), *id* menika wonten ing alam *bawah* sadhar, boten wonten kontak kaliyan *realitas*. *Id* tumindak adhedhasar prinsip karemenan, inggih menika tansah pados kanikmatan saha nyingkiri menapa kemawon ingkang damel boten sekeca.

Miturut Freud (1984: xl) wosing *id* inggih menika naluri-naluri gawan *biologis* (*seksual* saha *agresif*, boten wonten lelimbangan akal utawi etika, ananging nglelimbang karemenan). *Id* nindakaken prinsip pagesangan ingkang asli utawi sepisan, ingkang dipunwastani karemenan (*pleasure principle*). Ancas saking prinsip karemenan inggih menika kangge mbebasaken tiyang saking *ketegangan* utawi ngirangi *ketegangan*.

Miturut Freud (lumantar Minderop, 2010: 24) *id* mahyakaken ancasing gesang ingkang *hakiki*, bab menika kawrat wonten ing mujudaken sedaya kamareman. *Id* boten saged mujudaken ancas kangge *mempertahankan* gesang utawi njagi kawontenan saking bebaya. Pramila, wonten *ego* ingkang nindakaken tugas menika.

b. *Ego (das ich)*

Endraswara (2004: 101) ngandharaken bilih *ego* inggih menika sistem kapribaden *implementatif*, inggih menika arupi *kontak* kaliyan donya njawi. *Ego* tumindak adhedhasar *prinsip* kanyatan (*reality principle*). *Ego* mapan wonten ing antawisipun alam sadhar saha alam boten sadhar. Tugas saking *ego* inggih menika maringi papan kangge fungsi utama mental, kadosta: panalaran, mungkasi perkawis saha mendhet kaputusan. Kanthi alasan menika, *ego* inggih menika pimpinan utama wonten ing kapribaden (Minderop, 2010: 22). Saengga wonten ing *struktur* kapribaden, *ego* gadhah tugas kangge mendhet kaputusan kados dene pimpinan.

Ego menika *sistem* kapribaden ingkang kawangun saking *interaksi* kaliyan donya njawi, ingkang njumbuhake menapa ingkang dipunkajengaken kaliyan menapa ingkang wonten. *Ego* inggih menika ingkang nindakaken kapribaden, ingkang ngontrol saha mrentah *id* saha *super ego*, sarta njagi sesambetan kaliyan donya njawi kangge kepentingan sedaya kapribaden saha kabetahan ingkang wiyar. Menawi *ego*, langkung condhong dhateng *id* utawi *super ego*, bakal wonten ingkang boten trep saha kasadharaipun boten saged dipun-kontrol.

c. *Super Ego (das uber ich)*

Super ego inggih menika struktur kapribaden ingkang nedahaken *moralitas* wonten ing kapribaden. *Super ego* sami kaliyan “*hati nurani*” ingkang mangertos *nilai* sae saha awon (*conscience*). (Minderop, 2010:22). Endraswara (2004: 101) ngandharaken bilih *super ego* ngrembaka kangge ngontrol *dorongan-dorongan* “*wuta*” saking *id*. Dados, *super ego* menika struktur kapribaden ingkang gayutan kaliyan *nilai* saha ingkang nggadhahi tugas ngendhalekaken *id*. *Super ego* menika ngewrat *nilai-nilai moral* ingkang nyuwani watesan awon saha sae.

Super ego ngrembaka saking manungsa wiwit tasih alit, nalika *peraturan-peraturan* dipunparingaken saking tiyang sepuh kanthi maringi bebungah saha ukuman. *Super ego* kadadosan saking kalih sistem, inggih menika *ego-ideal* saha *hati nurani* utawi manah. *Ego-ideal* kapanggihaken saking bebungah ingkang dipunparingaken dening tiyang sepuh, wondene *hati nurani* utawi manah kapanggihaken saking ukuman ingkang dupuntindakaken.

Kados dene *id*, *super ego* boten menggalihaken *realitas* amargi boten gayut kaliyan bab-bab *realistik*, kajaba nalika *impuls seksual* saha *agresivitas id* saged angsal kamareman kanthi jumbuh kaliyan *pertimbangan moral* (Minderop, 2010:22). *Super ego* langkung makili alam *ideal*, boten alam nyata, saha *super ego* mituju wonten ing arah kasampurnan boten wonten ing arah kanyatan utawi karemenan. *Super ego* inggih menika cabang *moral* utawi cabang kaadilan saking kapribaden.

C. *Feminisme*

Katitik saking *etimologis* tembung, *feminisme* asalipun saking tembung “*femme (woman)*” ingkang kagungan teges wanita (tunggal) ingkang kagungan ancas kangge merjuangaken hak-hak kaum wanita (jamak), minangka kelas sosial (Ratna, 2010: 406). Panambang “-isme” nedahaken ‘perkawis ingkang magepokan’. Saengga *feminisme* saged dipuntegesi samubarang tumindak ingkang magepokan kaliyan perkawis wanita kanthi ancas paring kamardikan dhateng hak-hak para wanita wonten ing masyarakat sosial.

Jumbuh kaliyan andharan menika, Geofe (lumantar Sugihastuti saha Suharto, 2005: 61) nyebataken *feminisme* minangka “*kegiatan terorganisasi yang memperjuangkan hak-hak dan kepentingan perempuan*”. *Feminisme* mbudidaya supados hak-hak wanodya menika saged pikantuk kawigatosan saking masyarakat. Hak-hak ingkang dipunperjuangaken ngewrat sedaya prekawis gesang, kalebet wonten prekawis politik, ekonomi, agami, menapa dene sosial budaya.

Humm (lumantar Wiyatmi, 2012: 12) mratelakaken *feminisme* minangka *ideologi pembebasan* wanita, awit wanodya dipuntingali sampun nemahi tumindak boten adil amargi *jenis kelamin*-ipun. Sinaosa mekaten, *feminisme* sanes kupiya kangge *memberontak* dhateng paugeran sosial wonten ing masyarakat, ananging kupiya kangge ngentasaken wanita saking tumindak boten adil ingkang nate kalampahan wonten masyarakat.

Saking andharan wonten nginggil saged dipunpendet dudutan *feminisme* inggih menika satnggaling kagiatan ingkang tumata, ingkang katindakaken

minangka kupiya kangge mbebasaken wanodya saking tumandak boten adil. Ancasipun kangge nyekapi hak-hak wanodya wonten ing sedaya prekawis wonten masyarakat anggenipun gesang.

Feminisme ugi ngrembaga wonten ing panaliten sastra, panaliten ingkang pancatdanipun saking paham menika asring dipunwastani *kritik sastra feminis*. Analisis menika limrahipun katindakaken dhumateng karya sastra *feminis*. Karya sastra *feminis* inggih menika karya sastra ingkang ndadosaken prekawis bab wanita ingkang mrangguli *konflik* wonten ing pagesangan dados punjering cariyos. Wonten ing karya sastra *feminis* wanita dipuntampilaken dados paraga utami menapa dene paraga andhahan ananging nyepeng peran penting wonten ing alur cariyos. Paraga wanita wonten ing karya sastra *feminis* gadhah pangaribawa ingkang ageng tumrap lampahing cariyos satunggal karya sastra.

Kritik sastra inggih menika pakaryan madosi saha nemtokaken biji karya sastra kanthi cara mahami saha nafsiraken ingkang runtut, tumata, saha dipunnyatakaken ing wujud seratan (Hardjana, 1991: 25). Kritik sastra ingkang sae mijil saking kekajengan pengritik kangge nyukani pambijen kanthi ancas ndadosi utawi ningkataken kasaenan karya sastra lan ugi kasaenan para pamaosipun. Bab menika saged kagayuh menawi pangritik kagungan kawruh ingkang cekap bab ngelmu sastra saha *minat* ingkang ageng kangge ngrembag sastra kaliyang ngelmu sastra.

Gegayutan kaliyan *konsep kritik sastra feminis*, inggih menika panaliten sastra ingkang ngarahaken punjering *analisis* dhateng wanita (Sugihastuti, 2002:18). Kritik sastra *feminis* inggih menika satunggaling kajian sastra ingkang

adhedhasar pamanggih *feminisme* ingkang pengen wonten raos adil nalika ningali *eksistensi* wanita, minangka panyerat menapa dene wonten ing karya sastra-karya sastranipun (Djananegara lumantar Wiyatmi, 2009: 113). Karsanipun, wanita saged dipuntingali minangka manungsa wetah, ingkang kagungan hak sami kaliyan priya.

Pradotokusuma (2005: 83) nyebataken kritik sastra *feminis* ngupaya kangge ngandharaken saha nafsiraken lelampahan wanita wonten salebetipun karya sastra utaminipun novel, awis-awis wonten ing drama utawi puisi. Kritik sastra *feminis* maringi pambijen ingkang magepokan kaliyan kados pundi wanita ngraosaken, menggalih, saha tumindak lan ugi kados pundi wanita ing limrahipun nanggapi gesang ingkang kagambaraken wonten ing karya sastra. Pamanggih bab wanita antawisipun panganggit wanita kaliyan priya menika beda-beda, pamanggih antawisipun pamaos wanita kaliyan priya ugi beda-beda.

Miturut Endraswara (2004: 146-147), *sasaran* ingkang dipunangkah wonten ing panaliten *feminisme* sastra sasaged-saged sesambetan kaliyan prekawis-prekawis wonten ngandhap menika:

- 1) Ngandharaken karya-karya sastra panyerat wanita ing jaman rumiyin saha jaman samenika supados cetha *citra* wanita ingkang ngraosaken *tekanan* saking tradhisi. *Dominasi* budaya *patriarkal* kedah kawiyak kanthi cetha wonten salebetipun analisis;
- 2) Ngandharaken meneka warni *tekanan* dhumateng paraga wanita wonten ing salebetipun karya sastra;

- 3) Ngandharaken *ideologi* panganggit wanita menapa dene priya, kados pundi anggenipun ningali dhirinipun piyambak wonten ing pagesangan ingkang nyata;
- 4) Naliti saking *aspek genokritik*, inggih menika mangertosi kados pundi *proses kreatif* para *feminis*. Menapa panyerat wanita kagungan gaya saha ekspresi ingkang khas menapa boten;
- 5) Ngandharaken *aspek psikoanalisa feminis*, inggih menika genea wanita, paraga wonton karya sastra menapa dene panyerat, langkung remen dhateng prekawis-prekawis ingkang alus, *emosional*, kebak welas asih, lan sapanunggalanipun.

Salajengipun, Djajanegara (2000: 51-53) ngandharaken pendekatan kritik sastra *feminis* gadhah cak-cakan kados ing ngandhap menika:

- 1) Madosi satunggal utawi langkung paraga wanita, ing antawisipun bab kalenggahan ing masyarakat, ancasing pagesangan, saha watak kaliyan tanduk ingkang kagambaraken;
- 2) Naliti paraga sanes, utaminipun paraga priya ingkang gadhah sesambetan kaliyan paraga wanita;
- 3) Ningali sikap panganggit karya sastra ingkang nembe dipuntliti.

Anggenipun naliti karya sastra wonten ing kritik sastra *feminis* menika kedahipun nengenaken cara ningali *reading as women*. Inggih menika mapanaken dhiri panaliti minangka ‘wanita ingkang maos’ satunggaling karya sastra. Panaliti kedah saged ningali menapa ingkang dados penggalhipun wanita nalika maos karya sastra ingkang ngemot *feminisme*. Maos kanthi cara “*reading as women*”

menika langkung *demokratis* saha boten mihak dhateng priya menapa dene wanita (Endraswara, 2004: 149). Panaliten ingkang boten ningali karya sastra saking *sudut pandang* wanita saged murugaken asil ingkang kirang maremaken amargi taksih nengenaken pamanggih priya ingkang *dominan*.

D. Paraga saha Wewatakan ing Karya Sastra

Karya sastra *prosa fiksi* boten saged uwal saking paraga. Paraga saha wewatakan dados perangan *instrinsik* ingkang wajib wonten ing salebetipun prosa fiksi. Tanpa paraga cariyos boten saged lumampah, prastawa-prastawa ingkang mangun *plot* boten saged kalajengaken awit boten wonten ‘paraga’ ingkang bandhe nindakaken saha nglampahi. Sudjiman (1991: 16) mratelakaken paraga menika *individu* rekan ingkang nglampahi prastawa.

Miturut Aminudin (2002: 79) paraga inggih menika ingkang kenging prastawa salebetipun cariyos fiksi saengga cariyos kagungan peranan ingkang beda antawisipun paraga satunggal kaliyan sanesipun. Paraga saged kaperang dados maneka peranan miturut jatahipun wonten cariyos, paraga ingkang kagungan *peranan* wigati ing salebetipun cariyos dipunwastani paraga inti utawi paraga utama. Wondene paraga ingkang gadhah *peranan* boten patos wigati dipunwastani paraga andhahan, amargi namung dados jejangkep, ngladosi, saha nyengkuyung paraga utama.

Nurgiyantoro (2007: 176), ngandharaken katitik saking *peranan* saha wigatinipun paraga wonten ing cariyos, paraga saged dipunperang dados kalih:

- a. Paraga utama inggih menika ingkang dipunutamakaken cariyosipun wonten ing novel ingkang karembag. Piyambakipun minangka paraga ingkang paling kathah dipuncariyosaken, minangka ingkang nindakaken prastawa menapa ingkang nemahi prastawa.
- b. Paraga wuwuhan (andhahan) inggih menika paraga ingkang anggenipun katon wonten ing cariyos langkung sekedhik, boten patos wigati, saha ing cariyos katon namung menawi wonten gegayutanipun kaliyan paraga utama.

Miturut Saad kaliyan Esten (lumantar Harjito, 2005: 7) kangge nemtokaken paraga utama wonten ing novel saged dipuntindakaken kanthi sekawan cara inggih menika:

- a. Paraga ingkang paling kathah sesambetanipun kaliyan *tema*;
- b. Paraga ingkang paling kathah sesambetanipun kaliyan paraga sanes;
- c. Paraga ingkang betah wekdal cariyos paling kathah;
- d. Paraga utama ugi saged dipuntingali saking judul cariyos.

Saking pamanggih ingkang sampun kaandharaken, paraga saged dipuntegesi *individu* rekan wonten ing cariyos ingkang nindakaken prastawa menapa dene ketaman prastawa. Paraga kagungan *peranan* ingkang beda-beda wonten ing salebetipun cariyos. Paraga kapapanaken wonten ing cariyos kanthi watak-watak tartamtu ingkang dipunwastani wewatakan. Paraga boten saged dipunpisahaken kaliyan wewatakan, amargi saben paraga katon wonten cariyos kanthi ngasta wewatakan ingkang sampun ‘nemplek’ ing dhirinipun.

Jones (lumantar Nurgiyantoro, 2000: 165) ngaturaken bilih wewatakan inggih menika gegambaran ingkang cetha magepokan kaliyan satunggal tiyang

ingkang katon wonten salebetipun satunggal cariyos. Wewatakan menika nedahaken dhateng cara mapanaken paraga-paraga tartamtu kanthi watak tartamtu ugi wonten ing cariyos.

Saking andharan wonten nginggil saged dipunpendhet dudutan, wewatakan inggih menika, cara nggambaraken paraga wonten ing cariyos kanthi maringi watak-watak tartamtu dhateng paraga kasebut. Wewatakan menika minangka upaya saking panganggit kangge maringi *karakter* utawi kapribaden tartamtu migunakaken watak-watak ingkang katon wonten ing paraga. Panganggit anggenipun nggambaraken watak asring migunakaken kalih metode, metode langsung (*telling*) saha metode boten langsung (*showing*).

Minderop (2010: 79), nyebataken metode langsung (*telling*) ngendelaken andharan paraga kanthi *eksposisi* saha panyaruwe-panyaruwe langsung saking panganggit. Lumantar cara menika pamaos saged langkung pana kados pundi wewatakan paraga adhedhasar pratelan panganggit. Ingkang kalebet metode menika antawisipun: *karakterisasi* lumantar nama paraga, *karakterisasi* lumantar *penampilan* paraga, saha *karakterisasi* lumantar andharan panganggit.

Pickering saha Hoeper (lumantar Minderop, 2010: 77) ngandharaken metode *showing* (boten langsung) ngetingalaken panganggit ingkang mapan ing njawi cariyos kanthi maringi kalodhangan dhateng para paraga kangge ngatonaken wewatakanipun lumantar *dialog* saha *actioni*.

“Metode showing mencakup: Dialog dan Tingkah laku, Karakterisasi melalui dialog – apa yang dikatakan penutur, jatidiri penutur, lokasi dan situasi percakapan, jatidiri tokoh yang dituju oleh penutur, kualitas mental para tokoh, nada suara, penekanan, dialek dan kosakata para tokoh. Karakterisasi lumantar tingkah laku para tokoh mencakup:

ekspresi wajah dan motivasi yang melandasi tindakan tokoh.” (Minderop, 2010: 80)

Kanthi metode menika , panganggit ngetingalaken kados pundi sipat-sipat ingkang dipungadhahi dening paraga lumantar tindak-tanduk saha pocapan ingkang dipunwedalaken dening paraga wonten ing salebetipun cariyos.

Cara nganalisis wewatakan miturut Minderop (2010: 79-90) saged kanthi *teknik* saha *metode*, ing antawisipun: (1) *metode telling* saha *showing*; (2) *teknik sudut pandang / point of view*; (3) *gaya basa: simile, metafor, personifikasi, saha simbol*. Saking teknik menika kados pundi *karakteristik* para paraga saged dipunudhari satunggal mbaka satunggal saengga saged nedahaken wewatakanipun.

E. Gender

Panganggenipun tembung ‘*gender*’ menika namung nyuwun ngampil saking *istilah* Basa Inggris “*gender*”. West, Candace and Zimmerman, Don (lumantar Sugihastuti saha Saptiawan, 2010: 4) nyebataken *gender* menika sanes menapa ingkang wonten saking miyos, sanes samubarang ingkang kita gadhahi, ananging samubarang ingkang kita tindakaken. *Gender* sipatipun langkung nengenaken prekawis sosial budaya.

Sugihastuti saha Saptiawan (2010: 13) ngandharaken miturut pamawas *gender*, priya kaliyan wanita menika boten dipunlairaken ananging dipundamel. Wanita saha priya nalika taksih wonten kandhutan dumugi miyos taksih pikantuk *perlakuan* ingkang sami saking masyarakat. Sasampunipun ngancik umur tartamtu, wiwit wonten *pemisahan* antawisipun priya kaliyan wanita, upaminipun

prekawis dolanan, ageman, solah bawa, saha tandha-tandha tartamtu ingkang wonten ing masyarakat dipunsepakati minangka tandha kagem wanita utawi priya.

Gender inggih menika sipat ingkang kawangun wonten ing kaum priya menapa dene wanita ingkang kanthi *proses sosial* saha budaya. Saking pamawas babagan *gender*, ngrembaka wates ingkang wetawis cetha antawisipun wanita saha priya. Upaminipun, bilih wanita menika dipunanggep: *lemah lembut*, *ayu*, *emosional*, utawi *keibuan*. Wondene, priya dipunanggep: *kiyat*, *rasional*, *jantan*, *prakosa*. Titikan saking sipat-sipat kala wau saged dipunlintu satunggal kaliyan sanesipun. Prekawis menika, mijilaken pamanggih bilih kapribaden priya saha kapribaden wanita menika beda jumbuh kaliyan *gender*-ipun.

1. Kapribaden Wanita

Wanita asring dipunanggep minangka titah ingkang endah, samubarang ingkang ingkang dipunremeni saha dipunkajengaken dening priya. Wanita ugi dipunanggep kedah miturut kaliyan paugeran-paugeran ingkang katetepaken wonten ing masyarakat. Wonten ing pagesangan masyarakat wonten sipat-sipat tartamtu ingkang dipungayutaken minangka kapribaden priya saha wanita.

Priya asring dipungayutaken kaliyan sipat *kiyat*, *gagah*, *tanggél jawab*, *kendel*, saha sipat-sipat maskulin sanesipun. Wanita asring dipungayutaken kaliyan *ringkih*, *alus*, *sopan*, *ngabekti*, saha *mituhu*. Salebetipun ngelmu psikologis, bab bedanipun sipat wanita kaliyan priya ugi dados *kajian* ingkang mligi. Bedanipun wanita kaliyan priya menika dipuntingali adhedhasar saking kahanan *sosial-budaya* wonten ing sakiwa tengen *individu*.

Sipat-sipat ingkang mapan wonten ing priya dipunwastani *maskulinitas*, dene ingkang mapan wonten ing wanita dipunwastani *femininitas*. Kekalih sipat kala wau magepokan kaliyan *karakteristik psikologis* (kadosta kendel, watak ngemong, lan sapanunggalanipun) (Friedman saha Schustack, 2008: 2). Sipat *maskulinitas/femininitas* menika kawangun saking asil lelampahan sosial budaya, sanes sipat kodrat ingkang sampun wonten wiwit lair.

Friedman saha Schustack (2008: 4) ngandharaken, wonten beda ingkang cetha antawisipun kapribaden wanita kaliyan priya, limrahipun, pamanggih wonten gesang padintenan (ingkang boten ilmiah), wanita asring dipunsebutaken (saha nyebutaken dhirinipun piyambak) minangka titah ingkang *emosional*, kagungan watak ngemong, gampil teluk (*submisif*), *komunikatif*, gampil srawung, ringkih wonten ing ngelmu matematika, *subjektif*, *pasif*, gampil kapangaribawa, saha kagungan nepsu sahwat ingkang langkung andhap tinimbang priya.

Andharan wonten nginggil ngetingalaken bilih wanita menika kagungan kapribaden ingkang sarwi alus saha kebak raos pangraos. Wanita *identik* kaliyan *steroetip* langkung nengenaken pangraos saha nurani tinimbak mikir kanthi *rasional* migunakaken *logika*. Awit saking menika, tuwuh pamanggih bilih wanita langkung andhap kalenggahanipun tinimbang priya, amargi wanita boten saged mutusi prekawis-prekawis ingkang dipuntemahi migunakaken nalar ingkang *logis*. Pramila, wonten ing meh sedaya prekawis pagesangan priya ingkang dados pandhega lajeng wanita namung ndherekaken.

Wanita Jawa miturut Rahayu (2003: 91) inggih menika wanita etnik ingkang ngginakaken basa Jawa saha gadhah woting budaha sarta cara pikir Jawa.

Suharti saha Suyata (Iumantar Rahayu, 2003: 91) ngandharaken watak utawi *karakter* wanita Jawa boten nedahaken dhiri wanita Jawa menika piyambak, ananging wonten saminipun kaliyan kapribaden. Kados ingkang sampun kaandharaken saderengipun, kapribaden menika sipat utawi solah bawa ingkang dados ciri kangge mbedakaken tiyang menika kaliyan tiyang sanes.

Saking andharan wonten nginggil, saged dipunpendhet dudutan bilih kapribaden wanita inggih menika sipat-sipat ingkang nguasani wanita anggenipun nglampahi pagesangen saha mungkasi prekawis-prekawis ingkang dipunadhepi. Sipat-sipat menika kawangun saking *proses* gesang saklebeting masyarakat kanthi *interaksi sosial-budaya* saklebetipun wekdal ingkang dangu. Wanita Jawa gadhah sipat-sipat ingkang ketingal wonten solah bawanipun minangka titikan saking kapribaden, ingkang asumber saking budaya saha cara pikir Jawa.

2. Cengkahing Panganggep Priya kaliyan Wanita

Wanita kaliyan priya wonten ing masyarakat kaanggep beda. Cengkahing panganggep antawisipun wanita kaliyan priya wonten ing meh sedaya peragan pagesangan. Cengkahing panganggep menika boten badhe dados prekawis ingkang boten sae menawi boten kapanggihaken sikap boten adil anggenipun nyikapi panganggep kala wau, ingkang asring dipunwastani *gender inequalities*.

Gender inequalities utawi saged dipun-terjemahaken *ketidaksetaraan gender* inggih menika satunggal kahanan ingkang wonten ngriku kapanggihaken tumindak boten adil saha boten imbang ingkang mijil saking keyakinan pamanggih babagan priya saha wanita. Wonten masyarakat mliginipun ingkang taksih nganut *ideologi* patriarkhi, kados masyarakat Jawa, *ketidaksetaraan gender*

dipuntemahi dening kaum wanita. Jalaran ing masyarakat patriarkhi, kaum priya kagungan kalenggahan ingkang langkung inggil tinimbang wanita saha limrahipun tansah dipunpundi-pundi.

Sugihastuti saha Saptiawan (2010: 82) ngandharaken wonten ing kasunyatanipun kathah kabudayan ingkang mapanaken priya langkung inggil miturut *struktural* menawi katandhingaken kaliyan wanita. Priya minangka pihak ingkang menang, gadhah kakuwasan langkung ageng, saha gadhah peran sosial ingkang langkung wigati wonten ing masyarakat tinimbang wanita.

Proses ingkang kados menkaten kaambali terus saengga nuwuhaken pamanggih *negatif* tumrap kaum wanita babagan *fungsi, peran*, saha kalenggahan wonten ing masyarakat. Pamanggih menika dangu-dangu nuwuhaken prekawis ingkang boten adil dhateng wanita. Prekawis menika kalebet prekawis ekonomi, politik, sosial budaya. Sugihastuti saha Saptiawan (2010: 83) nyebataken wanita, minangka *lawan jenis* priya, kagambaraken kanthi citra-citra tartamtu ingkang nedahaken *inferioritas* wanita, wonten *struktur* sosial saha budaya.

Kesan-kesan *inferioritas* menika, nuwuhaken maneka warni *stereotype* dhateng wanita. *Stereotype* menika satunggaling pamanggih ingkang sampun ajeg saha dipunpitadosi dening masyarakat. *Stereotype* ingkang limrah saha wiyar sanget sebaranipun inggih menika wanita kaanggep kaum lemah. Sugihastuti saha Saptiawan (2010: 83) nyebataken wanita kaanggep gadhah *kecenderungan* kangge gumantung kaliyan priya, kosok wangsulipun priya gadhah kakuwasan kangge ngontrol wanita wonten ing maneka prekawis.

Salah satunggalipun ketalang wonten ing sistem mbagi padamelan ingkang magepokan kaliyan *fungsi* saha *peran* wanita. Wonten pemahaman bilih wanita boten namung *berperan* dados garwa, ibu, saha *ibu rumah tangga* kangge kulawarganipun, ananging ugi gadhah peran sosial budaya wonten ing tataran ingkang langkung wiyar (Sugihastuti saha Saptiawan, 2010: 83). Andharan menika nedahaken wanita gadhah beban padamelan ingkang matikel-tikel, boten namung satunggal ananging sedaya kedah dipunayahi.

Akibat sanes ingkang tuwuh saking *stereotype* dhateng wanita inggih menika winatesing *ruang aktualisasi* kangge wanita. Wanita mbetahaken *aktualisasi* dhiri wonten ing masyarakat, boten namung minangka *individu* ingkang nindakaken *fungsi* wonten ing bale somah kemawon (Sugihastuti saha Saptiawan, 2010: 84). Wanita peranipun winates wonten ing bale somah, saengga kirang anggenipun saged nginggilaken sadaya kasaenan gesangipun kanthi mardika wonten ing salebetipun masyarakat.

Wanita dipunanggep kagungan kodrat dados tiyang ingkang ngupadi bale somah, sangge ngupadi bale somah dados jejibahan ingkang mligi saha utami dhateng wanita. Saking pamanggih menika, nuwuhaken prekawis sanes upaminipun winates wonten ing prekawis kaya saha gadhah hak-hak politik ingkang sami kaliyan priya. Miturut Handayani saha Sugiarti (2008: 15-16) pamanggih bilih wanita boten wigati dipunlibataken nalika mendhet keputusan politik dipunwastani *subordinasi*.

Ruang publik (sedaya prekawis wonten sanjawinipun bale somah) langkung dipunkuwaosi dening priya. Miturut Sugihastuti saha Saptiawan (2010:

85) priya rumaos langkung gadhah kakuwasan amargi rumaos gadhah jejibahan ingkang langkung awrat, saengga nuwuhaken tumindak ingkang boten adil tumrap wanita, tumindak boten adil ingkang paling awrat inggih menika tumindak kasar.

Tumindak kasar dhateng wanodya saged dipuntegesi kados mekaten:

Kekerasan terhadap perempuan adalah setiap tindakan yang melanggar, menghambat, meniadakan kenikmatan, dan pengabaian hak asasi perempuan atas dasar gender. Tindakan tersebut dapat mengakibatkan kerugian dan penderitaan terhadap perempuan dalam hidupnya, baik secara fisik, psikis, maupun seksual. Termasuk di dalamnya ancaman, paksaan, atau perampasan kemerdekaan secara sewenang-wenang, baik dalam kehidupan individu, berkeluarga, bermasyarakat, maupun bernegara (Kantor Menteri Negara PP.RAN PKTP, tahun 2001-2004).

Wanita asring dados korban tumindak kasar awit kalenggahanipun boten imbang kaliyan priya wonten ing masyarakat. Tumindak kasar dipuntindakaken dening priya kangge menangaken pamanggihipun, kangge nedahaken raos boten marem, saha asring namung kangge nedahaken bilih priya menika nguwasani wanita. Kathah warninipun tumindak awon ingkang kagolongaken minangka *kekerasan gender*.

Saking andharan wonten nginggil saged kapendhet dudutan bilih wanita utaminipun wonten ing masyarakat ingkang nganut *ideologi pathriarkat* asring pikantuk tumindak boten adil, amargi saking *gender*-ipun. Tumindak boten adil menika asring dipunwastani *ketidaksetaraan gender*. *Ketidaksetaraan gender* ingkang dipuntemahi wanita kadosta *stereotype* ingkang ngakibataken ketidakadilan wonten prekawis ekonomi, sosial, menapa dene budaya kadosta winates ing babagan kaya, saha subordinasi. Sanesipun, *ketidaksetaraan gender* ingkang kiyat kedadosan dhateng wanita inggih menika tumindak kasar.

F. Panaliten Ingkang Jumbuh

Panaliten ingkang jumbuh kaliyan panaliten menika panalitenipun Nila Subekti (2012) kanthi irah-irahan “*Kepribadian Tokoh Wanita Dalam Novel Kupu-Kupu Malam dan Novel Lipstik Karya Achmad Munif*”. Panalitenipun Nila Subekti, jumbuh kaliyan panaliten menika awit pendekatan ingkang kaginakaken saha fokus panalitenipun sami. Obyekipun ugi sami-sami karya sastra prosa fiksi, bedanipun obyek panaliten menika novel wondene obyek panaliten ingkang badhe katindakaken cerita sambung (cerbung). Kejawi saking menika, panaliten ingkang badhe katindakaken ugi madosi *ketidaksetaraan gender* dhateng wanita wonten ing karya sastra.

Panaliten sanesipun ingkang jumbuh inggih menika seratanipun Priza Adhe Septilina asesirah “*Citra Tokoh Utama Perempuan Dan Ketidaksetaraan gender Dalam Roman Leyla Karya Feridun Zaimoglu: Analisis Kritik Sastra Feminis*” (2013). Panaliten menika dipunanggep jumbuh awit sami-sami madosi *ketidaksetaraan gender* dhateng wanita saha sami-sami naliti paraga wanita wonten ing karya sastra, kejawi saking menika ugi sami-sami migunakaken pendekatan kritik sastra *feminis*. Obyekipun ugi sami-sami karya sastra prosa fiksi, bedanipun obyek panaliten menika roman wondene obyek panaliten ingkang badhe katindakaken cerita sambung (cerbung). Beda sanesipun inggih menika, fokus panaliten Adhe Septilina madosi *citra* wanita saha *ketidaksetaraan gender*, wondene panaliten ingkang badhe katindakaken inggih menika madosi kapribaden paraga wanita, kalenggahan paraga wanita katandhingaken kaliyan paraga priya saha *ketidaksetaraan gender*.

BAB III

CARA PANALITEN

A. Jinising Panaliten

Panaliten menika migunakaken pendekatan *feminisme* sastra kanthi *metode deskriptif*. Endraswara (2004: 146) mratelakaken pendekatan *feminisme* sastra inggih menika panaliten ingkang adhedhasar upaya mahami kalenggahan saha peran wanita kados ingkang *tercermin* ing karya sastra. Metode *deskriptif* ingkang kaginakaken badhe inggih menika *deskriptif analisis*, tegesipun kanthi *deskripsi*-aken *fakta-fakta* sabanjuripun kalajengaken nyukani pratelan saha andharan sacekapipun (Ratna, 2009: 53).

B. Data saha Sumber Data Panaliten

Data ingkang dipunpendhet inggih menika pethikan-pethikan prastawa ingkang nedahaken kapribaden paraga wanita, kalenggahan paraga wanita katandhingaken kaliyan paraga priya, saha *ketidaksetaraan gender*. Sumber *data* panaliten inggih menika cerbung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri ingkang dipunpendhet saking kalawarti Djaka Lodang wedalan 18 Mei 2013 – 31 Agustus 2013, cerbung menika wonten 15 seri.

C. Cara Ngempalaken Data

Cara ngempalaken *data* migunakaken *teknik* maos-nyerat. Teknik maos katindakaken kanthi maos makaping-kaping sumber *data* kanthi permati. Maos

menika katindakaken kangge manggihaken pethikan-pethikan cariyos ingkang ngemot kritik sosial. Salajengipun, pethikan-pethikan ingkang sampun kapanggihaken dipunsukani tandha lan dipunserat ing kertu *data* jangkep kaliyan irah-irahan cariyos ingkang ngemot *data* menika.

D. Pirantining Panaliten

Pirantining panaliten inggih menika piranti ingkang paedahaipun kangge ngempalaken *data*. Piranti ing panaliten menika awujud kertu *data* ingkang paedahaipun kangge nyathet *data* sabibaripun dipunwaos saha dipuntliti. Menggah wujudipun kertu *data* kados ing ngandhap menika:

Tabel 1. Tuladha Kertu *Data* Wewatakan Paraga Wanita wonten ing Cerbung LLDS

No. Data	Pethikan	Nama Paraga	Wewatakan	Perangan/ Edisi/ Tanggal

Tabel 2. Tuladha Kertu *Data* Kapribadhen Paraga Wanita wonten ing Cerbung LLDS

No. Data	Pethikan <i>Data</i> Cerbung	Nama Paraga	Kapribaden		Perangan/ Edisi/ Tanggal
			Superior	Inferior	

Tabel 3. Tuladha Kertu *Data* Kalenggahan Paraga Wanita Katandhingaken Kaliyan Paraga Priya wonten ing Cerbung LLDS

No. Data	Pethikan <i>Data</i> Cerbung	Nama Paraga		Kalenggahan Paraga Wanita	Perangan/Edisi/ Tanggal
		Paraga Wanita	Paraga Priya		

Tabel 4. Tuladha Kertu *Data* Wujud *Ketidaksetaraan gender* dhateng Wanita wonten ing Cerbung LLDS

No. Data	Pethikan <i>Data</i> Cerbung	Wujud <i>Ketidaksetaraan gender</i>	Nama Paraga	Perangan/Edisi/Tanggal

E. Cara Nganalisis *Data*

Teknik analisis data ing panaliten menika migunakaken *teknik analisis* kritik sastra feminis. Teknik menika dipunpendhet saking andharanipun Sugihastuti (2005: 72), salajengipun dipunewahi saha dipunjumbuhaken kaliyan panaliten saengga cak-cakipun kados ing ngandhap menika:

1. Ngetrepaken *data* kaliyan teori,
2. *Data-data* kasebut dipunsukani nomer *data* ingkang dipunsajekaken ing wujud *tabulasi*,
3. *Data-data* ingkang sampun kakempal lajeng dipunperang-perang miturut kategorinipun,
4. *Data-data* ingkang sampun kakempal dipuntafsiraken maknanipun kanthi nggayutaken *data* kaliyan teori kanthi *eksplisit* kangge madosi gegambaran ingkang magepokan kaliyan kapribaden paraga wanita, kalenggahanipun paraga wanita, kaliyan *ketidaksetaraan gender* ingkang kamot ing cerbung *Lintang-Lintang Dadi Seksi*.

F. Cara Ngesahaken *Data*

Cara ngesahaken *data* ing panaliten menika migunakaken lelimbangan *validitas* saha *reliabilitas*. *Validitas* saha *reliabilitas* katindakaken kangga njagi

sahipun *data*. Validitas ingkang dipunginakaken inggih menika *validitas semantik*, wondene *reliabilitas* ingkang dipunginakaken inggih menika *reliabilitas intrarater-interrater*.

1. Validitas Semantis

Panaliten menika ngginakaken validitas semantis kangge ngesahaken *data*. Miturut Endraswara (2004: 164) validitas semantis inggih menika “*mengukur tingkat kesensitifan makna simbolik yang bergayut dengan konteks. Pengukuran makna simbolik dikaitkan dengan konteks karya sastra dan konsep atau konstruk analisis*”. Saking andharan menika ketingal bilih validitas semantis inggih menika manggihaken makna ingkang *valid* kanthi nggayutaken *data* kaliyan konteks ing karya sastra.

2. Reliabilitas *Data*

Reliabilitas ingkang katindakaken ing panaliten menika reliabilitas *intrarater* saha *interrater*. Reliabilitas *intrarater* inggih menika maos saha naliti sumber *data* kanthi makaping-kaping saengga saged kapanggihaken *data* ingkang ajeg. Reliabilitas *interrater* inggih menika nindakaken konsultasi saha dhiskusi kaliyan kanca *sejawat* saha konsultasi tiyang ingkang sampun ahli wonten ing bidang ngelmu sastra, inggih menika dosen pembimbing.

BAB IV

ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN

A. Asiling Panaliten

Wosipun asiling panaliten menika ngengingi menapa kemawon wujud kapribaden paraga wanita, kalenggahan paraga wanita, saha wujud *ketidaksetaraan gender* ingkang dipunlampahi dening paraga wanita wonten salebeting cariyos sambung “Lintang-Lintang Dadi Seksi” anggitanipun Sawitri. Panaliten menika ngetrepaken *pendekatan kritik sastra feminis* saha migunakaken teori *psikologi kepribadian*. *Data* ing panaliten menika kakempalaken kanthi *teknik* maos-nyerat, inggih menika maos sumber *data* kanthi permati kangge manggihaken *data* arupi pethikan-pethikan ingkang ngemot perkawis ingkang dipuntaliti, salajengipun *data* kala wau dipunserat wonten ing kertu *data*. *Data* ingkang sampun kakempalaken salajengipun dipuntaliti saha dipunkelompokaken miturut *kategori*, asilipun badhe kababar wonten ing tabel ringkesan.

Saderengipun mlebet wonten wosipun asiling panaliten, langkung rumiyin kaandharaken ringkesaning cariyos, paraga wonten ing cerbung, saha kados pundi wewatakan paraga wanita wonten ing cerbung Lintang Lintang Dadi Seksi. Andharan menika dipunandharaken supados pamaos langkung gampil negesi menapa menapa ingkang dipunkajengaken saking asiling panaliten. Menggah andharan ingkang langkung jangkep saged dipunpirsani wonten ing ngandhap menika:

1. Ringkesan Cariyos

Nalika badhe ngestreni lokakarya “Bangunan Tahan Gempa” wonten Yogyakarta, Wisnu mampir wonten satunggaling salon saprelu potong. Wonten ngriku piyambakipun pinanggih pitepangan kaliyan Sumilah, ingkang nyambut damel minangka *kapster*. Wisnu ingkang wiwitanipun namung badhe potong rambut, wusana ugi sarujuk nalika dipunaturi *creambath*. Wonten ing pitepangan ingkang kaping pisan menika Wisnu boten wonten greget menapa-menapa dhateng Sumi, kosok wangsulipun Sumi malah ngraosaken penasaran amargi sikapipun Wisnu ingkang ketingal ‘anyep’ kemawon. Wisnu boten patos nggatosaken kupiyanipun Sumi ingkang ngajak gineman supados langkung akrab, Wisnu namung remen kaliyan Sumi amargi pijetanipun kraos eca saha saged ngicali *stress* ingkang dipunraosaken. Wasana, minangka kupiya ingkang pungkasan, sasampunipun *creambath* Sumilah maringaken *kartu nama* dhateng Wisnu, sinambi maringi pirsu bilih piyambakipun ugi nampi panggilan dados tukang pijet.

Ngancik ndalu, Wisnu boten saged sare amargi tansah kemutan dhateng Sumilah. Piyambakipun tansah kemutan kaliyan pijetanipun kenya menika, ananging saben kemutan Sumilah Wisnu enggal-enggal neges bilih Sumilah menika sanes kelasipun, saengga boten pareng dipuntresnani. Tansaya dalu Wisnu taksih dereng saged tilem, piyambakipun wiwit ngangen-angen kenya ingkang dipuntresnani nalika SMA, naminipun Anggraini. Ananging Wisnu boten saged pepacangan kaliyan Anggraini awit piyambakipun boten wantun ngandharaken pangraosipun, wasana Anggraini pepacangan kaliyan priya sanes. Sabibar menika,

wiwit saking kuliah ngantos nyambut damel wetawis dangu piyambakipun boten nate gadhah sesambetan tresna kaliyan kenya. Kangmangka, ibunipun sampun ngoyak-ngoyak supados enggal pados sisihan. Kejawi menika, ibunipun ugi tansah ngemutaken menawi pados sisihan kedah nengenaken bibit, bobot, bebet, awit kulawarganipun Wisnu menika taksih trahing ngaluhur. Sinaosa tansah kemutan piweling saking ibunipun, Wisnu tetep boten saged kesupen dhateng Sumilah ingkang drajatipun cetha boten sababag kaliyan Wisnu sakulawarga. Malah dalu menika Wisnu ngantos keimpen-impen Sumilah.

Sasampunipun kagyatan lokakarya paripurna, Wisnu gadhah pepenginan badhe mlampah-mlampah ningali kutha Yogya, ananging piyambakipun bingung amargi boten gadhah kanca dolan wonten Yogya. Dumadakan piyambakipun kemutan Sumi, lajeng pepenginanipun malik dados kepengin ngundang Sumi kangge mategi. Wisnu lajeng sms Sumi, Sumi sagah lajeng tindak dhateng hotel anggenipun nyipeng Wisnu. Nalika kepanggih Sumilah malih, Wisnu radi kaget awit dandanan saha sikapipun sampun boten *formal* kados ing salon wekdal kepengker. Sumilah ngemutaken bilih menapa ingkang dipuntindakaken menika *profesional* saha boten aneh-aneh. Sumilah lajeng nindakaken menapa ingkang dados prajanjen, inggih menika mategi. Amargi ngraosaken eca, nalika dipunpijети Wisnu sare, Sumilah boten wantun nggugah. Piyambakipun nengga ngantos Wisnu wungu, ananging malah ugi sare jalaran sayah. Tengah dalu Wisnu wungu, piyambakipun kaget saha welas ningali Sumilah ingkang tilem wonten sofa. Amargi sampun kedalon, Sumilah lajeng dipunaturi nyipeng kemawon. Wiwitanipun Sumilah boten kersa, ananging dangu-dangu piyambakipun kersa

pindhah awit Wisnu janji boten badhe tumindak ingkang boten sae. Tiyang kekalih menika lajeng gineman cekak, Sumilah nyariosaken pedamelanipun ingkang dados tukang pijet *plus-plus*, saha kahanan gesangipun ingkang kebak kasangsaran.

Enjingipun, Wisnu ingkang tetela badhe wangsul dhateng Solo murungaken niatipun. Wisnu lajeng nyuwun dipunkancani mubeng-mubeng kutha Yogya kaliyan Sumi. Wasana, *kencan* kaliyan Sumi ingkang dipunangkah namung sepalih dinten mulur ngantos kalih dinten langkung. Langkung malih, boten namung mubeng-mubeng kutha Yogya kaliyan pijet kemawon, ananging ugi bab ingkang langkung mirunggan saha pribadi. Sabibaripun pepisahan kaliyan Sumi, Wisnu wangsul dhateng Solo. Dumugi griyanipun, Wisnu sampun dipunanti-anti dening ibunipun, inggih R. Ngt. Kusumaningsih. Wisnu dipuntakeni werni-werni bab menapa kemawon ingkang dipuntemahi ing Yogya, kejawi menika R. Ngt. Kusumaningsih ugi tansuh nuturi perkawis bibit, bobot, bebet menawi pados garwa. Wisnu namung mendel kemawon.

Seminggu boten kepanggih Sumi, Wisnu ngraosaken kapang. Pramila, piyambakipun mbudidaya supados saged kepanggih kaliyan Sumi. Wiwitanipun, Sumi boten kersa kepanggih Wisnu awit Sumi nembe wonten ing dalemipun ibunipun, saengga boten wantun medal sakajengipun piyambak. Ananging, Wisnu ngotot, piyambakipun nyuwun idin sowan saha kepanggih kaliyan ibunipun Sumi. Wasana Sumi lilih, Wisnu dipunkeparengaken tindak ing dalemipun ibunipun. Ibunipun Sumi wiwitanipun taksih rangu-rangu maringi idin Sumi sesambetan kaliyan Wisnu, ananging nalika kepanggih kaliyan langsung kaliyan Wisnu

piyambakipun lilih ugi, lajeng ngidini Sumi sesambetan kaliyan Wisnu. Dalu menika Wisnu ngajak Sumi medal, supados saged gineman langkung pribadi. Tiyang kekalih menika lajeng jajan sate wonten ing lapangan Karang, Kotagede. Swasana dalu menika endah sanget, lintang-lintang katon abyor. Ing kalodhangan menika Wisnu ngandharaken raos tresna ingkang wonten ing manahipun dhateng Sumi. Wonten sangandhapipun lintang-lintang ingkang dados seksi, Wisnu ngandharaken niatipun kepengin ndadosaken Sumi garwa. Sumi, trenyuh saha bagya sanget mireng pangendikanipun Wisnu, ananging piyambakipun ugi ajrih menawi ngemut-emut kahanan *sosial-ekonomi* ingkang misahaken piyambakipun kaliyan Wisnu.

Wangsul saking Yogya, Wisnu namung wonten kamar kemawon, kahanan menika njalari R. Ngt. Kusumaningsih *penasaran*. Piyambakipun nyobi nelesik menapa ingkang nyebabaken putranipun gadhah solah bawa menika. Wasana, Wisnu nyariosaken bab sesambetanipun kaliyan Sumi, saha sinten Sumi menika. R. Ngt. Kusumaningsih ketingal sanget boten remen saha boten sarujuk kaliyan pilihanipun Wisnu. Sinaosa mekaten piyambakipun ngalah dhateng Wisnu, awit boten kepengin putranipun duka. Lajeng, piyambakipun nyuwun dipuntepangaken kaliyan kenya ingkang dados pacanganipun Wisnu. Wisnu sagah, piyambakipun lajeng ngaturi pirsu Sumi supados siap-siap amargi badhe dipuntepangaken kaliyan kulawarganipun. Sumi radi kaget awit ngraosaken perkawis menika ketingal cepet sanget, ananging piyambakipun ugi sagah.

Nalika wonten kalodhangan, Sumi kasil dipuntepangaken kaliyan kulawarganipun Wisnu wonten Solo, mliginipun kaliyan ibunipun. Nalika Sumi

sowan, R. Ngt. Kusumaningsih ketingal remen awit Sumi menika ayu saha boten ketingal menawi lare ndesa, ananging piyambakipun taksih pengin mangertos asal-usulipun Sumi, mliginipun bibit, bebet saha bobotipun. Pramila, nalika Wisnu mlebet ing pawon saperlu nyuwun nyamikan saha unjukan, R. Ngt. Kusumaningsih lajeng ndhedhes Sumi kanthi pitakenan-pitakenan ingkang mojokaken. R. Ngt. Kusumaningsih rumaos kirang sreg kaliyan wangsulan-wangsulan Sumi, saengga sikapipun malik. Beda nalika wonten ing sangajengipun Wisnu, nalika Wisnu boten wonten R. Ngt. Kusumaningsih ngetingalaken sikap ingkang kirang semanak. Kahanan menika njalari swasana dados boten sekeca saha kaku, saengga Sumi boten betah dangu-dangu sowan wonten mriku.

Ngancik sonten, Wisnu ngeteraken Sumi wangsul dhateng Yogya. Sapungkuripun Wisnu kaliyan Sumi, R. Brata Atmaja, bapakipun Wisnu kondur. R. Ngt. Kusumaningsih lajeng nyariosaken perkawis sesambetanipun Wisnu kaliyan Sumi dhateng garwanipun, ugi nyariosaken bab raos boten remenipun dhateng Sumi. Wiwitanipun, R. Brata Atmaja boten patos maelu menapa ingkang dipunaturaken garwanipun, jalaran R. Brata Amaja menika kalebet tiyang ingkang *demokratis*. Kejawi menika, piyambakipun sampun apal kaliyan sipatipun R. Ngt. Kusumaningsih ingkang tansah ngagul-agulaken pangkat saha kalenggahan. Ananging, dangu-dangu piyambakipun ugi wiwit cibriya kaliyan Sumi, boten amargi Sumi menika miskin, saking kulawarga biasa, ananging amargi Sumi gadhah pedomelan dados *kapster* salon. R. Brata Atmaja boten lila menawi Wisnu gadhah sesambetan kaliyan wanita ingkang boten sae. Pramila, kekalihipun lajeng

mbudidaya kangge nelisik asal-usulipun Sumi kanthi langkung cetha, lan malah menawi saged badhe dipunpisahaken saking Wisnu.

2. Paraga Wonten ing Cerbung Lintang-Lintang Dadi Seksi anggitanipun Sawitri

Wonten cariyos menika kapanggihaken paraga priya saha paraga wanita. Paraga wanita ingkang dipuntliti wonten panaliten menika wonten tiga, inggih menika Sumilah, R. Ngt. Kusumaningsih, Sarwi saha Nety. Wondene paraga priyanipun Wisnu saha R. Brata Atmaja.

Paraga wanita Sumilah wonten cariyos menika kagungan *peran* minangka paraga utama. Paraga Sumilah dipunwastani paraga utama amargi paraga Sumilah menangka paraga ingkang paling kathah sesambetanipun kaliyan *tema*, paling kathah sesambetanipun kaliyan paraga sanes, betah wekdal cariyos paling kathah, saha gadhah sesambetan kaliyan saking judul cariyos. Wondene paraga R. Ngt. Kusumaningsih saha paraga Sarwi minangka paraga andhahan. Paraga Sarwi inggih menika ibu saking paraga Sumilah, dalah paraga R. Ngt. Kusumaningsih inggih menika calon marasepuhipun paraga Sumilah. Paraga Sarwi saha paraga R. Ngt. Kusumaningsih menika gadhah sesambetan langsung kaliyan paraga utami wanita inggih menika Sumilah sarta gadhah peran ingkang wigati wonten cariyos.

Kejawi saking tiga paraga wanita ingkang sampun kaandharaken, wonten ugi paraga wanita Nety minangka paraga panjangkep. Paraga Nety menika namung minangka jejengkeping cariyos, boten wonten sesambetan langsung kaliyan paraga utami, sarta boten gadhah peran ingkang wigati wonten cariyos.

Nety menika kenya ingkang badhe dipunjodhokaken kaliyan Wisnu ananging boten sios amargi Wisnu boten kersa.

Paraga priya kagungan sesambetan ingkang mirunggan kaliyan paraga wanita, para paraga priya menika ugi kagungan pangaribawa dhateng lampahing gesang paraga wanita. Paraga priya ingkang kagungan *peran* mirunggan wonten cariyos inggih menika Wisnu saha R. Brata Atmaja. Wisnu minangka paraga utama priya kagungan sesambetan kaliyan Sumilah, minangka kekasihipun. Sanesipun menika, Wisnu menika putranipun R. Ngt. Kusumaningsih. Wondene, R. Brata Atmaja inggih menika garwanipun R. Ngt. Kusumaningsih, ugi rama saking Wisnu. Para paraga priya, kanthi langsung menapa boten langsung kagungan pangaribawa dhateng lampahing gesang para paraga wanita wonten ing cariyos menika.

Kangge nggampilaken anggenipun nepangaken paraga, wonten ngandhap menika kawahyakaken tabel paraga saha peranipun wonten cariyos menika:

Tabel 5. Paraga wonten ing Cerbung Lintang-Lintang Dadi Seksi

No.	Nama Paraga	Kalenggahan	Katrangan
1.	Sumilah	Paraga utama wanita	Kenya pegawe salon ingkang nyambi dados tukang pijet saha wanita nakal
2.	Wisnu	Paraga utama priya	Priya ingkang tresna dhateng Sumilah
3.	R. Ngt. Kusumaningsih	Paraga andhahan	Ibu saking Wisnu, calon marasepuhipun Sumilah
4.	R. Brata Atmaja	Paraga andhahan	Ramanipun Wisnu, calon marasepuhipun Sumilah
5.	Sarwi	Paraga andhahan	Ibu saking Sumilah
6.	Nety	Paraga andhahan	Wanita ingkang badhe dipunjodhoaken kaliyan Wisnu

3. Wewatakan Paraga Wanita wonten ing Cerbung Lintang-Lintang Dadi

Seksi anggitanipun Sawitri

Wewatakan inggih menika, cara nggambaraken paraga wonten ing cariyos kanthi maringi watak-watak tartamtu dhateng paraga kasebut. Wewatakan menika minangka upaya saking panganggit kangge maringi *karakter* utawi kapribaden tartamtu migunakane watak-watak ingkang katon wonten ing paraga. Wonten panaliten menika wewatakan dipunbetahaken minangka pancadan kangge nemtokaken sipat ingkang dipunketingalaken dening paraga wanita menika kalebet wonten ing kapribaden menapa. Watak saking paraga dipungambaraken dening pangripta mawi pocapan saha tindak-tanduk paraga ingkang saged dipuntingali saking *narasi*, *dialog* utawi *monolog* para paraganipun.

Paraga wanita ingkang dipuntaliti wewatakanipun inggih menika Sumilah, R. Ngt. Kusumaningsih, Sarwi saha Nety. Paraga Menggah wewatakan paraga wanita menika kawahyakaken wonten ing tabel ngandhap menika:

Tabel 6. Wewatakan Paraga Wanita wonten ing Cerbung Lintang-Lintang**Dadi Seksi**

No.	Nama Paraga	Watak	Indikator
1.	Sumilah	Prigel	Sumilah menawi mijet pelanggan saged nitik <i>syaraf</i> ingkang nembe <i>stress</i>
2.		Percaya dhiri	Sumilah menika yakin kaliyan kaprigelan saha kasulistyanipun
3.		Teteg	Sumilah boten kersa nerak menapa ingkang sampun dipunaturaken saha ingkang dipunpitadosi
4.		Sregep	Sumilah boten gampil nyerah kangge makarya saha tansah pados rekadaya kangge nggayuh kekajenganipun
5.		Sabar	Sumilah menika boten kesesa nagih asil saking pakaryanipun
6.		Waspada	Sumilah menggalih rumiyin sedaya tumindakipun saha nelisik niatipun tiyang sanes dhateng piyambakipun.
7.		Lemeran	Sumilah menika tumindak ngiwa awit makarya dados <i>pelacur</i> .
8.		Eklas	Sumilah eklas ngorbanaken dhiri pados pangupajiwa kangge nyekapi kabetahan kulawarganipun
9.		<i>Sensitif</i>	Sumilah lajeng ketaton manahipun saben dipuntakeni bab tarif.
10.		Ewuh pekewuh	Sumilah boten purun nampi arta saking Wisnu awit boten purun dipunwastani <i>matre</i> .
11.		Ndableg	Sumilah boten perduli kaliyan norma wonten ing masarakat.
12.	R. Ngt. Kusumaningsih	Angkuh	R. Ngt. Kusumaningsih tansah ngagul-agulaken kulawarganipun ingkang taksih trah ningrat
13.		Remen ngatur	R. Ngt. Kusumaningsih tansah ngatur gesangipun Wisnu
14.		Nyinyir	R. Ngt. Kusumaningsih menika asring riwil dhateng menapa kemawon, mliginipun bab mantu.
15.		Sujanan	R. Ngt. Kusumaningsih menika asring cubriya saha menggalih awon dhateng tiyang sanes.

Tabel salajengipun...

No.	Nama Paraga	Watak	Indikator
16.	R. Ngt. Kusumaningsih	Kikrik	R. Ngt. Kusumaningsih menika gadhah pathokan tartamtu kangge milih mantu saha angel anggenipun nuruti kekajenganipun
17.		Kakon aten	Kaandharaken bilih R. Ngt. Kusumaningsih menika gadhah watak atos saha kaku
18.		Lamis (boten jujur)	Kaandharaken R. Ngt. Kusumaningsih nalika wonten sangajengipun Wisnu sikapipun manis dhateng Sumilah, ananging sapungkuripun Wisnu sikapipun malik.
19.	Sarwi	Sregep	Kaandharaken kangge nyekapi kabetahan kulawarga Sarwi kersa makarya menapa kemawon tanpa leren
20.		Percaya dhiri	Kaandharaken Sarwi yakin piyambakipun sampun kajen awit sampun boten miskin malih.
21.		Ndableg	Kaandharaken Sarwi boten nate mituturi Sumilah bab pakaryanipun ingkang awon.
22.		<i>Matrealistis</i>	Kaandharaken anggenipun mbiji calon mantu, Sarwi ningali bandhanipun.
23.		Sujanan	Kaandharaken Sarwi menggali bilih priya ingkang nyaketi Sumilah miskin saha namung badhe moroti Sumilah.
24.	Nety	Judhas	Wisnu ngandharaken bilih Nety menika katon judhas.

Saking *tabel* wonten nginggil saged kaandharaken wewatakan paraga wanita wonten cariyos sambung Lintang-Lintang Dadi Seksi. Paraga Sumilah gadhah watak prigel, percaya dhiri, teteg, sregep, sabar, waspada, lemeran, eklas, *sensitif*, ewuh pekewuh, saha ndableg. Paraga R. Ngt. Kusumaningsih gadhah watak angkuh, remen ngatur, nyinyir, sujanan, kikrik, atos saha kaku, sarta lamis. Paraga Sarwi gadhah watak sregep, percaya dhiri, ndableg, *matrealistis*, saha sujanan. Lajeng paraga Nety gadhah watak judhas.

4. Kapribaden Paraga Wanita wonten ing Cerbung Lintang-Lintang Dadi Seksi anggitanipun Sawitri

Kapribaden inggih menika sedaya tindak-tanduk minangka asil saking kridhaning jiwa ingkang dipunginakaken kangge njumbuhaken kahanan dhiri pribadhi wonten ing lingkungan masyarakat. Kapribaden dados ciri ingkang mligi saking saben tiyang lan murugaken tiyang menika dipunremeni menapa boten dening tiyang sanes. Kapribaden paraga menika kagambaraken dening panganggit lumantar pocapan, tindak-tanduk, saha *pemikiran* paraga ingkang saged dipuntingali saking narasi, dialog, utawi monolog paraganipun.

Miturut Freud, *struktur* kapribaden menika kaperang dados tiga: *id*, *ego*, saha *super ego*. Saking watak ingkang sampun kaandharaken lajeng dipuntiti peranan kapribaden menapa ingkang langkung *dominan* dhateng paraga, saengga saged kapanggihaken menapa kapribaden menika kalebet kapribaden ingkang sae menapa awon. Kajumbuhaken kaliyan ancasing panaliten, ingkang dipuntliti wonten ngriki inggih menika kapribaden para paraga wanita, inggih menika Sumilah, R. Ngt. Kusumaningsih, Sarwi saha Nety. Supados langkung cetha asiling panaliten bab kapribaden paraga wanita kaandharaken wonten ing wujud *tabel* ing ngandhap menika:

Tabel 7. Struktur Kapribaden Paraga Wanita wonten ing Cerbung Lintang-Lintang Dadi Seksi anggitanipun Sawitri

No.	Nama paraga	Watak	Struktur Kapribaden			No. Data
			<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super Ego</i>	
1.	Sumilah	Prigel				1, 5
2.		Percaya dhiri				2, 9, 34
3.		Teteg				3, 22, 28, 29, 30
4.						6, 25, 32, 33
5.		Sregep				4, 11, 19
6.		Sabar				7, 18
7.		Waspada				8, 10 12, 14
8.		Lemeran				13, 17, 27, 31, 35
9.		Eklas				15, 24, 26
10.		<i>Sensitif</i>				16, 20
11.		Ewuh pekewuh				21
12.		Ndableg				23
13.	R. Ngt. Kusumaningsih	Angkuh				36, 53
14.		Remen ngatur				37, 39
15.		Nyinyir				38, 42
16.						45, 52, 55
17.		Sujanan				40, 54, 56, 57
18.		Kikrik				41, 43, 44, 46, 48
19.		Atos saha kaku				47
20.	R. Ngt. Kusumaningsih	Lamis (boten jujur)				49, 50, 52
21.	Sarwi	Sregep				48
22.		Percaya dhiri				59, 60
23.		Ndableg				61, 62
24.		<i>Matrealistis</i>				63
25.		Sujanan				64, 65, 66

Tabel salajengipun...

No.	Nama paraga	Watak	Struktur Kapribaden			No. Data
			<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super Ego</i>	
26.	Nety	Judhas				67

Adhedhasar tabel wonten nginggil saged dipunpanggiaken kapribaden paraga Sumilah kathah-kathahipun dipunkendalikan dening peranan *ego*, saengga saged dipunwastani kapribadenipun sae. Kapribaden paraga R. Ngt. Kusumaningsih, Sarwi, saha Nety dipunkuwaosi peranan *id* saengga kapribadenipun saged dipunwastani kirang sae, awit taksih dipunkendalikaken dening nepsu-nepsu dhasar manungsa.

1. Kalenggahan Paraga Wanita wonten ing Cerbung Lintang-Lintang Dadi Seksi Anggitanipun Sawitri

Kalenggahan wanita ingkang dipunpadosi wonten panaliten menika inggih menika kados pundi *porsi* wanita anggenipun nglampahi pagesangan, menawi katitik saking sesambetanipun kaliyan priya. Kalenggahan wanita kaliyan priya menika saged mujudaken sesambetan ingkang sababag saha boten sababag. Wonten ing pagesangan masyarakat umumipun priya kaliyan wanita dereng saged gadhah kalenggahan ingkang sababag.

Kangge nemtokaken kalenggahan menika dipupendhet tigang pathokan: *mendominasi*, *didominasi*, saha sajajar. Kalenggahan sababag dipunwujudaken kanthi pola sesambetan sajajar, wondene kalenggahan ingkang boten sababag dipunwujudaken kanthi pola sesambetan *mendominasi* saha *didominasi*.

Mendominasi inggih menika kahanan nalika wanita ketingal langkung inggil saha dipunanut dening priya. *Didominasi* inggih menika kahanan nalika wanita kalenggahanipun wonten sangandhaping priya saha tansah manut kaliyan priya. Sajajar inggih menika kahanan nalika antawisipun priya kaliyan wanita sami-sami betahaken satunggal lan sanesipun saha boten wonten pihak ingkang dipunrugikaken ing sesambetanipun.

Paraga wanita ingkang dipuntaliti wonten perkawis menika namung paraga wanita ingkang kacariyosaken kagungan sesambetan mligi kaliyan satunggal menapa langkung priya, inggih menika Sumilah kaliyan R. Ngt. Kusumaningsih. Wondene paraga priya ingkang dipuntliti inggih menika Wisnu saha R. Brata Atmaja. Wonten cariyos Wisnu gadhah sesambetan kaliyan Sumilah saha R. Ngt. Kusumaningsih, dene R. Brata Atmaja gadhah sesambetan kaliyan R. Ngt. Kusumaningsih. Menggah asiling panaliten kaandharaken ing tabel ngandhap menika:

Tabel 8. Kalenggahan Paraga Wanita Katandhingaken Kaliyan Paraga Priya wonten ing Cerbung Lintang-Lintang Dadi Seksi Anggitanipun Sawitri

No.	Paraga Wanita	Paraga Priya	Kalenggahan wanita dhateng priya	No. Data	Indikator
1.	Sumilah	Wisnu	Mendominasi	4, 5	Kaandharaken Wisnu tansah kemutan dhateng Sumilah saha namung mikiraken Sumilah kemawon.
2.				6	Kaandharaken Wisnu <i>grog</i> i menawi kedah adhep-adhepan kaliyan Sumilah.
3.				7, 12	Tumindakipun Wisnu menika kapangaribawa dening Sumilah.
4.				17	Wisnu rumaos sujana menawi Sumilah sesambetan kaliyan priya sanes.
5.				18, 19	Kaandharaken Wisnu menika asring ngraosaken kapang dhateng Sumilah.
6.				22, 23	Kaandharaken Wisnu sampun boten maelu alokipun tiyang sanes saha drajat, piyambakipun namung kepinging gesang kaliyan Sumilah.
7.	Sumilah	Wisnu	Mendominasi	25, 28	Kaandharaken Wisnu sampun tresna sanget kaliyan Sumilah, boten wonten kenya sanes ingkang saged narik kawigatosanipun Wisnu.
8.			Didominasi	1, 2, 3	Kaandharakeen Sumilah pados rekadaya kangge narik kawigatosanipun Wisnu saha nelukaken atinipun.

Tabel salajengipun...

No.	Paraga Wanita	Paraga Priya	Kalenggahan wanita dhateng priya	No. Data	Indikator
9.				8, 14	Sumilah ndherek pakonipun Wisnu nalika dipunarih-arit saha lilih kaliyan pangendikanipun Wisnu.
10.				11	Sumilah kagungan pemikiran badhe pasrah sinaosa dipunkapak-kapakaken Wisnu.
11.				20	Kaandharaken Sumilah boten saged nolak panyuwunanipun Wisnu.
12.				21, 30	Sumilah ngraosaken tresna ingkang ageng dhateng Wisnu ingkang boten saged dipuntolak.
13.				27	Sumilah bombong sanget nalika Wisnu ngendika bilih tresna kaliyan Sumilah.
14.			Sajajar	9, 10, 13, 16, 26	Wisnu ngormati Sumilah minangka jejere wanita apik-apik saha boten nate tumindak neka-neka dhateng Sumilah.
15.	Sumilah	Wisnu	Sajajar	15	Kaandharaken Sumilah nolah arti saking Wisnu awit piyambakipun rumaos taksih saged nyekapi kabetahanipun.
16.				24	Sumilah boten lajeng pitados kaliyan Wisnu, Sumilah ngersakaken <i>ketegasan</i> saking Wisnu ngengingi pangendikanipun ingkang ngaku tresna kaliyan Sumilah.

Tabel salajengipun....

No.	Paraga Wanita	Paraga Priya	Kalenggahan wanita dhateng priya	No. Data	Indikator
17.				29	Kaandharaken Wisnu ngersakaken Sumilah dados tetimbangan gesangipun ingkang kalenggaanipun kinormat saha sajajar kaliyan Wisnu.
18.	R. Ngt. Kusumaningsih	Wisnu	Mendominasi	31	Kaandharaken R. Ngt. Kusumaningsih menika tansah ngatur-ngatur gesangipun Wisnu wiwit taksih lare dumugi diwasa.
19.				32	Kaandharaken R. Ngt. Kusumaningsih ngatur patemonan antawisipun Wisnu kaliyan Nety tanpa nyuwun pasarujukan saking Wisnu.
20.				34	Kaandharaken R. Ngt. Kusumaningsih tansah ngatur Wisnu supados pados sisihan ingkang jumbuh kaliyan kekajenganipun R. Ngt. Kusumaningsih piyambak.
21.	R. Ngt. Kusumaningsih	Wisnu	Didominasi	33	R. Ngt. Kusumaningsih remen sanget nalika dipunparingi angsal-angsal dening Wisnu.
22.				35, 36, 37	Kaandharaken R. Ngt. Kusumaningsih langkung milih ngalah nalika Wisnu milih Sumilah dados sisihanipun, sinaosa sejatosipun R. Ngt. Kusumaningsih boten sarujuk.

Tabel salajengipun...

No.	Paraga Wanita	Paraga Priya	Kalenggahan wanita dhateng priya	No. Data	Indikator
23.	R. Ngt. Kusumaningsih	R. Brata Atmaja	Mendominasi	39, 41	Kaandharaken R. Brata Atmaja tansah ngalah kangge ngendhani padudon kaliyan R. Ngt. Kusumaningsih.
24.				40	Kaandharaken R. Brata Atmaja kapangaribawa pangendikanipun R. Ngt. Kusumaningsih.
25.			Didominasi	38	Kaandharaken R. Ngt. Kusumaningsih boten saged meksa Wisnu pepacangan kaliyan Nety amargi R. Brata Atmaja sampun mbelani Wisnu.

2. Wujud *Ketidaksetaraan Gender* ingkang dipunlampahi dening Paraga Wanita wonten Salebeting Cerbung “Lintang-Lintang Dadi Seksi” Anggitanipun Sawitri.

Ketidaksetaraan gender inggih menika sedaya kahanan ingkang boten adil saha boten imbang ingkang tuwuh saking keyakinan *gender*. Wujud-wujud *ketidaksetaraan gender* wonten ing masyarakat ingkang paling kathah menika *stereotype* saha tumindak kasar. Saking *stereotype* menika nuwuhaken *ketidaksetaraan gender* ingkang maujud lumantar *marginalisasi*, *subordinasi* saha *burden*. Tumindak kasar kaperang dados kalih, tumindak kasar ingkang natoni psikis saha tumindak kasar ingkang natoni *fisik*.

Wonten masyarakat *patriarkhi*, kahanan boten adil menika asring dipuntemahi dening wanita, jalaran wonten paham bilih kaum priya

kalenggahanipun langkung inggil tinimbang wanita. Salebeting cerbung “Lintang-Lintang Dadi Seksi” anggitanipun Sawitri, kapanggihaken *ketidaksetaraan gender* ingkang dipuntemahi dening wanita. Paraga wanita ingkang namahi kahanan menika inggih menika Sumilah, Sarwi, saha garwanipun tukang Kambali. Wondene, *ketidaksetaraan gender* ingkang kedadosan inggih menika *marginalisasi*, *stereotype*, tumindak kasar, kaliyan beban pedamelan ingkang tikel. Asiling panaliten kaandharaken wonten ing tabel ngandhap menika:

Tabel 9. Wujud *Ketidaksetaraan gender* ingkang dipunlampahi dening Paraga Wanita wonten Salebeting Cerbung “Lintang-Lintang Dadi Seksi” Anggitanipun Sawitri.

No.	Wujud <i>Ketidaksetaraan gender</i>	Paraga ingkang Nemahi	Indikator	No. Data
1.	Tumindak kasar dhateng <i>psikis</i>	Sumilah	Kathah pelanggan salon ingkang nyepeng, njawil perangan badanipun Sumilah tanpa idin.	1, 2, 3
2.		Sumilah saha Sarwi	Sumilah saha Sarwi asring dipundukani migunakaken tembung kasar saha naton manah.	7
3.	Tumindak kasar dhateng <i>fisik</i>	Sumilah	Katindakaken kupiya mrawasa Sumilah ingkang katindakaken dening bapak kwalonipun.	5
4.		Sarwi	Sarwi asring dipunpulasara dening garwanipun.	11, 12, 13
5.	<i>Stereotype</i> awon	Sumilah	Sumilah dipunanggep wanita ingkang namung melik bandha.	6, 9, 10
6.		Sumilah	Sumilah dipunanggep gadhah pacangan kathah dening Wisnu.	8

Tabel Salajengipun...

No.	Wujud <i>Ketidaksetaraan gender</i>	Paraga ingkang Nemahi	Indikator	No. <i>Data</i>
7.	<i>Stereotype</i> awon	Garwanipun Kambali	Nalika wonten kulawarga gadhah putra katah ingkang dipunangep minangka penyebabipun wanita.	15
8.	<i>Marginalisasi</i>	Sumilah	Boten namung sepisan Sumilah nyambut damel ananging boten dibayar.	4
9.	Beban pedamelan ingkang tikel	Sarwi	Sarwi kedah dados ibu ingkang ngupakara bale somah sarta gadhah jejibahan pados pangupajiwa ugi.	14

B. PIREMBAGAN

Kados ingkang sampun kaandharaken saderengipun, panaliten menika badhe ngrembag tigang perkawis, inggih menika babagan kapribaden, kalenggahan, saha *ketidaksetaraan gender* ingkang dipunlampahi dening paraga wanita wonten ing cerbung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri. Pirembagan dipunwiwiti kanthi pirembagan wewatakan saha kapribaden para paraga wanita. Babagan perwatakan saha kapribaden dipunrembag rumiyin amargi perwatakan paraga menika saged mangaribawani perkawis-perkawis sanesipun ingkang dipunlampahi dening paraga.

Sabibaripun pirembagan wewatakan saha kapribaden badhe kalajengaken pirembagan babagan kapribaden paraga wanita, kalenggahan paraga wanita, saha pungkasan *ketidaksetaraan gender* ingkang dipunlampahi dening paraga wanita. Tigang perkawis kala wau badhe karembag wonten ing ngandhap menika.

1. Wewatakan saha Kapribaden Paraga Wanita Wonten ing Salebetipun Cerbung *Lintang-Lintang Dadi Seksi Anggitanipun Sawitri*

a. Paraga Sumilah

Saking panaliten ingkang sampun katindakaken, kapanggihaken bilih watakipun paraga Sumilah inggih menika: prigel, percaya dhiri, teteg, sregep, sabar, waspada, lemeran, eklas, *sensitif*, ewuh pekewuh saha ndableg. Dipuntingali kanthi teori *struktur* kapribaden Freud, watak-watak menika mbangun kapribaden paraga Sumilah ingkang dipunpangaribawani dening tigang peranan kapribaden, *id*, *ego*, *super ego*.

Watak ingkang dipunpangaribawani peranan *id* inggih menika: lemeran, *sensitif*, saha ndableg. Watak ingkang dipunpangaribawani peranan *ego* inggih menika: prigel, percaya dhiri, teteg, sabar, sregep, waspada. Watak ingkang dipunpangaribawani peranan *super ego* inggih menika: teteg, eklas, saha ewuh pekewuh. Pirembaganipun ingkang jangkep kababar wonten ngandhap menika:

1) Lemeran

Lemeran utawi lemer, tumrap wanita, inggih menika dhemen laku ngiwa (Poerwadarminta, 1939: 265). Wanita ingkang lemeran inggih menika wanita ingkang remen tumindak ngiwa utawi tumindak boten susila. Sumilah kalebet wanita ingkang gadhah watak lemeran amargi piyambakipun makarya minangka wanita *panggilan*. Pethikan ingkang nedahaken watak lemeran inggih wonten ngandhap menika:

Nanging jan-jane kenya iku mau rak ya crita dhewe yen kadhang-kadhang uga “ngladeni” priya ing sanjabane urusan pijet. (Sawitri, Djaka Lodang No.03: 51).

Pethikan menika minangka monologipun Wisnu ingkang menggalih kawontenanipun Sumilah minangka wanita ingkang boten susila. Kasebataken nalika gineman kaliyan Wisnu, Sumilah ngakeni piyambak bilih piyambakipun kadhang-kadhang ugi ‘ngaldosi’ para priya sasanipun prekawis pijet. Tembung ‘ngladosi’ ingkang dipunmaksud inggih menika ngladosi sesambetan kadosta tiyang palakrama. Tumindak menika lepat amargi Sumilah kaliyan priya menika sanes tiyang palakrama, pramila kalebet laku ngiwa. Watak menika dipunpangaribawani dening perangan *id*, awit ingkang njalari watak menika inggih *pemenuhan* kabetahan *materi* (bandha) ingkang tuwuh saking *prinsip* karemenan.

2) *Sensitif*

Tembung *sensitif* menika asalipun saking basa Inggris “*sensitive*”. Tembung menika kalebet *adjectiva* utawi tembung ingkang nedahaken sipat, tegesipun gadhah raos pangraos; gadhah kaprigelan kangge ngraosaken *kesan* saking tiyang sanes (<http://www.artikata.com/arti-163550-sensitive.html>). Saengga, sipat *sensitif* wonten ngriki dipunwastani gampil ngraosaken kesan saking tiyang sanes. Sipat menika ketinggal saking pethikan wonten ngandhap menika:

“Jan-jane kuwi pitakonan kang lumrah kaya kang biasa ditakonake dening priya-priya bajul buntung nalika mbutuhaken “jasa layanan” saka wanita kaya dheweke. Nanging embuh kenapa nalika pitakon iki kawetu saka lesane Wisnu, Sumi kok rumangsa kasenggol perasaane.” (Sawitri, Djaka Lodang No. 03: 2).

Sumilah ingkang gadhah padamelan dados wanita panggilan ngraosaken ketaton manahipun nalika Wisnu nyuwun pirsa babagan pinten tarip kangge

nyewa Sumilah, kangmangka pitakon menika pitakon ingkang limrah tumrap piyambakipun. Sipat *sensitif* Sumilah tuwuh amargi piyambakipun rumaos dipunatoraken derajatipun minangka wanita, kangmangka Wisnu boten gadhah niat kangge natoni manahipun Sumilah. Watak menika kalebetaken *id* amargi Sumilah ngetingalaken watak menika kengge nyingkiri prekawis ingkang boten ngremenaken tanpa dipuntingali kadospundi kanyatanipun.

3) Ndableg

Ndableg inggih menika boten ngrewes ing pakon (Poerwadarminta, 1939: 62). Sipat ndableg ingkang dipungadhahi Sumilah inggih menika ndableg dhateng norma wonten masarakat. Sumilah boten nggatosaken malih menapa norma saha paugeran ingkang wonten ing masarakat, mliginipun ngengingi pakaryanipun minangka wanita *panggilan* ingkang awon miturut norma masarakat. Sipat ndableg menika ketingal saking pethikan wonten ngandhap:

Mula wes ben aku dadi korban, kudu nglakoni pakaryan sing miturut norma masarakat dianggep nyimpang. Nanging apa tegese norma yen kasunyatan sing ana ing ngarep mata, yen ora saben dina kulawargaku bisa mangan, ibuku tansah dikua-kuya bank plecit amarga ora bisa nyicil utang, adhi-adhiku ora bisa sekolah amarga ora ana biaya. Aku ra peduli apa aloke liyan, sing penting kulawargaku bisa mangan lan adhi-adhiku bisa nerusake sekolah. (Sawitri, Djaka Lodang No.04: 2).

Pakaryan ingkang dipuntindakaken dening Sumilah menika dipunanggep nyimpang saking norma wonten masarakat. Sinaosa mekaten, Sumilah boten maelu dhateng norma ingkang wonten ing masarakat, awit piyambakipun rumaos norma menika sampun boten wonten ajinipun menawi katandhingaken kaliyan kasangsaran ingkang dipuntandhang kulawarganipun. Mungguh Sumilah, ingkang baken piyambakipun saha kulawarganipun saged gesang kanthi sekeca. Prekawis

alokipun tiyang sanes saha norma ing masarakat sampun boten dipungatosaken. Watak menika dipunpangaribawani dening perangan *id*, awit ingkang njalari watak menika inggih *pemenuhan* kabetahan *materi* (bandha) ingkang tuwuh saking *prinsip* karemenan.

4) Prigel

Prigel inggih menika cukat sarta trampil utawi pinter (Poerwadarminta, 1939: 513). Tiyang ingkang prigel saged nindakaken pakaryanipun kanthi sae saha asilipun boten nguciwani. Sumilah menika prigel nindakaken pakaryanipun minangka *kapster* salon. Sipat prigel ingkang dipungadhahi Sumilah ketingal saking pethikan wonten ngandhap menika:

Nanging ing batin semune iya rada gumun, gene kenya iku ngerti yen dheweke kesel. Apa pancen dheweke kuwi peka tenan pa, ya? Nanging yen nitik syaraf-syaraf sing didumuk dheweke bare krasa kepenak, mbok menawa iya. (Sawitri, Djaka Lodang No. 51: 51).

Wisnu ingkang nembe *creambath*, ngraosaken pijetanipun Sumilah wonten kepalanipun pas ngengingi saraf ingkang sayah. Saking menika ketingal bilih Sumilah pinter anggenipun mijet saha nitik saraf pundi kemawon ingkang kedah dipunpijet. Saben titik saraf ingkang bibar dipunpijet dening Sumilah saged kraos sekeca, saengga Wisnu marem kaliyan pakaryanipun Sumilah. Watak menika tuwuh saking dorongan *ego*, inggih menika kanyatan tiyang menika saged pikantuk asil ingkang langkung sae menawi saged nindakaken pakaryan kanthi sae ugi.

5) Percaya dhiri

Percaya dhiri inggih menika yakin utawi pitados kaliyan kaprigelanipun piyambak. Tiyang ingkang percaya dhiri mutusaken prekawis kanthi petungan

ingkang mateng saha gampang mangaribawani tiyang sanes, saengga saged angsal panyengkuyung ingkang kathah. Sumilah kalebet kenya ingkang gadhah sipat percaya dhiri, sipat menika saged ketingal wonten ing pethikan menika:

“Mas asmanipun sinten?” pitakone kenya iku mbuyarake lamunane Wisnu. “Menawi kula Sumi,” kenya iku nepungake jenenge sadurunge Wisnu wangsulan.” (Sawitri, Djaka Lodang No. 51: 2).

Sumilah nepangaken dhirinipun saderengipun Wisnu miwiti gineman. Bab menika dipuntindakaken Sumilah minangka kupiya kangge narik kawigatosanipun saha minangka sikap sopan awit Wisnu menika pelanggan wonten salonipun. Sumilah percaya Wisnu badhe kepancing kangge gineman kaliyan piyambakipun. Watak percaya dhiri menika asalipun saking *ego*.

6) Teteg

Teteg tegesipun inggih menika kukuh, boten obah-obah (Poerwadarminta, 1939: 604). Sipat teteg inggih menika kukuh dhateng pamanggihipun, boten owah, kiyat saha boten kapangaribawa kaliyan pamanggihipun tiyang sanes. Tiyang ingkang gadhah watak teteg sikapipun ajeg saha boten mencla-mencle. Sipat teteg saking Sumilah saged dipuntingali saking pethikan menika:

Huh! Sumi wegah. Apa enake dadi wanita simpenan? Apa maneh tanpa linambaran rasa tresna. Senajan ketumpukan bandha, tetep kepenak dadi wanita mardika. Bebas! (Sawitri, Djaka Lodang No.06: 2 saha 51).

Sumilah sampun nate dipunsuwun dados wanita simpenanipun Pak Legawa, salah satunggal *pelanggan* saking Jakarta. Pak Legawa menika tiyang ingkang loma sanget, menapa ingkang dipunremeni Sumilah dipunsamektakaken. Menawi Sumilah purun dados wanita simpenanipun, temtu Sumilah badhe angsal bandha saking Pak Legawa. Ananging Sumilah boten purun, awit piyambakipun

kagungan pamanggih langkung sekeca dados wanita bebas. Watak teteg menika dipunpangaribawani dening *ego*, inggih menika adhedhasar *prinsip realitas*, kanyatan bilih gesang dados wanita simpenan menika boten sekeca lan boten saged bebas mardika malih.

Watak teteg ugi ketingal saking pethikan wonten ngandhap menika:

Najan mangkono dheweke tetep tepa-tepa, ora nganti ngluwihi wates. Priye-priyea, senajan ngambah ing papan “letheg” kaya sing dilakoni sasuwene iki, adoh ing ati cilike Sumi tetep wedi dosa. Wedi kuwalat yen nganti ngliwati takeran olehe “srakah”. (Sawitri, Djaka Lodang No.08: 2).

Pethikan menika ngetingalaken sipat teteg saking paraga Sumilah. Sumilah teteg boten purun tumindak srakah saha tansah matesi menapa ingkang dipuntindakaken. Tumindak menika amargi Sumilah taksih ajrih kaliyan dosa. Watak teteg ingkang dipunketingalaken menika asil saking dorongan *super ego*, inggih menika raos ajrih kaliyan dosa saha nyadhari tumindak srakah menika lepat, saengga Sumilah teteg kaliyan boten purun tumindak srakah.

7) Sregep

Sregep inggih menika kanthi mampang sarta tlaten (Poerwadarminta, 1939: 582). Tiyang ingkang sregep tansah temen wonten ing samubarang prekawis, boten gampil nyerah saha ngupaya terus. Kanthi sikap sregep pakaryan katindakaken dumugi paripurna kanthi greget sarta telaten. Watak sregep saking Sumilah saged dipuntingali wonten ing pethikan menika:

Nanging najan bayare gedhe kebutuhane kadhang-kadhang malah kepara luwih gedhe. Dadi kadhang-kadhang Sumi uga nyambi ing jaba minangka tukang pijet. Kahanan sing mepet kepeksa dheweke nindakake pakaryan samben kuwi. (Sawitri, Djaka Lodang No.51: 2).

Sumilah mempeng makarya kangge nyekapi kabetahanipun, boten namung satunggal padamelan ananging ugi gadhah pedamelan samben. Kekalihipun katindakaken kanthi mempeng saha tlaten. Watak sregep menika tuwuh saking dorongan *ego*, ningala kanyatan ing pagesanganipun saengga Sumilah kedah sregep kangge nggayuh kekajenganipun.

8) Waspada

Waspada saged dipuntegesi awas, kanthi weweka, sarta waskitha (Poerwadarminta, 1939: 657). Waspada inggih menika tansah ngatos-atos wonten ing samubarang prekawis. Sipat waspada ingkang dipungadhahi dening Sumilah ketingal saking pethikan menika:

Sumi uga banjur munggah. Ora langsung nglethak. “Aja kuwatir aku ora bakal ngapa-ngapa.” aloke Wisnu weruh Sumi ora enggal mapan turu, kamangka Wisnu ngerti yen kenya iku butuh ngaso kanggo mulihake tenaga. (Sawitri, Djaka Lodang No.02: 51).

Sumilah kepeksa nyipeng wonten kamar hotel kaliyan Wisnu amargi sampun kealon badhe wangsul. Wisnu nawani Sumilah kangge sare wonten ing amben sareng kaliyan Wisnu, Sumilah sarujuk. Ananging, Sumilah taksih ngatos-atos saha waspada kaliyan Wisnu ketingal saking piyambakipun boten lajeng mapan wonten amben. Sasampunipun Wisnu ngendika boten badhe tumindak ingkang neka-neka Sumilah nembe kersa sare. Watak waspada menika tuwuh saking *ego*, inggih menika kasadaran kangge njaga dhirinipun piyambak saengga tansah ngati-ngati nalika tumindak.

9) Sabar

Sabar inggih menika sareh anggenipun nandhang, ngarep-arep, lan sapiturutipun sarta boten gampil nuruti nepsu (Poerwadarminta, 1939: 536). Sareh

menika sikap ingkang boten kesesa wonten ing samubarang prekawis. Sipat sabar ingkang dipungadhahi dening Sumilah ketingal wonten ing pethikan menika:

“Wis meh jam telu. Adhuh, aku kudu bali. Sori, aku keturon ing kene. Mau nalika rampung mijeti jan-jane aku ya arep langsung bali, nanging nyawang njenengan sare sajak kepenak, arep nggugah kok dadi ora tegel. Tak enteni karo lungguh kursi iki, e... jebul aku malah sing ganti keturon,” kandhane Sumi karo menyat saka lungguhe, ngranggeh jaket banjur dianggo. (Sawitri, Djaka Lodang No.02: 2).

Satengahing dipunpijet dening Sumilah Wisnu keturon, ngantos paripurna anggenipun pijet taksih dereng wungu. Sumilah boten tegel anggenipun nggugah saengga langkung milih nengga Wisnu wungu kanthi lenggahan wonten kursi. Awit, dangu Wisnu dereng wungu Sumilah nengga Wisnu ngantos keturon. Sikap ingkang lila nengga tanpa ngoso-oso Wisnu ingkang nembe sare menika mujudaken sikap sareh saking Sumilah. Watak sabar menika tuwuh saking *ego*, amargi Sumilah menggalih rumiyin kados pundi kawontenan ingkang dipuntemahi saengga piyambakipun gadhah sipat sabar.

a) Eklas

Eklas utawi ikhas inggih menika kanthi lega lila terusing batos (Poerwadarminta, 1939: 168). Watak eklas ingkang dipungadhahi dening Sumilah inggih menika eklas ngorbanaken dhirinipun dados wanita *panggilan* minangka upaya nyekapi sedaya kabetahan kulawarga. Sumilah boten nate sambet menapa-menapa sinaosa piyambakipun nandhang kasangsaran. Sipat eklas menika ketingal saking pethikan wonten ing ngandhap menika:

“*Saiki cukup aku wae sing ngrasakake rekasa, adhi-adhiku lan keturunanku aja nganti kaya aku, batine Sumi.*” (Sawitri, Djaka Lodang No.06: 2).

Pethikan menika monolog saking Sumilah, ingkang ngandharaken kawontenan batosipun. Sumilah ngraosaken rekaos sanget kaliyan menapa ingkang dipunlampahi, ananging sedaya ingkang dipuntindakaken dipunangkah saged paring undhak-undhakan dhateng kasaenan gesang adhi-adhi saha putra wayahipun ing tembe. Watak menika tuwuh saking perangan *super ego*, Sumilah menggalih pados pangupajiwa kangge kulawarga menika tanggel jawab *moral*. Miturut pangraosipun Sumilah, saenipun minangka putra mbajeng kedah nyengkuyung tiyang sepuhipun pados pangupajiwa.

b) Ewuh Pakewuh

Ewuh pakewuh inggih menika ribed manahipun (Poerwadarminta, 1939: 117). Tegesipun manahipun sarwi ribed kangge nindakaken samubarang prekawis. Ewuh pakewuh ingkang wonten ing dhirinipun Sumilah inggih menika raos ribed manahipun kangge nampi arta saha sedaya peparangan saking Wisnu awit ajrih dipunwastani *matre*. Sipat menika ketingal saking pethikan wonten ngandhap menika:

Dheweke mbukak dhompete, ndudut lembaran dhuwit werna abang cacah lima banjur diulungake marang Sumi. “Nganggo iki wae,” kandhane alus. Sumi nyawang dhuwit ing tangane Wisnu, banjur gedheg. “Mengko wae mesisan. Iki aku isih ana dhuwit, kok. Cukup kanggo tuku klambi lan mbayar taksi,” (Sawitri, Djaka Lodang No. 03: 51).

Sumilah nolak arta saking Wisnu saha langkung milih migunakaken artanipun piyambak. Tumindak menika ngetingalaken watak ewh pakewuh saking paraga Sumilah. Piyambakipun rumaos pakewuh kangge nampi arta saking Wisnu amargi arta menika sanes hak-ipun. Watak menika tuwuh saking dorongan *super*

ego, amargi nengenaken tumindak leres/becik kanthi nolak paweweh ingkang sanes hak-ipun.

b. Paraga R. Ngt. Kusumaningsih

Saking panaliten ingkang sampun katindakaken, kapanggihaken bilih watakipun paraga R. Ngt. Kusumaningsih inggih menika: angkuh, remen ngatur, nyinyir, sujanan, kikrik, kakon aten, saha lamis. Dipuntingali kanthi teori *struktur* kapribaden Freud, watak-watak meika mbangun kapribaden paraga R. Ngt. Kusumaningsih ingkang dipunpangaribawani dening tigang peranan kapribaden, *id*, *ego*, *super ego*.

Kapribaden paraga R. Ngt. Kusumaningsih kalebet kapribaden ingkang kirang sae, prekawis menika jalaran watak-watakipun dipunkuwaosi dening struktur kapribaden *id*. *Id* mujudaken peranan kapribaden ingkang namung nengenaken *prinsip* karemenan, saengga nuwuhaken watak-watak ingkang punjeripun namung pados karemenan dhiri pribadi.

Watak ingkang dipunpangaribawani peranan *id* inggih menika: angkuh, remen ngatur, nyinyir, sujanan, kikrik, atos saha kaku, sarta lamis. Sanesipun menika, wonten ugi watak nyinyir ingkang dipunpangaribawani *ego*. Supados langkung cetha, pirembaganipun ingkang jangkep kababar wonten ngandhap menika:

1) Angkuh

Angkuh inggih menika sipat ingkang gumedhe utawi boten semanak (Poerwadarminta, 1939: 16). Sipat angkuh ingkang dipungadhahi dening R. Ngt. Kusumaningsih inggih menika sipat gumedhe, rumaos langkung inggil tinimbang

tiyang sanes. Sipat menika tuwuh jalaran ngagul-agulaken trah ningratipun. Sipat angkuh saking R. Ngt. Kusumaningsih ketingal wonten pethikan menika:

Yen ibune, ibu rumah tangga murni. Priyayi Solo asli, isih trah ningrat. Kuwi sing tansah diagul-agulke dening ibune R. Ngt. Kusumaningsih. (Sawitri, Djaka Lodang No.52: 2).

Pethikan wonten nginggil inggih menika narasi saking panganggit ingkang ngandharaken kawontenan R. Ngt. Kusumaningsih minangka priyayi Solo asli ingkang taksih trah ningrat. Panganggit ugi ngandharaken bilih R. Ngt. Kusumaningsih gadhah sipat ingkang tansah ngagul-agulaken kaluhuranipun. Ngagul-agulaken kaluhuran menika mujudaken salah satunggal sipat gumedhe. Watak angkuh menika wujud saking *id* ingkang nengenaken kareman kangge dipunpuji uatawi dipununggulaken amargi gadhah kaluwihan.

2) Remen ngatur

Watak remen ngatur inggih menika remen nata samubarang prekawis miturut kekajenganipun piyambak. R. Ngt. Kusumaningsih menika remen ngatur gesangipun Wisnu, inggih menika putranipun, anggenipun ngatur miturut kekajenganipun piyambak kirang nggatosaken menapa kekajenganipun Wisnu. Sipat remen ngatur saking R. Ngt. Kusumaningsih ketingal wonten ing pethikan ngandhap menika:

Kawit isih cilik uripe tansah diatur. Srawung lan kekancan uga ora kena karo bocah sembarangan, kudu sing sababag kalungguhane. (Sawitri, Djaka Lodang No.52: 2).

Wiwit taksih lare gesangipun Wisnu tansah dipunatut dening R. Ngt. Kusumaningsih, ibunipun. R. Ngt. Kusumaningsih ngatur gesangipun Wisnu miturut pathokan menapa ingkang dipunanut piyambak. Piyambakipun matesi

sesrawunganipun Wisnu awit nyepeng panggalih kalenggahanipun langkung inggil tinimbang tiyang sanes saengga boten pareng waton srawung. Watak remen ngatur menika wujud saking *id* R. Ngt. Kusumaningsih ingkang tansah kepingin kawonteninaipun minangka ningrat gadhah tataran ingkang langkung inggil saengga boten campur kaliyan golongan sanes ningrat.

3) Nyinyir

Nyinyir utawi crewet inggih menika kathah ngendikanipun (Poerwadarminta, 1939: 648). Watak nyinyir ingkang dipungadhahi R. Ngt. Kusumaningsih wonten ingkang sipatipun awon amargi wujud saking *id*, wonten ugi ingkang sipatipun sae wujud saking *ego*. Sipat nyinyir ingkang awon ketinggal wonten ing pethikan menika:

“Sapa jenenge pacarmu kuwi? Sumi? Jenenge kok ndesa timen.” R. Ngt. Kusumaningsih nyawang Wisnu karo ngambakake mripate. (Sawitri, Djaka Lodang No.10: 51).

R. Ngt. Kusumaningsih nanggapi pangendikanipun Wisnu nalika nyariosaken pacanganipun. Nalika dipunsebataken asma pacanganipun Wisnu, inggih menika Sumi, R. Ngt. Kusumaningsih lajeng alok bilih asma menika ndesa. Watak nyinyir menika minangka wujud *id* saking R. Ngt. Kusumaningsih ingkang ngendhani raos boten remen amargi pacanganipun Wisnu boten kados kekajenganipun.

Wondene, watak nyinyir ingkang sae saged dipuntingali saking pethikan wonten ngandhap:

“Ibu seneng yen kowe oleh kenalan kenya ing kana. Nanging kowe kudu eling, Lik. Aja amung kepengcut rupa. Bebet, bobot, bibit tetep kudu kok petung, awit awake dhewe iki isih trahe ngaluhur. Dadi yen golek

pasangan kudu sing satimbang, sing sababag kalungguhane.” (Sawitri, Djaka Lodang No.04: 51).

R. Ngt. Kusumaningsih tansah mituturi Wisnu supados boten sembarangan pados sisihan. Kedah ngatos-ngatos boten pareng namung ningali saking pasuryanipun, ananging kedah nggatosaken bebet, bobot, saha bibitipun. Kajengipun supados saged pikantuk garwa ingkang sae, sababag kalenggahanipun kaliyan kulawarganipun ingkang taksih trah ningrat. Sipat menika minangka wujud saking *ego* awit R. Ngt. Kusumaningsih nyinyir nalika mituturi Wisnu kangge pados sisihan ingkang pantes saha becik. *Ego* saking R. Ngt. Kusumaningsih nyengkuyung kangge ngatos-ngatos nalika milih mantu.

4) Sujanan

Sujanan inggih menika gadhah watak sujana. Sujana utawi sangga-runggi tegesipun boten pati pitados (Poerwadarminta, 1939: 544). Saengga ingkang dipunwastani sujanan inggih menika gadhah watak ingkang kirang saged pitados kaliyan tiyang sanes. Watak sujana ingkang dipungadhahi R. Ngt. Kusumaningsih menika sipatipun kirang sae, amargi saking watak menika nuwuhaken pamanggih awon dhateng tiyang sanes. Watak menika saged dipuntingali saking pethikan wonten ngandhap:

“Lha rencanane arep mampir menyang ngendi maneh?” pitakone rada sengol. Mangkel. Wong lunga kawit esuk nganti sore meh surub lagi tekan ngomah maneh kok isih kandha ora kober mampir-mampir. “Ya mampir warung ta, ya. Ngisi weteng. Kok arani arep mampir ngendi? Apa kok kira aku duwe dhemenan ngono pa?” olehe ngomong sing keru iki karo nginger awake nyawang sing wadon (Sawitri, Djaka Lodang No. 14: 2).

Pethikan menika pancelathon antawisipun R. Ngt. Kusumaningsih kaliyan garwanipun, R. Brata Atmaja. R. Ngt. Kusumaningsih sujana kaliyan garwanipun nalika R. Brata Atmaja ngendika anggenipun kesah boten kober mampir-mampir,

kangmangka sampun kesah sawetawis dangu. Awit saking menika, R. Ngt. Kusumaningsih pitaken kanthi swanten ingkang radi sengol dhateng R. Brata Atmaja badhe mampir dhateng pundi malih. Semunipun R. Ngt. Kusumaningsih sujana R. Brata Atmaja badhe tumindak ingkang boten jujur. Sareng dipunsujanani garwanipun, R. Brata Atmaja lajeng njlentrehaken menawi piyambakipun boten kober mampir warung kangge dhahar, kangmangka kesah wiwit siang dumugi sonten. Watak menika minangka *id* saking R. Ngt. Kusumaningsih ingkang rumaos boten remen amargi garwanipun tindakan saking enjing dumugi sonten ingkang damel raos boten sekeca.

5) Kikrik

Kikrik inggih menika angel lados-ladosanipun (panyuwunipun, pamilihipun, lan sapiturutipun) (Poerwadarminta, 1939: 224). Watak kikrik R. Ngt. Kusumaningsih ketingal nalika piyambakipun milih mantu, kados wonten ing pethikan ngandhap menika:

Sanalika raine pucet, mbayangake ibune sing sasuwene iki tansah kikrik banget, tansah ngarep-arep calon mantune paling ora kudu nyukupi syarat perkara telu kuwi. Bibit, bebet lan bobot (Sawitri, Djaka Lodang No. 09: 51).

Pethikan wonten nginggil inggih menika *monolog* saking paraga Wisnu. R. Ngt. Kusumaningsih menika kalebet priyayi ingkang kikrik anggenipun milih mantu. Piyambakipun kagungan pangajeng-ajeng calon mantunipu kedah nyekapi syarat bibit, bebet, bobot, maksudipun kedah saking kulawarga ingkang sae sarta sababag kalenggahipun kaliyan kulawarganipun. Piyambakipun kirang sarujuk menawi Wisnu pepacangan kaliyan kenya saking kulawarga biasa. Watak kikrik

menika wujud saking *id* R. Ngt. Kusumaningsih ingkang kepingin mantu ningrat kengge mujudaken karemenanipun.

6) Atos saha kaku

Watak atos saha kaku ingkang dipungadhahi dening R. Ngt. Kusumaningsih inggih menika angel dipunpenggak menawi sampun kagungan kekajengan. Sipat menika saged dipuntingali saking pethikan menika:

Sasuwene iki ing bab apa wae bapake ora tau riwil kaya ibune. Luwih akeh meneng. Yen ora cocog trima nyingkrih. Bapake tansah ngalah, mbok menawa ngendhani padudon karo sing wadon, iya ibune sing watake pancen atos lan kaku (Sawitri, Djaka Lodang No. 11/12: 51).

Pethikan menika arupi *narasi* saking panganggit kangge nggambaraken watakipun R. Ngt. Kusumaningsih ingkang atos saha kaku. R. Ngt. Kusumaningsih aring riwil menawi wonten ingkang boten cocog kaliyan kekajenganipun, piyambakipun kirang saged nampi pamanggihipun tiyang sanes saengga asring dados padudon. Awit saking menika R. Ngt. Kusumaningsih dipunsebat kagungan watak kaku saha atos. Watak menika wujud saking *id* R. Ngt. Kusumaningsih ingkang kepingin nyekapi sedaya karemenanipun.

7) Lamis

Lamis utawi lelamisan tegesipun naming wonten ing lahiripun (tetmbunganipun) kemawon ingkang sae, batosipun boten. Watak lamis saking R. Ngt. Kusumaningsih inggih menika sikap ingkang beda antawisipun lair kaliyan batosipun. Menapa ingkang dipunwedalaken wonten lair lumantar patrap saha tetembungan kosok wangsul kaliyan ingkang wonten ing batosipun. Sipat lamis menika ketingal wonten ing pethikan menika:

“Oh... eh, ayo mlebu nak Sumi. Ayo pinarak njero kana, supaya bisa omong-omongan kanthi kepenak,” kandhane kanthi gupuh. Mesthi wae gupuh sing digawe-gawe. Ing sangarepe Wisnu dheweke kudu apik sikepe marang Sumi, perkara mengko bacute kepriye, kuwi dipikir keru (Sawitri, Djaka Lodang No. 13: 2).

Sikap saha pangendikanipun R. Ngt. Kusumaningsih wonten sangajengipun Sumi menika karaos sumanak saha sae, ananging sejatosipun menika namung samudana kemawon. Wonten sangajengipun Wisnu R. Ngt. Kusumaningsih kedah ngetingalaken patrap ingkang sae supados boten damel dukanipun Wisnu. Estunipun wonten ing salebeting batos R. Ngt. Kusumaningsih wonten kirang remen dhateng Sumi lan sampun ngatur siasat kangge pados kakiranganipun Sumi. Watak menika wujud saking *id* R. Ngt. Kusumaningsih ingkang ancasipun kangge nyingkiraken sedaya ingkang boten dipunremeni saha kangge nggayuh menapa-menapa ingkang dipunremeni.

c. Paraga Sarwi

Saking panaliten ingkang sampun katindakaken, kapanggihaken bilih watakipun paraga Sarwi inggih menika: sregep, precaya dhiri, ndableg, *materialistis*, saha sujanan. Dipuntingali kanthi teori *struktur* kapribaden Freud, watak-watak menika mbangun kapribaden paraga Sarwi ingkang dipunpangaribawani dening tigang peranan kapribaden, *id*, *ego*, *super ego*.

Watak ingkang dipunpangaribawani peranan *id* inggih menika: ndableg, *matrealistis* saha sujanan. Watak ingkang dipunpangaribawani peranan *ego* inggih menika: sregep saha percaya dhiri. Saking watak saha peranan kapribaden ingkang mangaribawani kapribaden paraga Sarwi menika langkung condhong

kirang sae, amargi taksih dipunkuwaosi dening *id*. Supados langkung cetha pirembaganipun ingkang jangkep kababar wonten ngandhap menika:

1) Sregep

Sipat sregep ingkang dipungadhahi dening Sarwi saged dipuntingali wonten ing pethikan ngandhap menika:

“... ibuku uga wis berjuang sakayange kanggo nutupi kebutuhan kulawarga. Direwangi dadi tukang umbah-umbah, direwangi dadi buruh nyapu, lan pakaryan apa wae sasate ditandangi, nanging penghasilane tetep ora bisa nutupi kabutuhan sadina-dina.” (Sawitri, Djaka Lodang No. 04: 2).

Sarwi minangka ibu saha kepala kulawarga tansah makarya tanpa sayah kangge nyekapi sedaya kabetahan kulawarga. Anggenipun makarya kanthi temen sarta sregep, ketingal saking kupiyanipun nindaken maneka warna pakaryan sesarengan kangge pados pangupajiwa. Sarwi ngedalaken sedaya kaprigelan saha kakiyatanipun kangge ngupayakaken kasaenan gesang kulawarga. Sinaosa mekaten, kaya ingkang dipuntampi dereng saged nyekapi sedaya kabetahanipun. Watak sregep menika wujud saking *ego* Sarwi ingkang kedah sregep amargi kawontenanipun ingkang nuntut watak menika.

2) Precaya dhiri

Sipat precaya dhiri ingkang dipungadhahi dening Sarwi saged dipuntingali wonten ing pethikan ngandhap menika:

Eh, sapa kandha yen mlarat? Nyatane saiki Sarwi bisa mapan ing sawenehe perumaan kelas menengah. Omah tipe 70 iku pancen atas namane dheweke senjata Sumi sing suku limang sasi kepungkur. Saiki Sarwi wis ora perlu rumangsa sumelang ditundhung lunga merga ora kuwat mbayar kontrakan (Sawitri, Djaka Lodang No. 07: 2).

Sarwi ingkang wiwitanipun miskin saha sarwi kekirangan rumaos bombong saha ayem kaliyan pagesanganipun ingkang sakmenika. Piyambakipun sampun boten ajrih kaliyan tiyang sanes ingkang mastani piyambakipun mlarat, awit sakmenika Sarwi sampu kagungan griya piyambak ingkang ketawis ageng. Prekawis dipuntagih utang ugi sampun boten dipunenggalih malih, piyambakipun sampun mantep boten badhe pikantuk tumindak kasar saking tiyang sanes. Watak menika minangka wujud *ego* saking Sarwi ingkang ningali kawontenan sarwi cekap saengga piyambakipun percaya dhiri.

3) Ndableg

Sipat ndableg ingkang dipungadhahi dening Sarwi saged dipuntingali wonten ing pethikan ngandhap menika:

Najan mangkono, adoh ing ati cilike Sarwi setengahe wis rada nggraita kaya apa pakaryan sing dilakoni dening anake wadon iku. Mosok yen mung pegawe salon biasa wae kuwat tuku omah semene gedhene lan lan nukokake kios sing regane uga ora murah. Nanging Sarwi ora bisa tumindak apa-apa. Kanyatan sing ana, wong luwih ngajeni marang gebyare donya, ora perduli saka ngendi asale, priye carane golek lan liya-liyane tinimbang kejujuran (Sawitri, Djaka Lodang No. 07: 2).

Sarwi dipunwastani ndableg awit boten maelu saking pundi Sumilah pikantuk pangupajiwa. Sejatosisipun Sarwi sampun kagungan panduga bilih Sumilah menika nindakaken pakaryan ingkang nerak norma susila wonten ing masarakat, ananging piyambakipun mendel kemawon saha nguja tumindakipun Sumilah. Sarwi nganggep norma wonten jaman sakmenika sampun boten dipunanggep malih, bab ingkang utami namung bandha tanpa migatosaken asal saha cara pikantukipun. Watak menika minangka wujud *id* saking Sarwi ingkang ngoyak bandha saengga nglirwakaken moral saha kanyatan.

4) *Materialistis*

Watak *materialistis* inggih menika nyukani pambijen adhedhasar saking *kepelikan* salah satunggal *benda*. Kajumbuhaken kaliyan konteks cariyos, *matreliastis* menika nyukani pambijen kanthi adhedhasar bandha. Watak *materialistis* ingkang dipungadhahi dening Sarwi saged dipuntingali wonten ing pethikan ngandhap menika:

Rupa oleh, dedeg oleh lan ketoke uga mbanda. Wong tumpakaken rodha papat lan isih gres kinyis-kinyis pisan. Mobil ing jaman saiki ora eda karo turangga ing jaman biyen, minangka simbol kalunguhan ing satengahe bebrayan masyarakat. Sarwi dadi ngerti yen priya kancane anake iku ora mung adol bagus, nanging uga sembada. Sarwi ora bisa ndelikake rasa senenge. Sebab mungguhe Sarwi, perkara sembada kuwi sing paling penting, dene rupa tiba nomer keru (Sawitri, Djaka Lodang No. 08: 2).

Sarwi ingkang nembe pisanan kepanggih Wisnu langsung rumaos sreg kaliyan priya pilihanipun Sumi menika. Prekawis utami ingkang damel Sarwi sarujuk dhateng Wisnu inggih menika amargi Wisnu ketawis mbandha, titkanipun sampun gadhah mobil piyambak ingkang sae. Mangertos Wisnu menika sugih, Sarwi boten saged ndhelikaken raos bungahipun. Miturut Sarwi rupa bagus menika tiba pungkasan ing utami sembada utawi mapan. Watak menika minangka wujud *id* saking Sarwi ingkang ngoyak karemenan saengga pados mantu adhedhasar bandhanipun.

5) *Sujanan*

Sipat *sujanan* ingkang dipungadhahi dening Sarwi saged dipuntingali wonten ing pethikan ngandhap menika:

Mula senajan anake kandha durung sreng tenan karo priya sing arep ngapeli iku, Sarwi tetep kepengin ngerti luwih adoh ngenani priya sing dadi “kanca”ne anake kuwi. Saiki ngomong ora-ora, sapa ngerti liya wektu banjur malik... lemak jenuh (Sawitri, Djaka Lodang No. 07: 51).

Sarwi boten pati pitados kaliyan menapa ingkang dipunaturaken Sumilah. Sinaosa Sumilah sampun matur bilih priya ingkang badhe dipuntepangaken menika dereng temtu dados garwanipun, Sarwi tetep rumaos kawatir. Piyambakipun kepingin mangertos langkung kathah babagan sesambetanipun Sumi kaliyan priya menika. Sarwi cubriya pamanggihipun Sumi badhe malik wonten ing wekdal sabanjuripun. Watak menika minangka wujud *id* saking Sarwi ingkang ngoyak karemenan inggih menika gadhah mantu sugih, saengga piyambakipun cubriya kaliyan pilihanipun Sumilah.

d. Paraga Nety

Paraga Nety minangka paraga jejangkep boten kathah kacariyosaken wonten ing cariyos menika, prabila dhata ingkang nyebataken kapribaden paraga menika winates. Saking asiling panaliten, paraga Nety gadhah wewatakan judhas ingkang dados wewujudan perangan kapribaden *id*. Andharan ingkang langkung jangkep wonten ing ngandhap menika:

1) Judhas

Judhas inggih menika lantap. Poerwadarminta (1939: 260) negesi lantap menika dhemen padu (nyrengeni) tumrap wong wadon. Saengga watak judhas menika saged dipunwastani wanita ingkang dhemen padu, duka, utawi galak.

Watak judhas ingkang dipungadhahi Nety ketingal wonten pethikan menika:

Nanging bareng dirasak-rasake dheweke ngerti apa sebabe kok ora ketarik karo Nety, merga senjata rupane ayu nanging pasuryane ora ruruh lan mripate katon kaya wong judhas. (Sawitri, Djaka Lodang No. 52: 51).

Watak judhas paraga Nety dipunandharaken kanthi pmabijen saking paraga sanes, inggih menika Wisnu. Watak menika wujud saking *id*.

2. Kalenggahan Paraga Wanita Katitik Saking Sesambetanipun kaliyan

Paraga Priya wonten ing Cariyos Sambung Lintang-Lintang Dadi Seksi

Kalenggahan paraga wanita ingkang dipuntaliti wonten cariyos menika dipunpilah-pilah dados kalenggahan ingkang sababag saha kalenggahan ingkang boten sababag. Kalenggahan wanita kaliyan priya ingkang boten sababag dipunnyatakaken kanthi *pola* sesambetan *mendominasi* saha *didominasi*. Kalenggahan wanita kaliyan priya ingkang sababag dipunnyatakaken kanthi *pola* sesambetan sajajar.

Paraga wanita ingkang dipuntliti mliginipun paraga wanita ingkang dipuncariyosaken gadhah sesambetan mirunggan kaliyan satunggal utawi langkung paraga priya wonten ing cariyos, saha paraga wanita kasebat mangaribawani lampahing cariyos. Wondene, paraga priya ingkang dipuntliti inggih menika paraga priya ingkang gadhah sesambetan ingkang mligi kaliyan paraga wanita saha mangaribawani pegesangan paraga wanita.

Asil saking panaliten menika nedahaken wonten saklebeting cariyos menika satunggal paraga wanita saged mapan wonten ing langkung saking satunggal kalenggahan gumantung kawontenan ingkang dipunadhepi. Kawontenan ingkang nedahaken paraga wanita *didominasi* paraga priya kapanggihaken salebetipun sesambetan antawisipun Sumilah kaliyan Wisnu, R. Ngt. Kusumaningsih kaliyan Wisnu, saha R. Ngt. Kusumaningsih kaliyan R. Brata Atmaja. Kawontenan ingkang nedahaken paraga wanita *mendominasi* paraga priya ugi kapanggihaken wonten ing sesambetan antawisipun Sumilah kaliyan Wisnu, R. Ngt. Kusumaningsih kaliyan Wisnu, saha R. Ngt.

Kusumaningsih kaliyan R. Brata Atmaja. Wondene, kawontenan ingkang nedahaken kalenggahan wanita sajajar kaliyan priya kapanggihaken wonten sesambetanipun Sumilah kaliyan Wisnu. Supados langkung jangkep, prekawis menika kababar wonten ing ngandhap:

a. Kalenggahan ingkang Boten Sababag

1) *Didominasi*

Didominasi, inggih menika kahanan tiyang asor ingkang dipunkuwaosi dening ingkang kiyat, ngengingi perkawis kalenggahan paraga wanita salebeting sesambetan kaliyan paraga priya, didominasi saged dipuntegesi paraga wanita dipunkuwaosi dening paraga priya. Kawontenan paraga wanita ingkang *didominasi* dening paraga priya, kapanggihaken wonten sesambetan antawisipun paraga-paraga wonten ngandhap menika:

a) Sumilah kaliyan Wisnu

Salebeting sesambetan antawisipun paraga Sumilah kaliyan paraga Wisnu kapanggihaken kawontenan ingkang nedahaken kalenggahan wanita menika *didominasi* dening paraga priya. Kawontenan menika saged dipunpirsani saking pethikan wonten ing ngandhap menika:

Miturut wawasane priya siji iki bener-bener beda, aneh, nanging kuwi malah gawe atine Sumi dadi penasaran. Ana rasa kepengin kenal luwih adoh karo priya sing ngaku jeneng Wisnu iku. (Sawitri, Djaka Lodang No. 51: 51).

Eman-eman wong bagus kaya ngono kok mripate anyep, batine Sumi maneh karo mikir-mkir golek rekadaya priye carane nelukake priya iku (Sawitri, Djaka Lodang No. 51: 51).

Pethikan wonten nginggil menika nedahaken Sumilah ingkang ngraosaken *penasaran* kaliyan Wisnu. Sumilah sampun kupiya narik kawigatosanipun Wisnu

ananging dereng kasil, Sumilah ngraosaken priya menika boten lumrah amargi boten gampil dipungodha, beda kaliyan pelanggan salon sanesipun. Amargi ngraosaken Wisnu menika priya ingkang beda, Sumilah dados gadhah pepinginan kangge tepang langkung tebih kaliyan Wisnu. Pramila, Sumilah lajeng pados rekadaya kangge nelukaken Wisnu. Sanesipun pethikan wonten nginggil, kawontenan paraga wanita *didominasi* ugi ketingal wonten ing pethikan ngandhap menika:

Senajan kulina disawang priya kaya mangkono, nanging sepisan iki Sumi rumangsa kecipuhan nampa panyawange Wisnu. Dheweke ndhungkluk, ndhelikake pasuryane. Katon lucu kae. Sumi sing wis pengalaman ngadhepi priya kanthi maneka warna karakter iku, dumadakan wae dadi kaya prawan sing sepisanan kasmaran. Ing sangarepe Wisnu atine luluh, dheweke ora kuwawa nolak tekane tresna sing saiki krasa nggembuleng ing jero dhadha (Sawitri, Djaka Lodang No. 11/12: 51).

Pethikan wonten nginggil nedahaken kawontenan nalika Sumilah dipunpirsani dening Wisnu. Sumilah sampun kulina ngadhepi maneka priya, amargi pedamelanipun pancen ‘ngladosi’ priya, ananging nalika ingkang mirsani Wisnu Sumilah ngraosaken lingsem. Sumilah kados prawan ingkang nembe pisanan sesambetan kaliyan priya. Prekawis menika jalaran Sumilah sampun ngraosaken tresna ingkang ageng dhateng Wisnu, saengga piyambakipun saged luluh wonten ing sangejengipun priya menika.

b) R. Ngt. Kusumaningsih kaliyan Wisnu

Salebeting sesambetan antawisipun paraga R. Ngt. Kusumaningsih kaliyan paraga Wisnu kapanggihaken kawontenan ingkang nedahaken kalenggahan wanita menika *didominasi* dening paraga priya. Kawontenan menika saged dipunpirsani saking pethikan wonten ing ngandhap menika:

Pungkasane R. Ngt. Kusumaningsih ngalah tinimbang anake mutung. Cilaka yen anak siji-sijine iku nganti ora gelem palakrama (Sawitri, Djaka Lodang No. 10: 51).

Pethikan menika nedahaken sikapipun R. Ngt. Kusumaningsih nalika padu kaliyan Wisnu prekawis wanita ingkang dados bakal calon mantunipun. R. Ngt. Kusumaningsih boten sarujuk menawi Wisnu milih wanita desa, sanes trah ningrat, ananging Wisnu tetep mantep kaliyan pilihanipun. Lajeng R. Ngt. Kusumaningsih kaliyan Wisnu menika padudon ngantos Wisnu matur boten badhe palakrama menawi boten kaliyan wanita pilihanipun piyambak. Mireng ingkang dipunaturaken Wisnu R. Ngt. Kusumaningsih lajeng milih ngalah, piyambakipun ndherek menapa ingkang dipunkajengaken Wisnu saha munggel kekajenganipun piyambak, ingkang baken Wisnu enggal palakrama. Pethikan wonten ngandhap menika ugi nedahaken R. Ngt. Kusumaningsih ingkang *didominasi* dening Wisnu:

Nyawang Wisnu sing isih lungguh anteng ing kursine. Dumadakan ana rasa sumelang, aja-aja yen dikerasi anake lanang kuwi mengko malah nekad. Mula olehe mangkel rada dikendhokake. “Kapan kowe arep ngenalake pacarmu kuwi marang ibu?” pitakone kanthi swara sing ririh (Sawitri, Djaka Lodang No. 10: 51).

Wonten pethikan menika R. Ngt. Kusumaningsih nyuwun dipuntepangaken kaliyan wanita pilihanipun Wisnu. R. Ngt. Kusumaningsih ngalah lajeng nurut menapa kekajenganipun Wisnu, senajan saklebeting batos ngraosaken mangkel saha boten sarujuk kaliyan pilihanipun Wisnu. R. Ngt. Kusumaningsih boten atos malih sarta langkung ririh nalika ngadhepi Wisnu, piyambakipun ajrih menawi Wisnu nekad saengga langkung milih ngalah.

c) R. Ngt. Kusumaningsih kaliyan R. Brata Atmaja

Sesambetan antawisipun paraga R. Ngt. Kusumaningsih kaliyan paraga R. Brata Atmaja ingkang nedahaken paraga wanita *didominasi* dening paraga priya saged dipunpirsani wonten ing pethikan wonten ngandhap menika:

Ibune rada kuciwa nalika dheweke walaka yen ora duwe greget marang Nety, nanging rahayune Bapake bisa maklumi perasaane. Dadine ibune ora bisa meksa amarga bapake ana ing pihake... (Sawitri, Djaka Lodang No. 52: 51).

Pethikan menika nedahaken R. Ngt. Kusumaningsih boten saged meksa Wisnu kangge pepacangan kaliyan wanita pilihanipun amargi R. Brata Atmaja ugi sarujuk kaliyan Wisnu. Prekawis menika nedahaken sinaosa R. Ngt. Kusumaningsih gadhah kekajengan ananging kekajengan kalawau ugi kedah angsal pasarujukan saking garwanipun inggih menika R. Brata Atmaja. Saking menika ketinggal bilih paraga R. Ngt. Kusumaningsih menika *didominasi* dening R. Brata Atmaja.

2) Mendominasi

Mendominasi inggih menika tumindak nguwaosi dening golongan ingkang kiyat dhateng golongan ingkang asor. Wonten perkawis kalenggahan paraga wanita salebeting sesambetan kaliyan paraga priya, mendominasi saged dipuntegesi paraga wanita nguwaosi paraga priya. Kawontenan paraga wanita ingkang *mendominasi* paraga priya, kapanggihaken wonten sesambetan antawisipun paraga-paraga wonten ngandhap menika:

a) Sumilah kaliyan Wisnu

Salebeting sesambetan antawisipun paraga Sumilah kaliyan paraga Wisnu kapanggihaken kawontenan ingkang nedahaken kalenggahan wanita menika

mendominasi paraga priya. Kawontenan menika saged dipunpirsani saking pethikan wonten ing ngandhap menika:

“Geneya aku kudu tansah mikirake kenya ing salon iku? Dheweke dudu kelasku,” kandhane jroning ati kanggo ngusah rasa gorehe. Najan wis dilali-lali lan dicoba ora arep mbayangake utawa mikirake kenya sing ngaku jeneng Sumi kuwi, nanging atine ora gelem dijak kompromi. Rasa kesengseme angel didhelikake, apa maneh diendhani (Sawitri, Djaka Lodang No. 52: 51).

Pethikan wonten nginggil nedahaken derdah batosipun Wisnu ingkang wiwit ngraosaken tresna dhateng Sumilah. Wisnu wola-wali nyobi kangge boten mikiraken Sumilah ananging boten saged. Sinaosa nembe pitepangan ananging Wisnu sampun wiwit kesengsem dhateng Sumilah, malah boten saged kesupen dhateng Sumilah. Wewayanganipun Sumilah tansah ngelam-lami Wisnu satemah piyambakipun boten saged tilem. Saking menika ketingal penggalhipun Wisnu menika dipunkuwaosi dening Sumilah sinaosa boten sengaja. Perkawis ingkang meh sami ugi kapanggihaken wonten ing pethikan wonten ngandhap menika:

“Geneya aku tetep mikirake soal drajat yen kasunyatane aku tresna dheweke. Aku ra perduli senjata dheweke dudu trah ningrat, butuhku dheweke nimbangi katresnanku. Titik!” batine (Sawitri, Djaka Lodang No. 09: 2).

Sing disumelangake, priye yen wong tuwane ora setuju karo kenya pilihane iku? Kamangka Wisnu wis kebacut tresna banget marang Sumi. Kena diarani cina mati. Sumi mujudake sakabehe kanggone. Urip krasa sepa lan ora ana tegese tanpa Sumi (Sawitri, Djaka Lodang No. 10: 2).

Kalih pethikan wonten ing inginggil nedahaken panguda raosipun Wisnu ingkang tresna sanget kaliyan Sumilah. Awit saking angenging tresnanipun, Wisnu sampun boten maelu drajat saha *status sosial* Sumilah ingkang langkung andhap. Wisnu ugi boten maelu pamanggih tiyang sepuhipun ingkang kirang sarujuk kaliyan pilihan menika. Mungguh Wisnu, Sumilah sampun dados kenya

pilihan ingkang boten saged dipungantosaken malih. Piyambakipun sampun boten maelu pamanggihipun tiyang sanes, ingkang baken Sumilah kedah saged dados garwanipun. Prekawis menika pranyata nedahaken Sumilah menika sampun *mendominasi* cara pikir saha pegesanganipun Wisnu.

b) R. Ngt. Kusumaningsih kaliyan Wisnu

Salebeting sesambetan antawisipun paraga R. Ngt. Kusumaningsih kaliyan paraga Wisnu kapanggihaken kawontenan ingkang nedahaken kalenggahan wanita menika *mendominasi* paraga priya. Kawontenan menika saged dipunpirsani saking pethikan wonten ing ngandhap menika:

Kawit isih cilik uripe tansah diatur. Srawung lan kekancan uga ora kena karo bocah sembarangan, kudu sing sababag kalungguhane. Sawise ngancik diwasa bola-bali ibune kuwi weling lan mituturi yen golek bojo aja mung nyawang rupa, nanging uga ditimbang bibit, bebet, lan bobote (Sawitri, Djaka Lodang No. 52: 2).

Pethikan menika nedahaken bilih R. Ngt. Kusumaningsih menika tansah ngatur gesangipun Wisnu, wiwit alit dumugi diwasa. Boten namung bab kabetahan gesang, ananging ugi bab pasrawungan ugi dipunatur dening R. Ngt. Kusumaningsih. Sanesipun menika wonten perkawis pados garwa, Wisnu ugi kedah miturut kaliyan pathokanipun R. Ngt. Kusumaningsih. Saking menika saged dipunwastani gesangipun Wisnu dipunatur dening ibunipun, inggih menika R. Ngt. Kusumaningsih. Saengga, R. Ngt. Kusumaningsih menika gadhah kalenggahan *mendominasi* Wisnu.

Pethikan wonten ngandhap menika ugi nedahaken R. Ngt. Kusumaningsih *mendominasi* Wisnu:

Wektu kuwi dheweke ora wangsulan. Mung meneng. Nanging menenge dianggep setuju dening ibune. Banjur diatur sapatemon karo Nety kanthi cara kang ora ngawistarani (Sawitri, Djaka Lodang No. 52: 51).

Pethikan menika nedahaken tumindakipun R. Ngt. Kusumaningsih ingkang damel keputusan kagem Wisnu tanpa nengga pasarujukan saking Wisnu. Kacariyosaken R. Ngt. Kusumaningsih ndangu Wisnu kersa menapa boten dipuntepangaken kaliyan sawenehing kenya, asma Nety. Wisnu dereng wangsulan sarujuk, ananging R. Ngt. Kusumaningsih sampun mendhet keputusan saha ngatur satunggaling patemonan antawisipun Wisnu kaliyan Nety. Wisnu boten saged nolak menapa ingkang dados kekajengan ibunipun, sinaosa piyambakipun kirang remen. Saking kalih pethikan menika ketingal bilih paraga R. Ngt. Kusumaningsih *mendominasi* paraga Wisnu.

c) R. Ngt. Kusumaningsih kaliyan R. Brata Atmaja

Sesambetan antawisipun paraga R. Ngt. Kusumaningsih kaliyan paraga R. Brata Atmaja ingkang nedahaken paraga wanita *mendominasi* paraga priya saged dipunpirsani wonten ing pethikan wonten ngandhap menika:

Sasuwene iki ing bab apa wae bapake ora tau riwil kaya ibune. Yen ora cocok trima nyingkrih. Bapake tansah ngalah, mbokmanawa ngendhani padudon karo sing wadon, iya ibune sing watake pancen atos lan kaku (Sawitri, Djaka Lodang No. 11/12: 51).

Saking pethikan wonten nginggil saged dipunmangertosi R. Brata Atmaja menika asring ngalah kaliyan R. Ngt. Kusumaningsih, piyambakipun langkung remen ndherekaken menapa kekajenganipun R. Ngt. Kusumaningsih. Bab menika jalaran sipatipun R. Ngt. Kusumaningsih ingkang atos saha kaku, saengga kangge ngendhani padudon R. Brata Atmaja ingkang ngalah. Awit saking menika kathah perkawis ingkang dipunputus adhedhasar kekajenganipun R. Ngt. Kusumaningsih.

Kawontenan ingkang nedahaken R. Ngt. Kusumaningsih *mendominasi* R.

Brata Atmaja saged dipunpirsani ugi saking pethikan menika:

Temene R. Brata Atmaja kalebu wong sing rasional lan condhong luweh-luweh. Nanging suwe-suwe dheweke kok ya banjur kemakan omongane sing wadon (Sawitri, Djaka Lodang No. 14: 51).

Pethikan wonten nginggil nyariosaken nalika R. Ngt. Kusumaningsih nyariosaken bab Sumilah ingkang saking kulawarga miskin. Malah R. Ngt. Kusumaningsih nyuwanten awon, saha matur bilih Sumilah menika asring moroti bandhanipun Wisnu. R. Brata Atmaja wiwitipun boten pitados, ananging dangu-dangu saged dipupangaribawani dening R. Ngt. Kusumaningsih saengga piyambakipun cubriya dhateng Sumilah. Saking kalih pethikan menika saged dipunandharaken kados pundi R. Ngt. Kusumaningsih *mendominasi* R. Brata Atmaja.

b. Kalenggahan ingkang Sababag

3) Sajajar

Sajajar inggih menika satunggaling sesambetan ingkang sami kalenggahanipun, utawi imbang bobotipun. Kagayutaken kaliyan kalenggahan paraga wanita salebeting sesambetan kaliyan paraga priya, sajajar saged dipunwastani paraga wanita menika gadhah *tingkat derajat* ingkang sami kaliyan paraga priya, boten wonten ingkang nguwaosi saha dipunkuwaosi. Kawontenan paraga wanita ingkang sajajar kaliyan paraga priya, kapanggihaken wonten sesambetan antawisipun paraga-paraga wonten ngandhap menika:

a) Sumilah kaliyan Wisnu

Sesambetan antawisipun paraga Sumilah kaliyan paraga Wisnu ingkang nedahaken kalenggahan paraga wanita sajajar kaliyan paraga priya saged dipunpirsani wonten ing pethikan wonten ngandhap menika:

“Ranjang iki cukup jembar yeng mung dianggo turu wong loro,” aloke Wisnu karo ndhisiki mapan. Sumi uga banjur munggah ora langsung ngglethak. “Aja kuwatir, aku ora bakal ngapa-ngapa,” aloke weruh Sumi ora enggal mapan turu, kamangka Wisnu ngerti yen kenya iku butuh ngaso kanggo mulihake tenaga (Sawitri, Djaka Lodang No. 02: 2).

Pethikan wonten nginggil nyariosaken nalika Sumilah bibar mategi Wisnu wonten hotel anggenipun nyipeng Wisnu. Nalika semanten, wonten kamar menika namung wonten Sumilah kaliyan Wisnu. Menawi kersa Wisnu saged tumindak ingkang boten samesthinipun, ananging Wisnu taksih ngurmati Sumilah saha boten badhe nerak kamanungsan saengga piyambakipun boten tumindak menapa-manapa. Wisnu nyumanggakaken Sumilah sare wonten amben kaliyan Wisna tanpa dipunsenggol babarblas ngantos enjing, saperlu ngaso. Bab menika nedahaken Wisnu kaliyan Sumilah menika sajajar kalenggahanipun minangka manungsa ingkang tansah kurmat kinurmat.

Kawontenan ingkang sami ugi ketingal saking pethikan menika:

“Mau aku sing ngemuli kowe. Nanging wani sumpah aku ora ngapa-ngapa. Tak sawang olehmu turu kok angler banget. Aku ora tega arep nggugah,” kandhane Wisnu karo nyelehake buku notese (Sawitri, Djaka Lodang No. 03: 2).

Pethikan wonten nginggil nyariosaken nalika Sumilah nginep kaliyan Wisnu sabibaripun mategi. Nalika wungu Sumilah sampun kemulan, kangmangka nalika mapan sare boten kemulan. Ingkang ngemuli menika Wisnu amargi piyambakipun welas mirsani Sumilah ingkang sayah sanget. Ananging wonten

ngriki Wisnu boten tumindak ingkang langkung saking menika, menapa malih mendhet bathi ngengingi sesambetan jaler lan estri sinaosa wonten kalodhangan. Saking andharan wonteng nginggil, Wisnu kaliyan Sumilah menika gadhah sesambetan ingkang sajajar, kekalihipun boten wonten ingkang dipurugikaken. Sanesipun menika, boten wonten pihak ingkang ngatur gesangipun pihak sanes.

3. Wujud *Ketidaksetaraan Gender* ingkang dipunlampahi dening Paraga Wanita wonten Salebeting Cerbung “Lintang-Lintang Dadi Seksi” Anggitanipun Sawitri.

a. *Marginalisasi*

Salebeting cariyos sambung Lintang-Lintang Dadi Seksi paraga Sumilah nemahi *ketidaksetaraan gender* arupi *marginalisasi* utawi dipundamel miskin. *Marginalisasi* menika dipuntedahaken kanthi tumindak boten maringaken bayaran saking pakaryanipun Sumilah. Prekawis menika ketingal saking pethikan wonten ngandhap menika:

“Ana lan ora mung sepisan pindho. Aku mijeti ora dibayar ya tau, malah sing luwih tragis uga ana.” “Apa kuwi?” “Critane cukup ngeres. Aku tau diboking tamu saka Jakarta suwene telung dina. Wis keraya-rayan ngancani lan ngladeni, bareng rampung mung ditinggal prung. Ora dibayar...” (Sawitri, Djaka Lodang No. 02: 51)

Sumilah sampun kaping wola-wali boten dipunbayar jasanipun. Sampun nate kedadosan Sumilah ingkang sampun keraya-rayan ngladosi para tamu saking Jakarta, sadangunipun tigang dinten boten pikantuk bayaran babar blas samargi dipuntinggal mlajar dening pelangganipun. Kupiya menika saged kalebet

marginalisasi amargi akibat saking tumindak menika Sumilah kecalan kaya ingkang kedahipun dipuntampi, asil saking anggenipun nyambut damel.

b. *Stereotype*

Stereotype inggih menika mujudaken tumindak ngambali malih ingkang terus-terusan (Hilgard lumantar Minderop, 2010: 39). *Stereotype* mujudaken satunggaling tumindak ingkang dipuntindakaken wola-wali dening satunggal tiyang. *Stereotype* saged dados salah satunggal wujud cengkahing pamanggih priya kaliyan wanita nalika satunggal tiyang mbiji dhateng tiyang sanes namung saking satunggal pamanggih kemawon tanpa wonten pangertosan ingkang langkung pana. Wujud *stereotype* ingkang kados mekaten saged nuwuhaken pambijen awon ingkang ngrukgikaken tumrap satunggal tiyang saengga kalebet *stereotype* awon.

Stereotype awon wonten cariyos menika kapanggihaken dipuntemahi dening saperangan paraga wanita, inggih menika Sumilah kaliyan garwanipun Kambali. *Stereotype* ingkang dipuntemahi dening Sumilah wonten sambetipun kaliyan pakaryanipun minangka wanita *panggilan* saha status sosialipun ingkang namung kenya ndesa saking kulawarga miskin, wondene *stereotype* ingkang dipuntemahi dening garwanipun kambali sambetipun kaliyan *reproduksi*.

Stereotype awon ingkang dipuntemahi dening paraga Sumilah kadosta wonten pethikan ngandhap menika:

“Geneya Sumi? Apa wis ana semayanan karo pelanggan liya? Wah, aku kalah dhisik, ya?” swarane Wisnu keprungu nglokro. Dheweke ora bisa ndhelikake rasa sujanane. Sumi ngerti Wisnu kuciwa. Dheweke ngerti, Wisnu mesti cubriya sing ora-ora. (Sawitri, Djaka Lodang No. 06: 51).

Wisnu kepingin kepanggih kaliyan Sumilah, ananging Sumilah boten sagah amargi piyambakipun kepingin santai wonten griya kaliyan kulawarganipun. Wisnu kuciwa amargi Sumilah boten saged dipuntemoni, Wisnu lajeng cubriya Sumilah sampun janji kaliyan priya sanes. *Stereotype* wonten ngriki ketingal nalika Sumilah nolak kepanggih, tanpa nelisik langkung kathah Wisnu dumadakan ndakwa Sumilah sampun wonten janji kaliyan priya sanes.

Paraga Sumilah ugi nemahi *stereotype* sanes inggih menika, *stereotype* minangka wanita matre, jalaran piyambakipun saking kulawarga biasa. Prekawis menika ketingal wonten ing pethikan wonten ngandhap menika:

“*Sing tak kandhakake iku kabeh bener. Bocahe pancen ayu, nanging mung anake bakul sayur, mosok awake dhewe besanan karo bakul sayur? Sejene kuwi Pak, sing aku rada gumun, ing atase bocah ndesa lan anake bakul sayur, kok kulite resik, sandhang penganggone apik, aku kuwatir gek-gek sasuwene iki Wisnu wis diporoti karo kenya iku?*” (Sawitri, Djaka Lodang No. 14: 51).

R. Ngt. Kusumaningsih ndakwa Sumilah menika moroti bandhanipun Wisnu kangge nyekapi kabetahanipun. *Stereotype* menika dipunaturaken dening kulawarganipun Wisnu jalaran gumun dhateng *penampilanipun* Sumilah ingkang sulistya kangmangka namung putranipun tiyang nyade sayur. Saking kahanan *ekonomi* saha *sosial* Sumilah ingkang langkung andhap saking kulawarganipun Wisnu, tuwuh pamanggih awon bilih Sumilah ngginakaken kasulistyanipun kangge moroti bandhanipun Wisnu.

Wondene, *stereotype* ingkang dipuntemahi dening garwanipun Kambali menika gegayutan kaliyan prekawis *reproduksi*. Kambali menika kagungan putra kathah, sinaosa sampun nindakaken KB migunakaken pil. Kahanan menika

dipunwastani jalaran garwanipun ingkang subur, kados ingkang kaandharaken wonten ing pethikan ngandhap menika:

“Bojo kula niku subur sanget. Mung disenggol sithik mawon langsung mblendhung,” aloke Kambali kaya-kaya ngerti isi pikirane Wisnu. (Sawitri, Djaka Lodang No. 14: 51).

Pethikan wonten nginggil nedahaken Kambali ingkang ngendikakaken garwanipun subur sanget, saengga menawi saresmi gampil kangge ngandhut. Pangendikanipun Kambali menika nedahaken bilih wonten *stereotype* gampil ngandhut menika namung saged kedadosan amargi wanitanipun ingkang subur. Saengga, tuwuh pamanggih menawi tiyang gampil kagungan putra menika sebabipun saking wanita ingkang subur.

c. Beban Pedamelan ingkang Matikel-tikel / *Burden*

Wujud *ketidaksetaraan gender* arupi beban pedamelan ingkang matikel-tikel / *burden*, salebeting cariyos menika kapanggihaken dipuntemahi dening paraga Sarwi. Sarwi ingkang kacariyosaken sampun randha kedah nyambut damel piyambak kangge nyekapi sedaya kebetahan kulawarganipun sasanipun menika Sarwi tetep kedah dados ibu ingkang ngupakara putra-putranipun. Prekawis menika ketinggal saking pethikan wonten ngandhap:

“...ibuku uga wis berjuang sakayange kanggo nutupi kebutuhan kulawarga. Direwangi dadi tukang umbah-umbah, direwangi dadi buruh nyapu, lan pakaryan apa wae sasate ditandangi, nanging penghasilane tetep ora bisa nutupi kabutuhan sadina-dina.” (Sawitri, Djaka Lodang No. 04: 2).

Sarwi nyambut damel piyambak kangge nyekapi sedaya kabetahan kulawarga. Piyambakipun nindakaken sedaya padamelan ingkang saged dipuntindakaken sauger saged nyekapi kabetahan saben dintenipun, sanesipun

pados pangupajiwa Sarwi ugi kedah ngupakara saha nggulawentah kulawarga. Saengga, Sarwi menika kagungan tanggel jawab ingkang langkung kathah tinimbang ingkang samesthinipun.

d. Tumindak Kasar / Violence

1) Tumindak Kasar dhateng Fisik

Tumindak kasar ingkang dipunarahaken dhateng *fisik* wanita menika dipuntemahi dening paraga Sumilah, Sarwi saha garwanipun Kambali. Paraga Sumilah nemahi tumindak kasar arupi upaya *perkosaan*, *pelacuran* saha *pelecehan seksual*. Paraga Sarwi nemahi tumindak kasar arupi *pemukulan domestik* wonten ing salebetipun bale somah. Paraga garwanipun Kambali nemahi tumindak kasa arupi dipunpeksa nindakaken *sterilisasi* wonten KB.

a) Upaya Perkosaan

Tumindak kasar awujud upaya *perkosaan* wonten ngriki dipuntemahi dening Sumilah. Sumilah nemahi upaya *perkosaan* ingkang dipuntindakaken dening bapak kwalonipun. Bejanipun, Sumilah saged uwal saha njerit saengga prastawa menika saged wurung. Prastawa menika ketinggal saking pethikan wonten ngandhap menika:

“Sawijining wengi ing kahanan setengah mabuk bapak kwalonku nyoba mrawasa aku, nanging aku isih kober njerit dadine bisa wurung.”
(Sawitri, Djaka Lodang No. 02: 51).

Pemeriksaan inggih menika tumindakipun sawenehing tiyang ingkang meksa tiyang sanes supados saged pikantuk *pelayanan seksual* tanpa raos lila saking tiyang kala wau (Fakih, 2006: 18). Kedadosan ingkang dipunlampahi dening Sumilah menika sampun kalebet upaya *pemeriksaan* awit bapak

kwalonipun sengaja meksa Sumilah kangge ngladosi kabetahan seksual tanpa raos lila saking Sumilah. Bejanipun, Sumilah taksih saged njola kanthi cara njerit satemah tumindak menika wurung katindakaken.

b) Tumindak Kasar wonten ing Salebetipun Bale Somah

Tumindak kasar wonten ing salebetipun bale somah tegesipun tumindak kasar ingkang ngarah dhateng nyidrani badan (*fisik*) ingkang dipuntindakaken wonten ing salebetipun gesang tembayatan utawi bale somah. Paraga ingkang nemahi wujud tumindak kasar kados mekaten inggih menika Sarwi. Wujud *ketidaksetaraan gender* arupi *pemukulan domestik* ingkang dipuntemahi Sarwi saged kapanggihaken saking pethikan wonten ing ngandhap menika:

“Bapak sambungku kuwi senengane mara tangan, apa maneh yen anggone ngabotohan kalah, ora bisa kecenthok tembung lan ibuku kerep dadi sasaran...” (Sawitri, Djaka Lodang No. 02: 51).

“Pokoke yen lagi mabuk dheweke kerep mulasara ibuku.” (Sawitri, Djaka Lodang No. 02: 51).

Bapak kwalonku ora trima, ibuku ganti diajar... kabeh mau dumadi ana ngarep mripatku lan disekseni dening adhi-adhiku sing isih cilik-cilik...” (Sawitri, Djaka Lodang No. 02: 51).

Pethikan-pethikan wonten nginggil nedahaken tumindak kasar dhateng fisikipun Sarwi. Tumindak kasar menika saged dipuntitik saking tembung mara tangan, mulasara, saha diajar. Tembung-tembung menika dados pratandha wonten *kekerasan fisik* ingkang dipuntindakaken dening garwanipun Sarwi dhateng Sarwi. Prastawa menika kedadosan amargi garwanipun Sarwi menika remen mendem saha ngabotohan. Akibat saking tumindak menika damel cidranipun badan saking Sarwi.

2) Tumindak Kasar dhateng Psikis

Tumindak kasar ingkang ngarah dhateng *psikis* wanita inggih menika sedaya tumindak ingkang nuwuhaken raos boten remen, boten sekaca wonten ing manahipun wanita. Tumindak menika boten damel cidra utawi sakit wonten ing badanipun wanita ananging nuwuhaken raos boten sececa dhateng wanita kanthi emosiaonal. Tumindak kasar ingkang ngarah dhateng *psikis* wanita wonten ing cariyos menika arupi *pelecehan seksual* saha dipundukani kanthi tembung ingkang awon.

a) *Pelecehan Seksual*

Pelecehan seksual ingkang kapanggihaken wonten cariyos menika wujudipun kanthi nyenggol utawi ndemok peranganing badan tanpa wonten idin saking tiyang kala wau (Fakih, 2006: 20). Sumilah ingkang nyambut damel wonten ing salon semi plus, asring mrangguli kedadosan ingkang ngarah dhateng *pelecehan seksual*. Prekawis menika saged dipuntingali saking pethikan wonten ing ngandhap menika:

Nalika isih anyaran makarya ing kono, Sumi rumangsa kikuk. Luwih-luwih yen kudu ngadhepi wong lanang sing tangane nggrathil. (Sawitri, Djaka Lodang No. 51: 51).

Sumilah asring ngadhepi pelanggan priya ingkang dipunwastani ‘tanganipun nggrathil’, maksudipun asring nyenggol utawi ndemok kanthi sengaja perangan badan tartamtu tanpa nyuwun idin rumiyin. Sumilah ugi ngraosaken risi saha kikuk nalika kedah ngadhepi kahanan menika ananging Sumilah boten saged suwala amargi sampun wonten prajanten kaliyan pihak salon. Prekawis menika saged kapanggihaken saking pethikan wonten ngandhap menika:

...Sumi ora suwala nalika kala-kala ana pelanggan sing nakal ngiwel bokong utawa tangane nggathil. (Sawitri, Djaka Lodang No. 51: 51).

Sumi seneng awit wong kuwi sopan. Tangane uga ora sraweyan wal-wil kaya umume priya liya yen ing ruangan mligi kaya iki. (Sawitri, Djaka Lodang No. 51: 51).

Pelanggan wonten salon papan Sumilah nyambut damel menika wonten ingkang remen tumindak nggrathil saha boten sopan, kadosta ngiwel bokong tanpa idin saking Sumilah. Tumindak-tumindak menika boten ngremenaken manahipun Sumilah saengga nyidrani martabatipun Sumilah minangka jejering wanita. Pramila, tumindak menika kalebetaken wonten ing tumindak kasar.

b) Dipundukani Migunakaken Tembung Awon.

Tumindak kasar dhateng *psikis* wanita menika dipuntemahi dening Sarwi saha Sumilah nalika piyambakipun dipuntagih utang. Amargi dereng saged nyaur utang, Sarwi saha Sumilah menika dipundukani, dipunswanteni awon, saha dipunpadosi sedaya kekuranganipun. Prekawis menika ketinggal saking pethikan wonten ngandhap menika:

“Njenengan rak uga durung ta ngrasake kaya apa rasane dikuya-kuya wong nagih utang. Ora mung saderma diunek-unekake merga durung bisa nyaur, nanging uga diswarani elek, entek amek kurang golek. Ah,...pokoke nggrantes yen dirasakake.” . (Sawitri, Djaka Lodang No. 04: 2).

Tumindak menika nuwuhaken rasa sedhih ingkang ageng dhateng Sumilah saha Sarwi, mliginipun Sumilah ingkang ngantos nggrantes menawi ngarosaken kawontenan menika. Sinaosa tiyang ingkang nagih utang menika boten nyidrani badanipun Sumilah ananging swanten awon ingkang dipunarahaken dhateng Sumilah saha Sarwi sampun damel cidra wonten ing manah.

BAB V

PANUTUP

A. Dudutan

Adhedhasar saking asiling panaliten saha pirembagan ingkang sampun dipunlampahi saged dipunpendhet dudutan kados mekaten:

1. Kapribaden paraga wanita wonten ing cerbung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri wonten ingkang sae saha kirang sae. Kapribaden menika kawangun saking watak-watak ingkang dipungadhahi dening para paraga. Watak ingkang mujudaken kapribaden dipunpangaribawani dening *struktur* kapribaden Freud, inggih menika *id*, *ego*, *super ego*.
 - a. Kapribaden paraga ingkang sae inggih menika kapribaden ingkang kawangun saking watak-watak ingkang dipunkuwaosi dening *ego*, paraga ingkang gadhah kapribaden menika inggih menika paraga Sumilah.
 - b. Kapribaden paraga ingkang kirang sae inggih menika kapribaden ingkang kawangun saking watak-watak ingkang dipunkuwaosi dening *id*, paraga ingkang gadhah kapribaden menika inggih menika R. Ngt. Kusumaningsih, Sarwi, saha Nety.
 - c. Kalenggahan paraga wanita menawi katandhingaken kaliyan paraga priya wonten ing cerbung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri kaperang dados kalih, inggih menika sababag kaliyan boten sababag. Kalenggahan sababag dipunpangguhaken wonten ing sesambetan antawisipun paraga Wisnu saha Sumilah kanthi *pola* sesambetan sajajar. Wondene pola sesambetan boten sababag dipunnyatakaken kanthi kalih *pola* sesambetan,

inggih menika *mendominasi* saha *didominasi*. *Pola mendominasi* ketingal wonten ing sesambetan antawisipun Sumilah kaliyan Wisnu, R. Ngt. Kusumaningsih kaliyan Wisnu, saha R. Ngt. Kusumaningsih kaliyan R. Brata Atmaja. Lajeng *pola* sesambetan *didominasi* ketingal wonten ing sesambetan antawisipun Sumilah kaliyan Wisnu, R. Ngt. Kusumaningsih kaliyan Wisnu, saha R. Ngt. Kusumaningsih kaliyan R. Brata Atmaja.

- d. Wujud *ketidaksetaraan gender* ingkang dipunlampahi dening paraga wanita wonten ing cerbung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri menika wonten sekawan, inggih menika: *marginalisasi* utawi upaya kangge damel miskin, *sterotype*, *violence* utawi tumindak kasar, saha *burden* utawi beban pedamelan ingkang matikel-tikel.

B. Implikasi

Panaliten menika ngrembag babagan kapribaden, kalenggahan, saha wujud *ketidaksetaraan gender* ingkang dipunlampahi dening paraga wanita wonten ing cerbung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri. Panaliten menika dipunkajengaken saged mbiyantu para pamaos karya sastra kapribaden paraga wanita ingkang saged paring pangaribawa tumrap kalenggahan saking paraga wanita katandhingaken kaliyan paraga priya. Salajengipun, saged manggihaken menapa kemawon wujud *ketidaksetaraan gender* ingkang dipunlampahi dening paraga wanita wonten ing cerbung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri.

C. Pamrayogi

Adhedhasar saking dudutan saha implikasi wonten ing nginggil, panaliti saged paring pamrayogi mekaten: perkawis ingkang dipuntaliti namung sekedhik, saengga taksih kathah perkawis ingkang saged dipuntaliti wonten ing babagan sastra. Perkawis menika umpaminipun, derdah saha cara mungkasi derdah, utawi *faktor kemandirian* paraga wanita wonten ing cerbung *Lintang-Lintang Dadi Seksi* anggitanipun Sawitri.

KAPUSTAKAN

- Aminudin. 2002. *Pengantar Apresiasi Karya Sastra*. Bandung: Sinar Baru Algesindo.
- Darni. 2013. *Fenomena Perdagangan Perempuan dalam Fiksi Jawa Modern*. Wonten ing *LITERA*. Yogyakarta: Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.
- Djajanegara, Sunardjati. 2000. *Kritik Sastra Feminis: Sebuah Pengantar*. Jakarta: PT. Gramedia Pustaka Utama.
- Endraswara, Suwardi. 2004. *Metode Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pena.
- Freud, Sigmund. *Memperkenalkan Psikoanalisa*, terj. Dr.K. Bertens. Jakarta: Gramedia.
- Handayani, Trisakti dan Sugiarti. 2008. *Konsep dan Penelitian Gender*. Cetakan Ketiga. Malang: Universitas Muhammadiyah Malang.
- Harjana, Andre. 1991. *Kritik Sastra: Sebuah Pengantar*. Jakarta: PT. Gramedia Pustaka Utama.
- Harjito. 2005. *Sastra dan Manusia: Teori dan Terapannya*. Semarang: Rumah Indonesia.
- Hartoko, Dick dan Rahmanto. 1986. *Pemandu- ke- Dunia- Sastra* Yogyakarta: Kanisius.
- Minderop, Albertine. 2010. *Psikologi Sastra*. Jakarta: Yayasan Pustaka Obor Indonesia.
- Nurgiyantoro, Burhan. 2010. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gadjah Mada Universiti Press.
- Poerwadarminta, W. J. S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Batavia: N. V. Groningen.
- Pradotokusuma, Partini Sardjono. 2005. *Pengkajian Sastra*. Jakarta: PT. Gramedia Pustaka Utama.
- Rahayu, Prapti, dkk. 2003. *Wanita dalam Sastra Jawa Modern 1945-1965*. Jakarta: Pusat Bahasa Departemen Pendidikan Nasional.

- Ratna, Nyoman Kutha. 2009. *Teori, Metode dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Sawitri. 2013. *Lintang-Lintang Dadi Seksi* (wonten ing Djaka Lodang wedalan 18 Mei 2013 – 31 Agustus 2013). Yogyakarta: Djaka Lodang.
- Sudjiman, Panuti. 1991. *Memahami Cerita Rekaan*. Jakarta: Pustaka Jaya.
- Sugihastuti saha Saptiawan, Itsna Hadi. 2010. *Gender dan Inferioritas Perempuan*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Sugihastuti saha Suharto. 2005. *Kritik Sastra Feminis: Teori dan Aplikasinya*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Sunaryo, Drs. M. Kes. 2004. *Psikologi Untuk Keperawatan*. Jakarta: Penerbit Buku Kedokteran EGC.
- Teeuw, A. 1984. *Sastra dan Ilmu Sastra*. Jakarta Pustaka Jaya.
- Widayat, Affendi. 2006. *Teori Sastra Jawa*. Diklat. Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah, FBS, UNY. Yogyakarta.
- _____. 2004. *Pengantar Pengkajian Sastra*. Diklat. Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah, FBS, UNY. Yogyakarta.
- Wiyatmi. 2012. *Kritik Sastra Feminis*. Yogyakarta: Ombak.
- _____. 2009. *Pengantar Kajian Sastra*. Yogyakarta: Pinus.

RUJUKAN INTERNET

- Madani, 2013. <http://www.wartamadani.com/2013/10/tinjauan-umum-tentang-karya-sastra-jawa.html>), diakses pada 02 Mei 2014.
- Anonim. *Definisi Sensitive*. <http://www.artikata.com/arti-163550-sensitive.html>, diakses pada 28 Mei 2014.

Lampiran 1: Tabel *Data* Wewatakan saha *Struktur* Kapribaden Paraga Wanita Wonten Ing Cerbung “Lintang-Lintang Dadi Seksi”

No. Data	Nama Paraga	Pethikan	Wewatakan	Struktur Kapribaden			Perangan/ Edisi/ Tanggal
				<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>	
1.	Sumilah	Pijetane kenya iku rinasa lembut, nanging kala-kala bisa pas ngenani simpul-simpul syarafe.	Prigel				1/51/18-05-2013
2.		“Mas asmanipun sinten?” pitakone kenya iku mbuyarake lamunane Wisnu. “Menawi kula Sumi,” kenya iku nepungake jenenge sadurunge Wisnu wangsulan.	Percaya dhiri				1/51/18-05-2013
3.		Merga pancen wis ana prajanjen kaya iku, senajan ora tinulis, Sumi ora suwala nalika kala-kala ana pelanggan sing nakal ngiwel bokong utawa tangane nggrathil.	Teteg				1/51/18-05-2013
4.		Nanging najan bayare gedhe kebutuhane kadhang-kadhang malah kepara luwih gedhe. Dadi kadhang-kadhang Sumi uga nyambi ing jaba minangka tukang pijet. Kahanan sing mepet kepeksa dheweke nindakake pakaryan samben kuwi.	Sregep				1/51/18-05-2013
5.		Nanging ing batin semune iya rada gumun, gene kenya iku ngerti yen dheweke kesel. Apa pancen dheweke kuwi peka tenan pa, ya? Nanging yen nitik syaraf-syaraf sing didumuk dheweke bare krasa kepenak, mbok menawa iya.	Prigel				1/51/18-05-2013

Tabel salajengipun...

No. Data	Nama Paraga	Pethikan	Wewatakana	Struktur Kapribaden			Perangan/ Edisi/ Tanggal
				Id	Ego	Super ego	
6.		“Aja mikir sing ora-ora. Aku iki nyambutgawe profesional tenan. Panjenengan mau ngendika arep pijet. Aku nggawa ubarampe kanggo pijet.” Sumi ngetokake botol-botol cilik kanggo pijet.	Teteg				3/01/01-06-2013
7.		“Wis meh jam telu. Adhuh, aku kudu bali. Sori, aku keturon ing kene. Mau nalika rampung mijeti jan-jane aku ya arep langsung bali, nanging nyawang njenengan sare sajak kepenak, arep nggugah kok dadi ora tegel. Tak enteni karo lungguh kursi iki, e... jebul aku malah sing ganti keturon,” kandhane Sumi karo menyang saka lungguhe, ngranggeh jaket banjur dianggo.	Sabar				3/01/01-06-2013
8.		Sumi uga banjur munggah. Ora langsung nglethak. “Aja kuwatir aku ora bakal ngapa-ngapa.” Aloke Wisnu weruh Sumi ora enggal mapan turu, kamangka Wisnu ngerti yen kenya iku butuh ngaso kanggo mulihake tenaga.	Waspada				4/02/08-06-2013
9.		“Yen soal kuwi aku pancen ora kuwatir. Aku percaya yen panjenengan wong apik. Mula aku ora wigah-wigih menegahake nomer tilpunku,” kandhane Sumi banjur wiwit nglekar ing sisihe Wisnu.	Percaya dhir				4/02/08-06-2013
10.		“Aku saiki ora gampang percaya marang wong sing mentas tak kenal. Kapok,” kandhane luwih adoh.	Waspada				4/02/08-06-2013

Tabel salajengipun...

No. Data	Nama Paraga	Pethikan	Wewatakana	Struktur Kapribaden			Perangan/ Edisi/ Tanggal
				<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>	
11.		“Yen kelingan aku kadhang isih trauma. Nanging ya kepriye maneh, urip kudu terus lumaku lan aku kudu berjuang murih ora kegiles rodhane panguripan,” ujare Sumi tanpa nyawang marang Wisnu.	Sregep				4/02/08-06-2013
12.		Rumangsane nalika turu mung waton ngglethak, ora kemul. Kok saiki dadi nganggo kemul. Diungak penganggone uga isih wutuh tumemplrk ing awak. Wisnu mesem weruh patrape Sumi sing kaya wong bingung.	Waspada				5/03/15-06-2013
13.		“Upamaa dikapak-kapakake yen njenengan sing nindakake aku uga ora bakal piye-piye,” kandhane Sumi, nanging mung dibatin.	Lemer				5/03/15-06-2013
14.		Dheweke nglenggana yen pakaryan sing dilakoni iku pancen kebak resiko. Sasuwene iki sabisa-bisa dheweke uga tansah mbudidya ngendhani resiko kuwi.	Waspada				5/03/15-06-2013
15.		Yen mung kanggo awake dhewe mbokmenawa bayare turah-turah sauger gelem urip prasaja. Nanging isih ana nyawa papat maneh sing dadi tanggungane...	Eklas				5/03/15-06-2013
16.		Jan-jane kuwi pitakonan kang lumrah kaya kang biasa ditakonake dening priya-priya bajul buntung nalika mbutuhaken “jasa layanan” saka wanita kaya dheweke. Nanging embuh kenapa	<i>Sensitif</i>				5/03/15-06-2013

Tabel salajengipun...

No. Data	Nama Paraga	Pethikan	Wewatakana	Struktur Kapribaden			Perangan/ Edisi/ Tanggal
				<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>	
		nalika pitakon iki kawetu saka lesane Wisnu, Sumi kok rumangsa kasenggol perasaane.					
17.		Nanging jan-jane kenya iku mau rak ya crita dhewe yen kadhang-kadhang uga “ngladeni” priya ing sanjabane urusan pijet.	Lemer				5/03/15-06-2013
18.		Krungu kandhane Wisnu kang kaya mangkono iku Sumi langsung lilih. Dheweke banjur maklumi, yen priya ing sangarepe iku pancen isih lugu.	Sabar				5/03/15-06-2013
19.		Yen aku bisa mikat lan nelukake atine, sapa ngerti dheweke bisa ngentasake aku lan kulawargaku saka blebetan nasib sing ora sumanak iki, batine.	Sregep				5/03/15-06-2013
20.		Nanging dheweke wis ora takon bab tarif meneh, merga ngerti yen wanita iku sajake kurang seneng yen ditakoni prekara rega.	<i>Sensitif</i>				5/03/15-06-2013
21.		Dheweke mbukak dhompete, ndudut lembaran dhuwit werna abang cacah lima banjur diulungake marang Sumi. “Nganggo iki wae,” kandhane alus. Sumi nyawang dhuwit ing tangane Wisnu, banjur gedheg. “Mengko wae mesisan. Iki aku isih ana dhuwit, kok. Cukup kanggo tatu klambi lan mbayar taksi,”	Ewuh pakewuh				5/03/15-06-2013
22.		Sumi uga ngaku dhewe, senajan dheweke wanita nakal, nanging dheweke tetep pilih-pilih. Ora	Teteg				6/04/22-06-2013

Tabel salajengipun...

No. Data	Nama Paraga	Pethikan	Wewatak an	Struktur Kapribaden			Perangan/ Edisi/ Tanggal
				<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>	
		saben wong dheweke gelem ngladeni.					
23.		Mula wes ben aku dadi korban, kudu nglakoni pakaryan sing miturut norma masarakat dianggep nyimpang. Nanging apa tegese norma yen kasunyatan sing ana ing ngarep mata, yen ora saben dina kulawargaku bisa mangan, ibuku tansah dikua-kuya bank plecit amarga ora bisa nyicil utang, adhi-adhiku ora bisa sekolah amarga ora ana biaya. Aku ra perduli apa aloke liyan, sing penting kulawargaku bisa mangan lan adhi-adhiku bisa nerusake sekolah.	Ndableg				6/04/22-06-2013
24.		“Perkara kebutuhan kulawarga jan-jane kuwi rak urusane ibuu.” “Pancen bener. Aku ngerti, nanging ibuku ora bisa diendelake senajan ibuku uga wis berjuang sakayange.”	Eklas				6/04/22-06-2013
25.		“Sasuwene iki aku uga ora nate ngidini priya menyang kos-kosanku. Senajan dikayangapa bejate polahku ing jaba kana, nanging aku tetep njaga aja nganti tangga-tangga ngerti,” panolake Sumi alus...	Teteg				6/04/22-06-2013
26.		Saiki cukup aku wae sing ngrasakake rekasa, adhi-adhiku lan keturunanku aja nganti kaya aku, batine Sumi.	Eklas				8/06/06-07-2013
27.		Ana langganan lawas, sawenehe pejabat saka Jakarta sing njaluk dipijet. Nanging entek-	Lemer				8/06/06-07-2013

Tabel salajengipun...

No. Data	Nama Paraga	Pethikan	Wewatak an	Struktur Kapribaden			Perangan/ Edisi/ Tanggal
				<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>	
		entekane dheweke ora bisa nolak nalika pejabat mau njaluk dikancani nginep.					
28.		Mbok menawa yen Sumi gelem njaluk apa wae bakal keturunan sauger dheweke bisa ngrogoh atine. Nanging Sumi emoh sing ngono-ngono kuwi. Wegah resiko. Sumi yakin yen dhuwite Pak Legawa sing diabul-abul kuwi dudu dhuwit resik.	Teteg				8/06/06-07-2013
29.		Huh! Sumi wegah. Apa enake dadi wanita simpenan? Apa maneh tanpa linambaran rasa tresna. Senajan ketumpukan bandha, tetep kepenak dadi wanita mardika. Bebas!	Teteg				8/06/06-07-2013
30.		Kudune aku pancen ngaso lan ora saiki anggonku neoni Wisnu. Nanging priye maneh wong wis kebacut semayanan. Yen aku nolak mengko dheweke cubriya sing ora-ora.	Teteg				9/07/13-07-2013
31.		Sikile maju nggoleki sikile priya iku ing ngisor meja. Ketemu. Sikil kuwi sengaja diusel-uselake ing sikile Wisnu.	Lemer				9/07/13-07-2013
32.		Najan mangkono dheweke tetep tepa-tepa, ora nganti ngluwihi wates. Priye-priyea, senajan ngambah ing papan “letheg” kaya sing dilakoni sasuwene iki, adoh ing ati cilike Sumi tetep wedi dosa. Wedi kuwalat yen nganti ngliwati takeran olehe “srakah”.	Teteg				10/08/20-07-2013

Tabel salajengipun...

No. Data	Nama Paraga	Pethikan	Wewatakana	Struktur Kapribaden			Perangan/ Edisi/ Tanggal
				Id	Ego	Super ego	
33.		Sawise diwasa, lan pahamane marang urip uga saya tambah, Sumi lagi dhong yen apa sing dikandhakake dening simbahe iku uga mujudake tembung sanepa. Intine, yen wong mono ora kena ngliwati wates utawa takeran. Kuwi sing dianggo cekelan...	Teteg				10/08/20-07-2013
34.		“Mbokmanawa panjenengan olehe nyawang mung kurang emat wae. Biasane aku ya ayu, ko,” tumanggape Sumi mbebeda Wisnu.	Percaya dhiri				13/(11/12)/10-08-2013
35.		Sing marake dheweke rikuh arep wangsulan “iya” kuwi, amarga pakaryan sambene, minangka tukang pijet sing kala-kala uga gentenan “dipijeti”.	Lemer				14/13/24-08-2013
36.	R. Ngt. Kusumaningsih	Yen ibune, ibu rumah tangga murni. Priyayi Solo asli, isih trah ningrat. Kuwi sing tansah diagul-agulke dening ibune R. Ngt. Kusumaningsih	Angkuh				2/52/25-05-2013
37.		Kawit isih cilik uripe tansah diatur. Srawung lan kekancan uga ora kena karo bocah sembarangan, kudu sing sababag kalungguhane.	Remen ngatur				2/52/25-05-2013
38.		Sawise ngancik diwasa bola-bali ibune kuwi weling lan mituturi yen golek bojo aja mung nyawang rupa, nanging uga ditimbang bibit, bebet, lan bobote.	Nyinyir				2/52/25-05-2013
39.		Wektu kuwi dheweke ora wangsulan. Mung meneng. Nanging menenge dianggep setuju	Remen ngatur				2/52/25-05-2013

Tabel salajengipun...

No. Data	Nama Paraga	Pethikan	Wewatak an	Struktur Kapribaden			Perangan/ Edisi/ Tanggal
				<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>	
		dening ibune. Banjur diatur sapatemon karo Nety kanthi cara sing ora ngawistarani.					
40.		“Kok nganti suwe, Lik? Pamitmu nyang Yogya mung rong dina. Iki kok nganti patang dina. Rak ora ana apa-apa ta?” pitakone nalika Wisnu metu saka lawang mobile.	Sujanan				6/04/22-06-2013
41.		Saben-saben ngrembug urusan kenya, mesthi perkara bobot, bibit lan bebet, sing tansah diuthik-uthik.	Kikrik				6/04/22-06-2013
42.		“Ibu seneng yen kowe oleh kenalan kenya ing kana. Nanging kowe kudu eling, Lik. Aja amung kepencut rupa. Bebet, bobot, bibit tetep kudu kok petung, awit awake dhewe iki isih trahe ngaluhur. Dadi yen golek pasangan kudu sing satimbang, sing sababag kalungguhane. Aja mung waton ayu. Sebab saiki akeh bocah wedok sing rupane ayu nanging asal-usule ora cetha,” akeh-akeh kandhane R. Ngt. Kusumaningsih.	Nyinyir				6/04/22-06-2013
43.		Mung kepriye anggone nakyinake marang wong tuwane ngenani kenya sing dadi pilihane kuwi? Apa ibune sing kikrik kuwi bisa nampa? Kuwi sing tansah dadi ganjelan ing atine sasuwene iki.	Kikrik				10/08/20-07-2013
44.		Sanalika raine pucet, mbayangake ibune sing sasuwene iki tansah kikrik banget, tansah ngarep-arep calon mantune paling ora kudu	Kikrik				11/09/27-07-2013

Tabel salajengipun...

No. Data	Nama Paraga	Pethikan	Wewatak an	Struktur Kapribaden			Perangan/ Edisi/ Tanggal
				<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>	
		nyukupi syarat perkara telu kuwi. Bibit, bebet lan bobot.					
45.		“Sapa jenenge pacarmu kuwi? Sumi? Jenenge kok ndesa timen.” R. Ngt. Kusumaningsih nyawang Wisnu karo ngambakake mripate.	Nyinyir				12/10/03-08-2013
46.		“Apa iya?” panambonge Sumi setengah ora percaya amarga Wisnu tau ketrucut crita yen ibune riwil banget yen magepokan karo calon mantu.	Kikrik				13/(11/12)/10-08-2013
47.		Sasuwene iki ing bab apa wae bapake ora tau riwil kaya ibune. Luwih akeh meneng. Yen ora cocog trima nyingkrih. Bapake tansah ngalah, mbok menawa ngendhani padudon karo sing wadon, iya ibune sing watake pancen atos lan kaku	Atos saha kaku				13/(11/12)/10-08-2013
48.		R. Ngt. Kusumaningsih migatekake Sumi kanthi permati. Kenya iku disawang saka pucuk rambut nganti tekan sepatu. Yen disawang sagebyaran ora ana sing nguciwani mungguhe kenya iku. Rupane ayu, awake apik, kulite resik. Ora mantra-mantra yen bocah ndesa. Anakku pancen pinter milih pacar, batine wanita tuwa iku. Nanging yen arep dadi bojone Wisnu, mengko dhisik. Aku perlu ngerti luwih adoh batine maneh.	Kikrik				14/13/24-08-2013

Tabel salajengipun...

No. Data	Nama Paraga	Pethikan	Wewatak an	Struktur Kapribaden			Perangan/ Edisi/ Tanggal
				<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>	
49.		“Oh... eh, ayo mlebu nak Sumi. Ayo pinarak njero kana, supaya bisa omong-omongan kanthi kepenak,” kandhane kanthi gupuh. Mesthi wae gupuh sing digawe-gawe. Ing sangarepe Wisnu dheweke kudu apik sikepe marang Sumi, perkara mengko bacute kepriye, kuwi dipikir keru.	Lamis				14/13/24-08-2013
50.		Nalika ditinggal Wisnu menyang buri, kalodhangan iku ora dilirwakake dening R. Ngt. Kusumaningsih. Enggal-enggal dheweke ndhedhes Sumi.	Lamis				14/13/24-08-2013
51.		“Jenengmu kok ndesa banget,” aloke R. Ngt. Kusumaningsih setengah menjeb.	Nyinyir				14/13/24-08-2013
52.		R. Ngt. Kusumaningsih mung mesem. Nanging Sumi ngerti yen eseme wanita tuwa kuwi ora tulus. Olehe mesem merga kepepet. Embuh merga rikuh utawa ora kepenak karo anake lanang.	Lamis				14/13/24-08-2013
53.		“Bali Yogya saiki wae Sumi. Mengko ndhak kesoren tekan ngomahmu,” aloke Wisnu nalika ana kalodhangan munggel omongane ibue sing ngalor gidul, sing intine mung pamer garis keturunan. Ngandharake yen kulawargane isih trah ngaluhur.	Angkuh				14/13/24-08-2013
54.		“Lha rencanane arep mampir menyang ngendi maneh?” pitakone rada sengol. Mangkel. Wong	Sujanan				15/14/31-08-2013

Tabel salajengipun...

No. Data	Nama Paraga	Pethikan	Wewatakana	Struktur Kapribaden			Perangan/ Edisi/ Tanggal
				<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>	
		lunga kawit esuk nganti sore meh surub lagi tekan ngomah maneh kok isih kandha ora kober mampir-mampir. “Ya mampir warung ta, ya. Ngisi weteng. Kok arani arep mampir ngendi? Apa kok kira aku duwe dhemenan ngono pa?” olehe ngomong sing kerik iki karo nginger awake nyawang sing wadon.					
55.		“Dheweke kuwi mung bocah ndesa.” Muni ngono karo menjeb.	Nyinyir				15/14/31-08-2013
56.		“Sing tak kandhakake iku kabeh bener. Bocahe pancen ayu, nanging mung anake bakul sayur, mosok awake dhewe besanan karo bakul sayur? Sejene kuwi Pak, sing aku rada gumun, ing atase bocah ndesa lan anake bakul sayur, kok kulite resik, sandhang penganggane apik, aku kuwatir gek-gek sasuwene iki Wisnu wis diporoti karo kenya iku?”	Sujanan				15/14/31-08-2013
57.		“Nanging, Pak. Yen ora morot Wisnu saka ngendi dheweke bisa dandan ayu kaya iku. Wong tak takoni ya mung pegawe salon. Bayare apa cukup kanggo ngadisalira kaya iku.”	Sujanan				15/14/31-08-2013
58.	Sarwi	“... ibuku uga wis berjuang sakayange kanggo nutupi kebutuhan kulawarga. Direwangi dadi tukang umbah-ubah, direwangi dadi buruh nyapu, lan pakaryan apa wae sasate ditandangi,	Sregep				6/04/22-06-2013

Tabel salajengipun...

No. Data	Nama Paraga	Pethikan	Wewatak an	Struktur Kapribaden			Perangan/ Edisi/ Tanggal
				<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>	
		nanging penghasilane tetep ora bisa nutupi kabutuhan sadina-dina.”					
59.		Eh, sapa kandha yen mlarat? Nyatane saiki Sarwi bisa mapan ing sawenehe perumaan kelas menengah. Omah tipe 70 iku pancen atas namane dheweke senajan Sumi sing toko limang sasi kepungkur. Saiki Sarwi wis ora perlu rumangsa sumelang ditundhung lunga merga ora kuwat mbayar kontrakan.	Percaya dhiri				9/07/13-07- 2013
60.		Luwih saka kuwi, Sarwi uga wis ora kasamaran maneh yen ora bisa mangan, merga kajaba oleh jatah saka Sumilah dheweke uga bisa ceceker kanthi bukak kios ing pasar. Kios sayuran lan bumbu pawon. Asile lumayan. Merga kiose mau kejaba mapane ngegla dagangan sing diadhep uga mamprah lan kwalitase dijaga tenan.	Percaya dhiri				9/07/13-07- 2013
61.		Najan mangkono, adoh ing ati cilike Sarwi setengahe wis rada nggraita kaya apa pakaryan sing dilakoni dening anake wadon iku. Mosok yen mung pegawe salon biasa wae kuwat toko omah semene gedhene lan lan nukokake kios sing regane uga ora murah. Nanging Sarwi ora bisa tumindak apa-apa. Kanyatan sing ana, wong luwih ngajeni marang gebyare donya, ora perduli saka ngendi asale, priye carane golek lan liya-	Ndableg				9/07/13-07- 2013

Tabel salajengipun...

No. Data	Nama Paraga	Pethikan	Wewatakana	Struktur Kapribaden			Perangan/ Edisi/ Tanggal
				<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>	
		liyane tinimbang kejujuran.					
62.		“Tbu munafik. Sasuwene iki ibu ora tau kuwatir lan ora tau perduli saka ngendi aku oleh dhuwit kanggo toko omah, kios lan nyukupi kebutuhan-kebutuhan liyane,” batine.	Ndableg				9/07/13-07-2013
63.		Wong jan-jane olehe nlesih-nlesih iku mau mung kepingin mesthekake, apa wong lanang sing arep ngapeli anake wadon iku uripe wis mapan apa durung.	<i>Matrealistis</i>				
64.		Jujur, Sarwi kuwatir yen priya sing nyenengi anake iku mung ado bagus, nanging ora mbandha. Rak cilaka. Dheweke isih njit-njiten yen bali dadi wong mlarat maneh.	Sujanan				9/07/13-07-2013
65.		Mula senjata anake kandha durung srekan tenan karo priya sing arep ngapeli iku, Sarwi tetep kepingin ngerti luwih adoh ngenani priya sing dadi “kanca”ne anake kuwi. Saiki ngomong ora-ora, sapa ngerti liya wektu banjur malik... lemak jenuh.	Sujanan				9/07/13-07-2013
66.		Rupa oleh, dedeg oleh lan ketoke uga mbanda. Wong tumpakaken rodha papat lan isih gres kinyis-kinyis pisan. Mobil ing jaman saiki ora eda karo turangga ing jaman biyen, minangka simbol kalunguhan ing satengahane bebrayan masyarakat. Sarwi dadi ngerti yen priya kancane	<i>Matrealistis</i>				10/08/20-07-2013

Tabel salajengipun...

No. Data	Nama Paraga	Pethikan	Wewatakana	Struktur Kapribaden			Perangan/ Edisi/ Tanggal
				<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>	
		anake iku ora mung adol bagus, nanging uga sembada. Sarwi ora bisa ndelikake rasa senenge. Sebab mungguhe Sarwi, perkara sembada kuwi sing paling penting, dene rupa tiba nomer keru.					
67.	Nety	Nanging bareng dirasak-rasake dheweke ngerti apa sebabe kok ora ketarik karo Nety, merga senjata rupane ayu nanging pasuryane ora ruruh lan mripate katon kaya wong judhas.	Judhas				2/52/25-05-2013

Lampiran 2: Tabel *Data* Kalenggahan Paraga Wanita Wonten ing Cerbung Lintang-Lintang Dadi Seksi

No.	Nama Paraga		Kalenggahan Paraga Wanita	Pethikan <i>Data</i> Cerbung	Perangan/Edisi/Tanggal
	Paraga Wanita	Paraga Priya			
1.	Sumilah	Wisnu	<i>Didominasi</i>	Wis rong taun Sumi nyambutgawe ing salon kono, nanging lagi sepisan iki nemu langganan sing aneh. Wonge nggantheng, nanging kaku lan anyep. Wis dipancing-pancing kawit mau, eseme saumprit wae kok yo ora kutah. Nanging ora dadi ngapa Sumi seneng, awit wong kuwi sopan.	1/51/18-05-2013
2.			<i>Didominasi</i>	Miturut wawasane priya siji iki bener-bener beda, aneh, nanging kuwi malah gawe atine Sumi dadi penasaran. Ana rasa kepengin kenal luwih adoh karo priya sing ngaku jeneng Wisnu iku.	1/51/18-05-2013
3.			<i>Didominasi</i>	Eman-eman wong bagus kaya ngono kok mripate anyep, batine Sumi maneh karo mikir-mkir golek rekadaya priye carane nelukake priya iku.	1/51/18-05-2013
4.			<i>Mendominasi</i>	Wisnu megeng napas. Kudu diakoni yen sayektine dheweke angel nglalekake kenya iku. Pijetan tangane sing alus sing sumusup ing antarane rambut ing siraha iku agawe dhadhane tumrecep, senut-senut antarane lara lan nikmat.	2/52/25-15-2013
5.			<i>Mendominasi</i>	“Geneya aku kudu tansah mikirake kenya ing salon iku? Dheweke dudu kelasku,” kandhane jroning ati kanggo ngusah rasa gorehe. Najan wis dilali-lali lan dicoba ora arep mbayangake utawa mikirake kenya sing ngaku jeneng Sumi kuwi,	2/52/25-15-2013

Tabel Salajengipun

No.	Nama Paraga		Kalenggahan Paraga Wanita	Pethikan <i>Data Cerbung</i>	Perangan/Edisi/Tanggal
	Paraga Wanita	Paraga Priya			
				nanging atine ora gelem dijak kompromi. Rasa kesengseme angel didhelikake, apa maneh diendhani.	
6.			<i>Mendominasi</i>	Suwe Wisnu anggone mikir-mikir, ngenam-enam ukara sing pas kanggo nekakake Sumi ing hotel papane nginep. Jujur dheweke uga grogi mbayangake adhep-adhepan karo Sumi, senajan sadhar yen kenya kuwi satemene dudu kelase.	3/01/01-06-2013
7.			<i>Mendominasi</i>	Kaya kebo dikeluh Wisnu nuruti pakone Sumi. Pijet kaya iki pancen dudu penalaman sepisanan mungguhe Wisnu. Nanging biasane sing ijete Mbah Paikem, dhuku urut sing wis puluhan taun dadi langganan kulawagane, dudu wanita enom kaya Sumi.	3/01/01-06-2013
8.			<i>Didominasi</i>	Sidane Sumi manut pakone Wisnu. Dheweke ora sida nelpun Pak Ja, sopir taksi langganane kuwi.	3/01/01-06-2013
9.			Sajajar	“Ranjang iki cukup jembar yeng mung dianggo turu wong loro,” aloke Wisnu karo ndhisiki mapan. Sumi uga banjur munggah ora langsung ngglethak. “Aja kuwatir, aku ora bakal ngapa-ngapa,” aloke weruh Sumi ora enggal mapan turu, kamangka Wisnu ngerti yen kenya iku butuh ngaso kanggo mulihake tenaga.	4/02/08-06-2013
10.			Sajajar	“Mau aku sing ngemuli kowe. Nanging wani sumpah aku ora ngapa-ngapa. Tak sawang olehmu	5/03/15-06-2013

Tabel Salajengipun

No.	Nama Paraga		Kalenggahan Paraga Wanita	Pethikan <i>Data Cerbung</i>	Perangan/Edisi/ Tanggal
	Paraga Wanita	Paraga Priya			
				turu kok angler banget. Aku ora tega arep nggugah,” kandhane Wisnu karo nyelehake buku notese.	
11.			Didominasi	“Upamaa dikapak-kapakake yen njenengan sing nindakake aku uga ora bakal piye-piye,” kandhane Sumi, nanging mung dibatin.	5/03/15-06-2013
12.			<i>Mendominasi</i>	Nalika ditinggal Sumi mlebu menyang kamar mandhi, satemene Wisnu wis nyepakake dhuwit sing arep dianggo mbayar kenya iku, mung kari nglungake mengko yen wonge arep bali. Nanging dadakan pikirane dadi malik weruh Sumi dandan ayu awise rampung adus.	5/03/15-06-2013
13.			Sajajar	Mbokmanawa merga sikape Wisnu sasuwene iki tansah santun lan ora neka-neka najan ngerti yen dheweke kuwi wanita murahan. Bab kuwi sing mahanani Sumi rumangsa diajeni lan rumangsa kinormat, kaya wanita apik-apik umume.	5/03/15-06-2013
14.			<i>Didominasi</i>	Krungu kandhane Wisnu kang kaya mangkono iku Sumi langsung lilih. Dheweke banjur maklumi yen priya ing sangarepe iku pancen isih lugu. Ayake durung pengalaman ngadhepi wanita. Sumi kaya nemokake dalan, ana sapletik pengarep-arep kanggo mentas saka jurang kasangsaran. Yen aku bisa mikat lan nelukake atine, sapa ngerti dheweke bisa ngentasake aku lan kulawargaku saka	5/03/15-06-2013

Tabel Salajengipun

No.	Nama Paraga		Kalenggahan Paraga Wanita	Pethikan <i>Data Cerbung</i>	Perangan/Edisi/Tanggal
	Paraga Wanita	Paraga Priya			
				blebetan nasip sing ora sumanak iki, batine.	
15.			Sajajar	Dheweke mbukak dhompete, ndudut lembaran dhuwit werna abang cacah lima banjur diulungake marang Sumi. “Nganggo iki wae,” kandhane alus. Sumi nyawang dhuwit ing tangane Wisnu, banjur gedheg. “Mengko wae mesisan. Iki aku isih ana dhuwit, kok. Cukup kanggo tuku klambi lan mabayar taksi,”	5/03/15-06-2013
16.			Sajajar	Senajan Sumi kuwi kena diarani wanita palanyahan, nanging ing mripae Wisnu Sumi tetep wanita kinormat, ora beda wanita-wanita sing apik-apik liyane.	6/04/22-06-2013
17.			<i>Mendominasi</i>	Jujur, sawise apa kang dilakni bebarengan Sumi sajroning rong dina iku, dhadhane Wisnu krasa lara mbayangake kenya iku ambruk ana ing kekepane priya liya.	6/04/22-06-2013
18.			<i>Mendominasi</i>	“Aku pengen ngerti. Jujur, kudu tak akoni yen pijetanmu ngangeni.” “Liya-liyane ora?” Sumi mbalang liring karo mesem ngujiwat.	6/04/22-06-2013
19.			<i>Mendominasi</i>	Lintang-lintang katon abyor. Wengi kang endah, senajan atis. O... saupama ana Sumi ing kene kaendahan iku bakal saya sampurna, ngono batine karo mbayangake blegere Sumi. Lan kangen saya krasa ngremet-ngremet ati.	7/05/29-06-2013
20.			<i>Didominasi</i>	Nanging priye maneh wong wis kebacut	9/07/13-07-2013

Tabel Salajengipun

No.	Nama Paraga		Kalenggahan Paraga Wanita	Pethikan <i>Data Cerbung</i>	Perangan/Edisi/Tanggal
	Paraga Wanita	Paraga Priya			
				semayanan. Yen aku nolak mengko dheweke malah cubriya sing ora-ora. Kae <i>posesive</i> banget.	
21.			<i>Didominasi</i>	Atine kisruh weruh mripate Wisnu sing mencorong, nyumorotake tresna kang makantar-kantar. Kudu diakoni dening Sumi yen adoh ing teleng atine satemene dheweke uga tresna marang priya. Sasuwene iki dheweke wis mbudidaya nindhes perasaane kuwi awit Sumi sadhar sapa dheweke lan sapa priya sing saiki ana ngarepe iku.	10/08/20-07-2013
22.			<i>Mendominasi</i>	Sinambi nglakokake mobile iku angen-angene Wisnu munyer seser. Golek ukara sing pas kanggo nelakake perasaane marang Sumi. Atine wis mantep. Ra perduli apa aloke wong mengko, dheweke pengin ngepek Sumi, pengin ngrengkuh kenya iku minangka tetimbangan uripe.	10/08/20-07-2013
23.			<i>Mendominasi</i>	“Geneya aku tetep mikirake soal drajat yen kasunyatane aku tresna dheweke. Aku ra perduli senjata dheweke dudu trah ningrat, butuhku dheweke nimbangi katresnanku. Titik!” batine.	11/09/27-07-2013
24.			<i>Sajajar</i>	“Apa ngendikamu bisa dakugemi?” Mripate kelap-kelop nyawang Wisnu. Nggoleki ketegasan ing pasuryan nggantheng sing sasuwene iki tansah kukuh karo tresnane, ora tau miyur najan ngerti wanita kaya apa dheweke. Sumi ngerti lan bisa ngrasakake kuwi, dheweke mung butuh ketegasan	11/09/27-07-2013

Tabel Salajengipun

No.	Nama Paraga		Kalenggahan Paraga Wanita	Pethikan <i>Data</i> Cerbung	Perangan/Edisi/ Tanggal
	Paraga Wanita	Paraga Priya			
				wae.	
25.			<i>Mendominasi</i>	“Aku sumpah, Sumi. Lintang-linang dadi seksi yen ora ana wanita sing daktresnani ing lumahe bumi iki kejaba sliramu,” muni ngono kuwi Wisnu karo ngrayuk tangane Sumi loro karo ditangkupake karo tangane dhewe. Embuh apa aloke wong sing ana sakiwa tengene kono, Wisnu ora perduli.	11/09/27-07-2013
26.			Sajajar	Nanging ora, Wisnu isih tetep bisa ngendhaleni. Dheweke ngormati Sumi minangka jejere wanita sing apik-apik, sejene iku wektu iki sumi uga ing kahanan rada ora kepenak awake.	11/09/27-07-2013
27.			<i>Didominasi</i>	Rasane Sumi kaya diumbulake ing awang-awang krungu apa sing diucapake dening Wisnu. Dheweke kaya ora percaya yen sing dirungu kuwi nyata.	11/09/27-07-2013
28.			<i>Mendominasi</i>	Sing disumelangake, priye yen wong tuwane ora setuju karo kenya pilihane iku? Kamangka Wisnu wis kebacut tresna banget marang Sumi. Kena diarani cina mati. Sumi mujudake sakabehe kanggone. Urip krasa sepa lan ora ana tegese tanpa Sumi.	12/10/03-08-2013
29.			Sajajar	“Entenana Sumi, sedhela maneh aku bakal ngentasake slirama saka papa cintraka sing kok sandhang iku. Sliramu bakal lungguh sajajar karo	12/10/03-08-2013

Tabel Salajengipun

No.	Nama Paraga		Kalenggahan Paraga Wanita	Pethikan <i>Data Cerbung</i>	Perangan/Edisi/Tanggal
	Paraga Wanita	Paraga Priya			
				aku, dadi Nyonya Wisnu Wicaksana sing kinormat. Banjur awake dhewe bebarengan ngrajut dina-dina kang kebak kaendahan nganti kaken-kaken lan ninen-ninen. Nganti pati mapagaken kita.”	
30.			<i>Didominasi</i>	Senajan kulina disawang priya kaya mangkono, nanging sepisan iki Sumi rumangsa kecipuhan nampa panyawange Wisnu. Dheweke ndhungkluk, ndhelikake pasuryane. Katon lucu kae. Sumi sing wis pengalaman ngadhepi priya kanthi maneka warna karakter iku, dumadakan wae dadi kaya prawan sing sepisanan kasmaran. Ing sangarepe Wisnu atine luluh, dheweke ora kuwawa nolak tekane tresna sing saiki krasa nggembuleng ing jero dhadha.	13/(11/12)/10-08-2013
31.	R. Ngt. Kusumaningsih	Wisnu	<i>Mendominasi</i>	Kawit isih cilik uripe tansah diatur. Srawung lan kekancan uga ora kena karo bocah sembarangan, kudu sing sababag kalungguhane. Sawise ngancik diwasa bola-bali ibune kuwi weling lan mituturi yen golek bojo aja mung nyawang rupa, nanging uga ditimbang bibit, bebet, lan bobote.	2/52/25-15-2013
32.			<i>Mendominasi</i>	Wektu kuwi dheweke ora wangsulan. Mung meneng. Nanging menenge dianggep setuju dening ibune. Banjur diatur sapatemon karo Nety kanhi cara kang ora ngawistarani.	2/52/25-15-2013

Tabel Salajengipun

No.	Nama Paraga		Kalenggahan Paraga Wanita	Pethikan <i>Data</i> Cerbung	Perangan/Edisi/ Tanggal
	Paraga Wanita	Paraga Priya			
33.			<i>Didominasi</i>	“Apa iki?” R. Ngt. Kusumaningsih ora bisa ndhelikake rasa bungahe nampa oleh-oleh saka anak lanang sing didama-dama iku.	6/04/22-06-2013
34.			<i>Mendominasi</i>	“Ibu seneng yen kowe oleh kenalan kenya ing kana. Nanging kowe kudu eling, Lik. Aja amung kepencut rupa. Bebet, bobot, bibit tetep kudu kok petung, awit awake dheweiki isih trahe ngaluhur. Dadi yen golek pasangan uga kudu sing satimbang, sing sababag kalungguhane. Aja mung waton ayu. Sebab saiki akeh bocah wedok sing rupane ayu nanging asal-usule ora cetha,” akeh-akeh kandhane R. Ngt. Kusumaningsih.	6/04/22-06-2013
35.			<i>Didominasi</i>	R. Ngt. Kusumaningsih rada kaget krungu wangsulane Wisnu. “Lho, kok dadi ngono a, Lik. Ibu ora arep njodhokake kowe karo sapa-sapa yen kowe ora gelem. Ibu mung kepengin ngerti calon mantune ibu. Kuwi wae,” swarane R. Ngt. Kusumaningsih dicoba disareh-sarehake.	12/10/03-08-2013
36.			<i>Didominasi</i>	Pungkasane R. Ngt. Kusumaningsih ngalah tinimbang anake mutung. Cilaka yen anak siji-sijine iku nganti ora gelem palakrama.	12/10/03-08-2013
37.			<i>Didominasi</i>	Nyawang Wisnu sing isih lungguh anteng ing kursine. Dumadakan ana rasa sumelang, aja-aja yen dikerasi anake lanang kuwi mengko malah nekad. Mula olehe mangkel rada dikendhokake.	12/10/03-08-2013

Tabel Salajengipun

No.	Nama Paraga		Kalenggahan Paraga Wanita	Pethikan <i>Data Cerbung</i>	Perangan/Edisi/Tanggal
	Paraga Wanita	Paraga Priya			
				“Kapan kowe arep ngenalake pacarmu kuwi marang ibu?” pitakone kanthi swara sing ririh.	
38.	R. Ngt. Kusumaningsih	R.Brata Atmaja	<i>Didominasi</i>	Ibune rada kuciwa nalika dheweke walaka yen ora duwe greget marang Nety, nanging rahayune Bapake bisa maklumi perasaane. Dadine ibune ora bisa meksa amarga bapake ana ing pihake...	2/52/25-15-2013
39.			<i>Mendominasi</i>	Sasuwene iki ing bab apa wae bapake ora tau riwil kaya ibune. Yen ora cocok trima nyingkrih. Bapake tansah ngalah, mbokmanawa ngendhani padudon karo sing wadon, iya ibune sing watake pancen atos lan kaku.	13/(11/12)/10-08-2013
40.			<i>Mendominasi</i>	Temene R. Brata Atmaja kalebu wong sing rasional lan condhong luweh-luweh. Nanging suwe-suwe dheweke kok ya banjur kemakan omongane sing wadon.	15/14/31-08-2013
41.			<i>Mendominasi</i>	“Ah, sakarepmu Bu. Urusen. Aku mung butuh ngerti laporane wae.” “Ha rak ngono,” R. Ngt. Kusumaningsih mesem kebak kemenangan.	15/14/31-08-2013

Lampiran 3: Tabel Data Wujud Ketidaksetaraan gender dhateng Wanita Wonten Ing Cerbung “Lintang-Lintang Dadi Seksi”

No. Data	Nama Paraga	Wujud Ketidaksetaraan gender	Pethikan Data Cerbung	Perangan/Edisi/Tanggal
1.	Sumilah	Tumindak kasar (<i>violence</i>)	Sumi seneng awit wong kuwi sopan. Tangane uga ora sraweyan wal-wil kaya umume priya liya yen ing ruangan mligi kaya iki. Maklum salon papane makarya iku satemene salon semi plus.	1/51/18-05-2013
2.		Tumindak kasar (<i>violence</i>)	...Sumi ora suwala nalika kala-kala ana pelanggan sing nakal ngiwel bokong utawa tangane nggathil.	1/51/18-05-2013
3.		Tumindak kasar (<i>violence</i>)	Nalika isih anyaran makarya ing kono, Sumi rumangsa kikuk. Luwih-luwih yen kudu ngadhepi wong lanang sing tangane nggrathil.	1/51/18-05-2013
4.		<i>Marginalisasi</i>	“Ana lan ora mung sepisan pindho. Aku mijeti ora dibayar ya tau, malah sing luwih tragus uga ana.” “Apa kuwi?” “Critane cukup ngeres. Aku tau diboking tamu saka Jakarta suwene telung dina. Wis keraya-raya ngancani lan ngladeni, bareng rampung mung ditinggal prung. Ora dibayar...”	4/02/08-06-2013
5.		Tumindak kasar (<i>violence</i>)	“Sawijining wengi ing kahanan setengah mabuk bapak kwalonku nyoba mrawasa aku, nanging aku isih kober njerit dadine bisa wurung.”	4/02/08-06-2013
6.		<i>Stereotipe</i>	“Em... upama... upama awan iki kowe ngancani aku metu kepriye? Aku ngerti aturane, pira ta taripmu sedina?” pitakone rada gugup.	5/03/15-06-2013
7.		Tumindak kasar (<i>violence</i>)	“Njenengan rak uga durung ta ngrasake kaya apa rasane dikuya-kuya wong nagih utang. Ora mung saderma diunek-unekake merga durung bisa nyaur,	6/04/22-06-2013

Tabel salajengipun...

No. Data	Nama Paraga	Wujud <i>Ketidaksetaraan gender</i>	Pethikan <i>Data Cerbung</i>	Perangan/Edisi/ Tanggal
			nanging uga diswarani elek, entek amek kurang golek. Ah,...pokoke nggrantes yen dirasakake.”	
8.		<i>Stereotipe</i>	“Geneya Sumi? Apa wis ana semayanan karo pelanggan liya? Wah, aku kalah dhisik, ya?” swarane Wisnu keprungu nglokro. Dheweke ora bisa ndhelikake rasa sujanane. Sumi ngerti Wisnu kuciwa. Dheweke ngerti, Wisnu mesti cubriya sing ora-ora.	8/06/06-07-2013
9.		<i>Stereotipe</i>	“Sing tak kandhakake iku kabeh bener. Bocahe pancen ayu, nanging mung anake bakul sayur, mosok awake dhewe besanan karo bakul sayur? Sejene kuwi Pak, sing aku rada gumun, ing atase bocah ndesa lan anake bakul sayur, kok kulite resik, sandhang penganggone apik, aku kuwatir gek-gek sasuwene iki Wisnu wis diporoti karo kenya iku?”	15/14/31-08-2013
10.		<i>Stereotipe</i>	“Nanging, Pak. Yen ora morot Wisnu saka ngendi dheweke bisa dandan ayu kaya iku. Wong tak takoni ya mung pegawe salon.”	15/14/31-08-2013
11.	Sarwi	Tumindak kasar (<i>violence</i>)	“Bapak sambungku kuwi senengane mara tangan, apa maneh yen anggone ngabotohan kalah, ora bisa kecenthok tembung lan ibuku kerep dadi sasaran...”	4/02/08-06-2013
12.		Tumindak kasar (<i>violence</i>)	“Pokoke yen lagi mabuk dheweke kerep mulasara ibuku.”	4/02/08-06-2013
13.		Tumindak kasar (<i>violence</i>)	“Ibuku sing wis waringuten lan muntab nesune, ngerti tumindake sing lanang kang ora urus, nggawa penthungan, sing biasa kanggo ganjel lawang langsung diantemake marang bapak kwalonku saka	4/02/08-06-2013

Tabel salajengipun...

No. Data	Nama Paraga	Wujud <i>Ketidaksetaraan gender</i>	Pethikan <i>Data Cerbung</i>	Perangan/Edisi/ Tanggal
			huri. Bapak kwalonku ora trima, ibuku ganti diajar... kabeh mau dumadi ana ngarep mripatku lan disekseni dening adhi-adhiku sing isih cilik-cilik...”	
14.		Beban pedamelan ingkang matikel-tikel (<i>burden</i>)	“... ibuku uga wis berjuang sakayange kanggo nutupi kebutuhan kulawarga. Direwangi dadi tukang umbah-umbah, direwangi dadi buruh nyapu, lan pakaryan apa wae sasate ditandangi, nanging penghasilane tetep ora bisa nutupi kabutuhan sadina-dina.”	6/04/22-06-2013
15.	Garwanipun Kambali	<i>Stereotipe</i>	“Bojo kula niku subur sanget. Mung disenggol sithik mawon langsung mblendhung,” aloke Kambali kaya-kaya ngerti isi pikirane Wisnu.	7/05/29-06-2013